

АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР
Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору

К. А. Цвірка

Слова пра Сыракомлю

*Быт і культура беларусаў у
творчасці «вясковага лірніка»*

«НАВУКА І ТЭХНІКА»

МІНСК

1975

Р э д а к т а р член-карэспандэнт АН БССР В. К. Бандарчык
Рэцэнзенты кандыдаты філалагічных навук А. А. Малаш, А. С. Яскевіч

Цвірка К.

Слова пра Сыракомлю. Быт і культура беларусаў у творчасці «вясковага лірніка». Мн., «Навука і тэхніка», 1975. 200 с. (АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору).

У кнізе даецца навуковае асэнсаванне і ацэнка ўсёй этнаграфічнай спадчыны аднаго з найбольш яркіх прадстаўнікоў беларускай этнаграфіі дарэвалюцыйнага перыяду, вядомага польска-беларускага паэта XIX ст. Ул. Сыракомлі, — Літ. у падрадж. заўвагах.

НАРОДЖАННЯ НЕСПАКОЙНАЙ ЭПОХАЙ (Замест прадмовы)

Першая палавіна XIX ст. у гісторыі беларускай культуры была важным этапам. Гэта быў час, калі Беларусь пачынала паступова абуджацца ад той «летаргіі» (М. Багдановіч), у якой яна знаходзілася на працягу вякоў пад прыгнётам польскіх феадалаў.

Адным з вызначальных фактараў гэтага перыяду з'явіўся падзел Рэчы Паспалітай у канцы XVIII ст., у выніку якога беларускія землі далучыліся да рускай дзяржавы. Далучэнне да Расіі ўвяло Беларусь у сферу ўплыву вялікай рускай культуры, перапыніла (хоць, праўда, не адразу) прымусовае акаталічванне і апалячванне беларусаў, якое працягвалася больш двух стагоддзяў. Гэты гістарычны акт «адпавядаў інтарэсам шырокіх мас беларускага народа, яго спрадвечнаму імкненню ўз'яднацца з родным па паходжанні, мове, культуры і гістарычным мінулым вялікім рускім народам»¹.

Разам з тым уз'яднанне з Расіяй не вызваліла Беларусь ад феадальных парадкаў, якія, к гэтаму часу канчаткова зжывалі сябе. Разлажэнне феадальна-прыгонніцкай сістэмы было другім, несумненна, яшчэ больш важным фактарам, які вызначаў сабой грамадска-палітычнае жыццё Беларусі першай палавіны XIX ст.

Абодва фактары — падзелы Рэчы Паспалітай і разлажэнне феадальна-прыгонніцкай сістэмы — далі накірунак усяму грамадска-палітычнаму руху на Беларусі ў першай палавіне XIX ст. З аднаго боку, ліквідацыя польскай дзяржавы парадзіла нацыянальна-вызваленчую барацьбу польскага народа, якая не магла не закрануць беларускія землі, што складалі адну з частак былой Рэчы Паспалітай. З другога боку, канфлікт паміж новымі прадукцыйнымі сіламі і старымі феадальнымі парадкамі выклікаў магутны антыпрыгонніцкі рух. Гэта нацыянальна-вызваленчая барацьба польскага народа (а ў яе рамках — і беларускага) і антыпрыгонніцкі рух вельмі часта перапляталіся, утвараючы як бы адзіны фронт супраць агульнага ворага — царскага самадзяржаўя.

У першай чвэрці XIX ст. грамадска-палітычны рух супраць царызму праявіўся на Беларусі ў дзейнасці тайных арганізацый. Галоўнымі з іх былі «Таварыства філаматаў», арганізаванае ў 1817 г. студэнтамі Віленскага універсітэта А. Міцкевічам, Т. Занам, Я. Чачотам, Ю. Яжоўскім і інш., «Таварыства аматараў навук», створанае ў 1819 г. у Свіслацкай гімназіі Гродзенскай губерні В. Гельтманам, Д. Шлаеўскім

¹ Гісторыя Беларускай ССР, т. 1. Мінск, 1972, стар 456.

і інш., арганізацыя беластоцкай вучнёўскай моладзі «Згодныя браты» і інш. Значэнне гэтых арганізацый і згуртаванняў, членамі якіх была пераважна дробнашляхецкая моладзь, заключалася ў прапагандзе свабодалюбівых ідэй.

Значны ўплыў на развіццё грамадска-палітычнага руху на Беларусі аказалі ідэі дзекабрыстаў з іх патрабаваннем ліквідацыі самадзяржаўя і прыгоннага права. Дзекабрысцкія ідэі падзялялі, напрыклад, члены «Таварыства ваенных сяброў», якое ўзнікла ў 1825 г. у Асобным літоўскім корпусе па ініцыятыве філамата М. Рукевіча. Калі ў снежні гэтага года ў Пецярбургу ўспыхнула паўстанне дваранскіх рэвалюцыянераў, члены «Таварыства ваенных сяброў», выкарыстаўшы момант прывядзення да прысягі піянерскага батальёна ў Бабруйску, падтрымалі дзеянні дзекабрыстаў сваім мужным выступленнем супраць улад.

У канцы 1830 г. пад уплывам рэвалюцыйных падзей у Францыі выбухнула паўстайне ў Варшаве, якое распаўсюдзілася на Беларусь і Літву, дзе ў ім прынялі ўдзел мясцовая шляхта і духавенства. Але выступленне шляхецкіх рэвалюцыянераў хутка было падаўлена царскімі войскамі. Прычынай паражэння паўстання было тое, што, паставіўшы перад сабой задачу аднаўлення шляхецкай Польшчы ў межах 1772 г., паўстанцкія кіраўнікі не ўлічвалі караных інтарэсаў шырокіх народных мас, якія імкнуліся да сацыяльнага вызвалення. У выніку народныя масы Польшчы не падтрымалі выступлення шляхты. Тым больш не магло яго падтрымаць беларускае і літоўскае сялянства, якому зусім чужой была ідэя аднаўлення польскай дзяржавы.

Пасля падаўлення паўстання 1830-1831 гг. царызм прыняў новыя меры па выкараненню рэвалюцыйнага духу як у Польшчы, так і ў Беларусі і Літве і русіфікацыі краю. Быў, у прыватнасці, зачынены буйнейшы асяродак грамадска-палітычнага і культурнага руху на Беларусі і Літве — Віленскі ўніверсітэт. Ва ўсіх школах прымаліся меры па ўзмацненню рэакцыйных прынцыпаў «праваслаўя, самадзяржаўя, народнасці», якія на Беларусі «выявіліся... ў вялікадзяржаўным непрызнанні нацыянальнай самастойнасці беларускай мовы»¹.

Тым не менш паўстанне не было бескарным. Яно яскрава паказала, што без уцягнення ў барацьбу шырокіх народных мас нельга дабіцца поспеху. Гэта добра зразумелі найбольш перадавыя прадстаўнікі вызваленчага руху, якія адстойвалі інтарэсы сялянства і гарадской беднаты. Нездарма таму з 30-х гадоў грамадска-палітычны рух у Польшчы, як і наогул ва ўсёй Расійскай імперыі, набывае ўсё больш дэ-

¹ Гісторыя Беларускай ССР, т. 1, стар. 514.

макратычны характар. У выніку «крызісу ідэалогіі шляхецкіх рэвалюцыянераў» пачаўся працэс «пераходу ад шляхецкай рэвалюцыйнасці да рэвалюцыйнага дэмакратызму»¹.

Велізарны ўплыў на гэты працэс аказалі рускія рэвалюцыйныя дэмакраты В. Р. Бялінскі, А. І. Герцан, М. П. Агароў, а за імі М. А. Дабралюбаў і М. Г. Чарнышэўскі. На іх ідэях выхоўваліся многія рэвалюцыянеры-дэмакраты Беларусі, асабліва тыя, што вучыліся ў навучальных установах Масквы і Пецярбурга. Пальмянае слова рускіх рэвалюцыянераў трапіла таксама ў мясцовыя друкаваныя выданні.

Пад непасрэдным уплывам як польскай, так і рускай рэвалюцыйнай дэмакратыі на Беларусі ўзнікаюць новыя тайныя арганізацыі, праграмы якіх становяцца ўсё больш радыкальнымі. Найбольш сур'ёзнай з іх было нелегальнае студэнцкае «Дэмакратычнае таварыства», створанае беларускім рэвалюцыянерам Францам Савічам у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. Таварыства ўлілося потым у «Саюз польскага парода» па чале з выдатным дзеячом польскага рэвалюцыйна-вызваленчага руху Ш. Канарскім.

Шырокі водгук у Беларусі атрымала рэвалюцыя 1848 г. на Захадзе. У многіх беларускіх гарадах і мястэчках узніклі хваляванні. У перадавых колах грамадскасці як Беларусі, так і ўсёй Расіі з'явіліся надзеі на перамены ў грамадска-палітычным рэжыме. Аднак цар Мікалай I не толькі не пайшоў на якія-небудзь змены, а, наадварот, уключыўся ў падаўленне рэвалюцыйнага руху на Захадзе. Адначасова ў самой Расійскай імперыі былі прыняты паліцэйскія меры супраць найменшых праяўленняў вальнадумства. У прыватнасці, для ўзмацнення цензуры быў створаны камітэт па справах друку. Яго старшыня Бутурлін намерваўся нават забараніць евангелле за яго быццам бы «дэмакратычны дух»².

Пасля рэвалюцыйных падзей 1848 г. на Беларусі, як і ва ўсёй Расійскай імперыі, пачаўся перыяд зацішша. Але гэта было зацішша, перад бурай. Крызіс феадалізму, узмацненне нацыянальнага прыгнёту народаў імперыі стварылі к пачатку 60-х гадоў рэвалюцыйную сітуацыю, якая прывяла да скасавання прыгоннага права, а потым да студзенскага паўстання 1863 г. На Беларусі і ў Літве рэвалюцыйную барацьбу супраць царскага самадзяржаўя ўзначаліў выдатны беларускі рэвалюцыянер-дэмакрат Кастусь Каліноўскі.

¹ Н. Н. Мохнач. Идеиная борьба в Белоруссии в 30-40-е годы XIX в. Минск, 1971, стар. 7.

² История русской журналистики XVIII-XIX веков. М., 1966, стар. 300.

У сувязі з тым што на беларускіх землях сацыяльны прыгнёт быў мацнейшы, чым у Польшчы, дзе ў 1807 г., як вядома, была ліквідавана асабістая залежнасць сялян ад памешчыкаў, і што «на ўсходніх красах» больш адчуваўся ўплыў выдатных рускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў, якія клікалі народы перш за ўсё да сацыяльнай барацьбы, вызваленчы рух на Беларусі насіў найболей дэмакратычны характар. Нездарма больш за ўсё сялян у паўстанні 1863 г. удзельнічала якраз не ў Польшчы, а на Беларусі і ў Літве.

Вызваленчы рух на Беларусі к сярэдзіне XIX ст. меў свае асабліваасці. Многія яго ўдзельнікі крытычна ставіліся да лозунга «адзінай і недзялімай Польшчы» і станавіліся ўслед за А. Герцаным на пазіцыі самавызначэння народаў, якія ўваходзілі ў склад былой Рэчы Паспалітай. Як заўважае сучасная польская даследчыца Я. Камянкowa, у першай палавіне XIX ст. на землях былой Польшчы «разам з тэндэнцыямі цэнтралізацыйнымі і урбаністычнымі існавалі адначасова адваротныя працэсы — дэцэнтралізацыі і рэгіяналізацыі, зноў-такі звязаныя з вынікамі падзелаў, але перш за ўсё з прычыны грамадска-гаспадарчай і этнаграфічнай своеасабліваасці правінцыі (з'ява рэгіяналізму, як вядома, асабліва была яскравай на землях, якія адышлі ад Расіі)»¹ Як вядома, адной з гэтых зямель была Беларусь.

Першымі пачалі ўсведамляць сваё сапраўднае нацыянальнае паходжанне найбольш перадавыя і адукаваныя прадстаўнікі апалячанай беларускай шляхты, разначыннай інтэлігенцыі. Прымаючы ўдзел у польскім нацыянальна-вызваленчым руху, асобныя з прадстаўнікоў беларускай і літоўскай грамадскасці выстаўлялі, як зазначае З. Я. Тальвірская, «праграму дзяржаўнага адраджэння Літвы (г. зн. Вялікага княства Літоўскага.— К. Ц.), незалежнай ад Польшчы»². Прытым, падкрэслівае руская даследчыца, гэта патрабаванне ставіла пачынаючы з 30-40-х гадоў найбольш радыкальная частка ўдзельнікаў грамадска-палітычнага руху Літвы і Беларусі, якая, «лічачы сваёй задачай паляпшэнне становішча сялянства, непазбежна прыходзіла да думкі аб неабходнасці нацыянальнага адраджэння»³.

Упершыню на ўвесь голас пытанне аб праве беларусаў, як і літоўцаў, на сваё самастойнае нацыянальнае развіццё паставіў напярэдні і ў час паўстання 1863 года рэвалюцыйны дэмакрат К. Каліноўскі. Узначаленая ім барацьба беларускага народа за свае правы была

¹ Janina Kamionkowa. Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w. W-wa, 1970, стар. 28.

² З. Я. Тальвірская. Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белорусии в конце 50-х — начале 60-х годов и подпольная литература. В кн.: Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.). М., 1967, стар. 8.

³ Там жа, стар. 9.

яркім праяўленнем нацыянальнага руху на Беларусі, які развіваўся ў рамках нацыянальна-вызваленчай барацьбы польскага народа і ў прамой сувязі з антыпрыгонніцкім рухам усіх народаў Расійскай імперыі, і ў першую чаргу вялікага рускага народа.

Нараджэнню і росту вызваленчай барацьбы беларускага народа ў значнай ступені садзейнічала развіццё культуры на Беларусі.

У першай палавіне XIX ст. прыкметныя крокі ўперад зрабіла перш за ўсё асвета. Так, к пачатку 60-х гадоў у Беларусі налічвалася 567 навучальных устаноў, сярод іх — адна ВНУ, 12 сярэдніх і 45 няпоўных сярэдніх школ, 45 прыватных і дзяржаўных жаночых вучылішчаў, 21 духоўнае вучылішча і звыш 400 розных пачатковых школ. Вучылася ва ўсіх гэтых навучальных установах каля 16500 чалавек¹. Вядома, гэта была мізэрная лічба ў параўнанні з колькасцю насельніцтва. Да таго ж працэнт вучняў з ніжэйшых слаёў грамадства, у прыватнасці сялян, быў тут надзвычай малы. Тым не менш у параўнанні з папярэднім перыядам нават названая лічба сведчыла аб пэўным дасягненні ў галіне асветы. Канечне, тагачасная школа з'яўлялася апорай царызму ў духоўным падаўленні народа. Аднак гэта быў час, калі нішто ўжо «не магло спыніць з'яўленне ў школах новых тэндэнцый, якія адлюстроўвалі прагрэс у сацыяльна-эканамічным і грамадска-палітычным жыцці краіны»².

Вялікая роля ў абуджэнні класавай і нацыянальнай свядомасці народа адзначанага перыяду належыць тагачаснай літаратуры Беларусі. Паколькі агульнапрынятай літаратурнай мовай была тут польская, мастацкая літаратура, як і ўся наогул літаратура, стваралася спачатку амаль выключна на гэтай мове. Асноўным жа зместам яе было жыццё беларускага народа з усімі яго праблемамі. Прадстаўнікі «літоўскай» (ці «беларускай») школы польскай літаратуры, і ў першую чаргу вялікі польскі паэт Адам Міцкевіч, засвоіўшы лепшыя дасягненні сусветнай культуры і разам з тым вывучыўшы быт і вусную творчасць беларускага народа, аказвалі магутнае ўздзеянне на ўсё грамадска-палітычнае жыццё як Беларусі, так і Польшчы і нават Расіі. Зварот літаратуры да жыцця народа, да яго паэзіі абумовіў пераход асобных польскіх пісьменнікаў — ураджэнцаў Беларусі — да ўласна беларускай літаратуры. Гэтым самым літаратура Беларусі яшчэ больш прыблізілася да народа, да яго патрэб. Першымі творамі на беларускай мове былі ананімныя вершы і гутаркі, якія распаўсюджваліся ў шматлікіх рукапісах. Найбольш значнымі з іх з'яўляліся сатырычныя паэмы «Энеіда

¹ Нарысы гісторыі народнай асветы і педагагічнай думкі ў Беларусі. Мінск, 1968, стар. 159.

² Гісторыя Беларускай ССР, т. 1, стар. 507.

навыварат» і «Тарас на Парнасе». Велізарнае значэнне ў жыцці беларускага народа мела творчасць прадстаўнікоў новай беларускай літаратуры першай палавіны стагоддзя — П. Багрыма, Я. Чачота, В. Дуціна-Марцінкевіча, А. Вяртыгі-Дарэўскага і іншых, якія свядома прысвяцілі сваё жыццё служэнню роднаму народу.

Усё больш дэмакратычны характар набывала ў гэты час мастацтва Беларусі. Як і літаратура, яно развівалася пад уплывам не толькі прагрэсіўных плыняў у культуры Расіі, Польшчы, усёй Заходняй Еўропы, але і народнай творчасці беларусаў. Шырокую вядомасць атрымала творчасць мастакоў Я. Дамеля, І. Аляшкевіча, В. Ваньковіча, М. Кулешы, Н. Орды, В. Дмахоўскага, І. Хруцкага, А. Бартэльса, якія адлюстроўвалі ў сваіх карцінах жыццё Беларусі. З Беларуссю звязаны таксама імёны вядомых польскіх кампазітараў М. Агінскага і С. Манюшкі. Значнае развіццё атрымала і тэатральнае мастацтва. Так, у многіх беларускіх гарадах і мястэчках дзейнічалі прыгонныя тэатры, пераважна на польскай мове.

У Мінску ўжо з пачатку XIX стагоддзя працаваў прафесійны тэатр, у якім з канца 40-х гадоў паказвалася штогодна звыш 50 спектакляў¹.

Пашырэнне грамадска-палітычнага руху, рост культуры Беларусі садзейнічалі развіццю беларускай этнаграфіі, якой належыць важная роля ў абуджэнні класавай і нацыянальнай свядомасці беларусаў,

У адрозненне ад перыяду першапачатковага накаплення этнаграфічных звестак, які заканчваўся ў канцы XVIII ст., першая палавіна XIX ст. (ад яго пачатку да рэформы 1861 г.) з'яўляецца «перыядам фарміравання і станаўлення беларускай этнаграфіі як навукі»². Больш шырокае і мэтанакіраванае этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў гэты перыяд было абумоўлена павышанай цікавасцю адукаваных колаў грамадства да народа, выкліканай развіццём грамадска-палітычнага руху ў краіне.

Этнаграфічным вывучэннем Беларусі ў першай палавіне XIX ст. займаліся, з аднаго боку, польскія, а з другога — рускія вучоныя. Разам з тым гэта былі ў пераважнай большасці ўраджэнцы Беларусі, якія групаліся або вакол польскіх, або вакол рускіх навуковых устаноў, арганізацый, згуртаванняў, а таксама органаў друку. Добра ведаючы свой край, быт беларускага народа, яны свае навуковыя інтарэсы накіроўвалі на далейшае вывучэнне Беларусі. Таму зусім правільна робяць тэа гісторыкі, якія называюць іх адначасова і беларускімі этнографамі.

¹ Адам Мальдзіс. Творчае пабрацімства. Мінск, 1966, стар. 14.

² В. К. Бандарчык. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. Мінск, 1964, стар. 5.

Развіццё беларускай этнаграфіі праходзіла ва ўмовах класавай барацьбы, якая з разлажэннем і крызісам феадальна-прыгонніцкіх адносін становілася ўсё больш вострай. Барацьба двух супрацьлеглых класаў — феадалаў-прыгоннікаў і запрыгоненага сялянства — не магла не адбіцца і на этнаграфіі, паколькі ў першай палавіне XIX ст. і асабліва з 40-х — 60-х гадоў, як указаў У. І. Ленін, «усе грамадскія пытанні зводзіліся да барацьбы з прыгонным правам і яго рэшткамі»¹.

Якраз гэта вострая класавая барацьба вызначыла сабой і асноўныя напрамкі ў беларускай этнаграфіі дадзенага перыяду — рэвалюцыйна-дэмакратычны і кансерватыўна-памешчыцкі.

У рускай этнаграфіі да кансерватыўна-памешчыцкай плыні належалі ў першую чаргу прыхільнікі афіцыйнай народнасці і славянафільства, якія па сваёй сутнасці былі «прыгоннікамі, што імкнуліся перш за ўсё захаваць асноўныя ўстоі эканамічнай сістэмы краіны»². Ідэолагі як афіцыйнай народнасці, так і славянафільства «прапагандавалі памылковую ідэю адзінства інтарэсаў прыгнятальнікаў і прыгнечаных, кансерватыўныя бакі ў жыцці і культуры народа, ігнаравалі прагрэсіўныя з'явы ў яго быцце, замоўчвалі яго свабодалюбівыя імкненні і сацыяльны пратэст»³.

Прыгонніцкую ідэалогію сярод дзеячоў польскай культуры, звязаных галоўным чынам з «заходнім краем», праводзіла так званая «пецябургская катэрыя». Групуючыся вакол свайго друкаванага органа — газеты «Тыгоднік Пётэрсбургскі», ідэолагі «катэрыі» на чале з Г. Ржэвускім ідэалізавалі шляхецкае мінулае, самую шляхту як носьбіта вышэйшых маральных прынцыпаў, заклікалі захоўваць старыя звычай і парадкі, быццам бы ўстаноўленыя богам. Інакш кажучы, яны выражалі погляды «найбольш рэакцыйнай часткі польскіх памешчыкаў на землях літоўска-беларуска-ўкраінскіх, той іх часткі, якая шукала гарантый сваіх класавых прывілей у рускім царызме»⁴.

Рашучую барацьбу супраць ідэалогіі прыгоннікаў вялі ў гэты час рускія рэвалюцыйныя дэмакраты, у першую чаргу В. Р. Бялінскі, А. І. Герцан, якія гнеўна выкрывалі захапленне этнографам адной «патрыярхальшчынай», ідэалізацыю ўсяго адсталага, кансерватыўнага ў народным быцце. Разам з тым яны выступалі і супраць празмернай арыентацыі асобных этнографам і збіральнікаў фальклору на культуру Захада, называючы гэту арыентацыю «фантастычным касмапаліты-

¹ У. І. Ленін. Творы, т. 2, стар. 475.

² М. К. Азадовскі. История русской фольклористики, т. 1. М., 1958, стар. 418.

³ В. К. Бондарчик. Основные этапы и тенденции в развитии дореволюционной белорусской этнографии. VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. М., 1964, стар. 2.

⁴ Н. Н. Мохнач. Идеинная борьба в Белоруссии в 30-40-е годы XIX в., стар. 54.

змам». Асноўную задачу этнаграфіі яны бачылі ў праўдзівым паказе народнага быту, факты якога, на іх погляд, павінны былі служыць справе барацьбы за сацыяльную перабудову грамадства. Ідэі рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў знаходзілі гарачую падтрымку сярод перадавых грамадскіх колаў Беларусі — праціўнікаў «пецябургскай катэрыі» Ф. Савіча, Э. Жэлігоўскага, М. Лавіцкага, Р. Падбярэзскага.

Апрача сацыяльных матываў, цікавасці грамадскіх колаў да быту і культуры беларускага народа ў значнай ступені спрыяла таксама тая акалічнасць, што Беларусь, якая доўгі час была часткай польскай дзяржавы, увайшла ў склад Расійскай імперыі. Вайна за Беларусь працягвалася цяпер на старонках друку, у навуковых даследаваннях. Найбольш рэакцыйныя з польскіх даследчыкаў імкнуліся даказаць, што беларускі народ — гэта частка польскага народа, а беларуская мова — дыялект польскай. Асобныя рускія этнографы і фалькларысты не заўважалі розніцы паміж беларускім і рускім народам. Толькі найбольш перадавыя, дэмакратычна настроеныя колы як польскага, так і рускага грамадства глядзелі на беларусаў як на асобны народ, які мае права на сваё нацыянальнае развіццё. Як бы там ні было, барацьба гэтых поглядаў, якая мела відавочную палітычную афарбоўку, садзейнічала накапленню фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, развіццю беларускай этнаграфіі, вытокі якой, такім чынам, трэба шукаць, з аднаго боку, у рускай, а з другога — у польскай навуках.

У першай палавіне XIX ст. руская грамадскасць мела яшчэ надзвычай цьмянае ўяўленне пра беларускі народ. Яна вельмі часта меркавала аб ім па найбольш адукаваным слаі тагачаснага грамадства — буйной беларускай шляхце, якая, як вядома, была на працягу вякоў амаль цалкам апалячана і адрознівалася ад беларускага народа, акрамя класавага становішча, яшчэ па мове і звычаях, перанятых у палякаў. Невыпадкова таму ў Расіі «беларускі край доўга не знаходзіў да сябе дастатковай увагі; яго лічылі поўнасьцю ці ў большай частцы польскім і чужым»¹. І сапраўды, у першыя дзесяцігоддзі пасля ўз'яднання ў рускім друку этнаграфічнаму вывучэнню Беларусі ўдзялялася вельмі мала ўвагі.

Першай у Расіі апублікаванай працай па вывучэнню беларускага краю ў XIX ст. былі нататкі вядомага мінеролага і хіміка акадэміка В. М. Севергіна, у якіх аўтар падзяліўся з рускім чытачом агульнымі ўражаннямі аб Беларусі, назіраннямі над некаторымі асаблівасцямі быту

¹ А. Н. Пыпин. История русской этнографии, т. IV. СПб, 1892, стар. 26.

і культуры беларускіх сялян, іх мовы¹. Праўда, на «заходні край», як сцвярджае А. М. Пыпін, ён глядзеў вачамі «польскага дваранства», у выніку чаго нават праваслаўных сялян, «уласных адзінаверцаў» называў «схізматэкамі»².

Пасля апублікавання нататак В. М. Северына ў рускім друку адносна беларускага народа ўсталёўваецца доўгае маўчанне. Але паступова яно пачало прарывацца асобнымі публікацыямі. Так, у 1822 г. у «Працах таварыства аматараў расійскай славеснасці» быў змешчан артыкул К. Калайдовіча «Аб беларускай гаворцы», у якім звярталася ўвага на самабытнасць беларускай мовы (у прыватнасці, адзначалася такая яе асаблівасць, як дзеканне). Якраз гэта акалічнасць, як прызнаецца аўтар, і прымусіла яго напісаць артыкул, якім ён хацеў заклікаць «саміх беларусаў... даследаваць сваю гаворку»³.

Уласна быту і культуры беларусаў быў прысвечан артыкул К. Фалютынскага «Народныя святы, ігрышчы, павер'і і забабонныя абрады жыхароў Беларусі», апублікаваны ў 1828 г. у «Вестнике Европы» (ч. 159, № 5-6). Праўда, гэты артыкул, па слушнаму сведчанню Я. Карскага, «даволі слабы і малацікавы, але заслугоўвае ўпамінання, паколькі ў той час і гэтакіх артыкулаў не было»⁴.

Узрастанне цікавасці да беларускага народа назіраецца з пачатку саракавых гадоў і асабліва з 1847 г., калі Рускае геаграфічнае таварыства, заснаванае ў 1845 г., разаслала па ўсёй Расійскай імперыі, у тым ліку па Беларусі, праграму для збірання этнаграфічных матэрыялаў. Праз год РГТ яшчэ больш дэталізавала праграму і звярнулася да інтэлігенцыі з заклікам прысылаць падрабязныя апісанні кожнай мясцовасці. У адказ на гэты заклік у адрас Таварыства пачалі паступаць шматлікія манаграфічныя апісанні быту і культуры розных мясцовасцей краіны. Ужо к 1850 г. іх назбіралася каля 600, а яшчэ праз некалькі гадоў — да 2 тысяч⁵. Сярод гэтых матэрыялаў было нямала і з беларускіх губерняў.

Вялікую работу па вывучэнню беларускага краю праводзіла ў гэты час АДДзяленне рускай мовы і славеснасці Акадэміі навук. З гэтай установой звязана дзейнасць выдатных беларускіх краязнаўцаў І. Грыгаровіча, П. Шпілеўскага, І. Насовіча, С. Мікуцкага, якія ў якасці

¹ В. Севергин. Записки путешествия по западным провинциям Российского государства, или минералогические, хозяйственные и другие примечания, учиненные во время проезда через оные в 1802 году... СПб, 1803; В. Север г и н. Продолжение записок Путешествия по западным провинциям Российского государства... СПб, 1804.

² А. Н. Пыпин. История русской этнографии, т. IV, стар. 27.

³ Сочинения в прозе и стихах. Труды общества любителей Российской словесности при имп. Московском университете, 1822, ч. I, кн. 1, стар. 80.

⁴ Е. Ф. Карский. Беларусь, кн. 1. Введение к изучению языка и народной словесности. Вильна, 1904, стар. 207.

⁵ С. А. Токарев. История русской этнографии. М. 1966, стар. 216.

матэрыялаў для вывучэння беларускай мовы запісвалі народныя песні, казкі, прымаўкі, прыказкі і г. д.

Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі значна ажывілася ў канцы 50-х гадоў, калі ў сувязі з небывалым ростам антыпрыгонніцкага руху царызм вымушаны быў пачаць падрыхтоўку да скасавання прыгоннага права. Для ўсебаковага, у тым ліку і этнаграфічнага, вывучэння «Заходніх губерняў», якія першымі павінны былі пачаць вызваленне сялян, генеральны штаб рускай арміі разаслаў спецыяльныя праграмы. Сабраныя ў адказ на анкету матэрыялы потым былі выдадзены ў некалькіх тамах пад агульным загалоўкам «Матэрыялы для геаграфіі і статыстыкі Расіі, сабраныя афіцэрамі генеральнага штаба». Першымі былі выдадзены кнігі А. Карэвы «Віленская губерня» (1861) і М. Цэбрыкава «Смаленская губерня» (1862). Матэрыялы па іншых губернях выйшлі пазней. Гэтыя працы вызначаюцца багаццем фактычнага матэрыялу як па гаспадарча-эканамічнаму стану краю, так і па этнаграфіі і з'яўляюцца на сённяшні дзень невычэрпнай крыніцай па вывучэнню дарэформеннай Беларусі

К сярэдзіне XIX ст. пытаннем беларускан этнаграфіі і фальклорыстыкі ўсё большую ўвагу аддаюць самыя розныя друкаваныя органы Расіі. Артыкулы і матэрыялы па быту і культуры беларусаў змяшчаюць рускія перыядычныя выданні «Современник», «Отечественные записки», «Литературная газета», «Вестник Европы», «Молва», «Маяк», «Русский вестник», «Журнал министерства народного просвещения», «Пантеон», «Журнал министерства государственных имуществ», «Журнал министерства внутренних дел», «Северная пчела», «Лучи», «Московские ведомости», «Северная почта», «День», «Основа», «Иллюстрация», «Москвитянин», «Экономист», «Архив исторических и юридических сведений о России», «Русский инвалид», «Библиотека для чтения», «Русский дневник», «Калейдоскоп», «Странник» і інш. Параўнальна значнае месца займаюць фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы з Беларусі на старонках мясцовых рускіх афіцыйных выданняў — «Губернских ведомостей», якія выходзілі ў Вільні, Мінску, Магілёве, Гродна, Віцебску, Чарнігаве. Гэта былі самыя розныя матэрыялы як па задачах, так і па глыбіні даследавання. Многія з іх былі простым перадрукам з польскіх выданняў у перакладзе на рускую мову. Іншыя з'явіліся як карэспандэнцыі з месцаў або ў выніку наведвання аўтарамі гэтых артыкулаў Беларусі. З'яўленне іх у друку часта было выпадковым.

З боку рускіх друкаваных органаў і навуковых цэнтраў этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў першай палавіне XIX ст. яшчэ толькі пачыналася. Сістэматычны характар яно пачынае набываць толькі к

канцу перыяду. Але сапраўды навуковага асвятлення пытанне беларускай народнасці — адно з асноўных у беларускай этнаграфіі гэтага перыяду — яшчэ не атрымала. На першы план яно было пастаўлена толькі пасля паўстання 1863 г., калі рускае грамадства, паводле сцверджання славянафільскага «Дня», «успомніла» нарэшце пра існаванне Беларусі.

У пэраўнанні з этнографамі, якія групаваліся вакол рускіх навуковых цэнтраў і органаў друку, дзеячы польскіх навуковых устаноў, згуртаванняў і арганізацый праявілі большую цікавасць да быту і культуры беларусаў і першымі пачалі шырокае вывучэнне Беларусі, што адзначалася яшчэ А. М. Пыпіным¹.

Пачаткам польскага народазнаўства лічыцца 1800 год, калі было створана Варшаўскае Таварыства прыхільнікаў навук. Клапоцячыся пра тое, каб «страта дзяржаўнасці не павяла за сабой і гібель народа, Таварыства імкнулася пры дапамозе асветы, грамадзянскага выхавання, працы над роднай мовай і гісторыяй абудзіць нацыянальную самасвядомасць палякаў»². Аб'ектам вывучэння народа ВТПН брала насельніцтва не толькі ўласна польскіх зямель, але і ўсіх астатніх частак былой Рэчы Паспалітай, у тым ліку Беларусі.

Адначасова з дзейнасцю Варшаўскага Таварыства прыхільнікаў навук вялікую ўвагу да этнаграфіі Беларусі пачаў удзяляць Віленскі ўніверсітэт. Пад уплывам дзейнасці прадстаўнікоў польскага славяназнаўства, а таксама інструкцый па збіранню этнаграфічнага матэрыялу, якія распрацоўваліся Віленскім ўніверсітэтам, у тагачасным польскім друку пачалі з'яўляцца запісы вуснапаэтычнай творчасці беларускага народа, яго звычаяў, даследаванні пра быт, культуру, мову беларусаў. Вялікую цікавасць у грамадскіх колах Беларусі выклікаў артыкул Марыі Чарноўскай «Рэшткі славянскай міфалогіі, якія захаваліся ў звычаях вясковага народа ў Беларусі», надрукаваны ў 1817 г. у «Дзенніку Віленскім» (т. 6). Называючы гэты артыкул «нязвыклым на тыя часы» і «наватарскім», вядомы польскі фалькларыст і этнограф Станіслаў Свірка сцвярджае, што, паколькі напісан ён быў «з талентам і з прагрэсіўным веданнем справы», яго «можна назваць першай навуковай фалькларыстычнай працай на тэмы вераванняў і некаторых звычаяў беларускага народа»³. Другой значнай працай у галіне беларускай этнаграфіі, у прыватнасці сямейнага быту, быў апублікаваны ў «Тыгодніку Віленскім» (1819, т. 7) ананімны артыкул «Вясельныя абрады вясковага народа Гаенскай парафіі Барысаўскага

¹ А. Н. Пыпин. Истории русской этнографии, т. IV, стр. 37.

² Dzieje folklorystyki polskiej. 1800-1863. Epoka przedkolbergowska. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1970, стр. 21.

³ Dzieje folklorystyki polskiej, стр. 187.

павета Мінскай губерні, зафіксаваныя ў гадах 1800, 1-шым, 2-гім, з некаторымі песнямі і іх звычайнай нотай», аўтарства якога прыпісваецца І. Шыдлоўскаму. Вялікі грамадскі рэзананс мелі таксама працы вядомага польскага мовазнаўца С. Б. Ліндэ, які адным з першых звярнуў увагу на адметнасць беларускага народа. Праўда, хоць ён і не атаясамліваў беларускай мовы ні з рускай мовай, ні з польскай, усё ж імкнуўся даказаць, што яна бліжэй да апошняй.

Але асабліва вялікая роля ў развіцці беларускай, як і наогул усёй славянскай навукі аб народзе, належыць ураджэнцу Беларусі З. Даленгу-Хадакоўскаму (Адаму Чарноцкаму), які вывучэнне быту і культуры славянскіх народаў паставіў у цэнтр увагі ўсёй навукі і культуры на тэрыторыі былой Польшчы, а затым і Расіі. «Разбуджаны» ідэямі Чацкага, Калантая і Суравецкага аб тым, што гісторыю славянства трэба шукаць у сучасным быце і культуры народа, Даленга-Хадакоўскі ад тэарэтычных, часта бясплённых разважанняў сваіх папярэднікаў перайшоў да жывой справы. Ён паставіў перад сабой грандыёзную задачу— сабраць увесь фальклор, звычаі, асаблівасці духоўнай і матэрыяльнай культуры ўсіх славянскіх народаў і на аснове сабраных матэрыялаў намаляваць карціну мінулага славян, даследаваць іх этнагенез, прарадзіму, паказаць адрозненні паміж рознымі славянскімі народамі. Ажыццяўляючы пастаўленую перад сабой задачу, Даленга-Хадакоўскі «з кіем у руках прайшоў тысячы вёрст па дарогах Беларусі, Польшчы, Расіі і Украіны»¹. Неабходнасць шырокага і як мага хутчэйшага збору фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў усіх славян З. Даленга-Хадакоўскі ўзнёсла абгрунтаваў у сваёй кароткай, але вельмі знамянальнай працы «Аб славяншчыне перад хрысціянствам» («Цвічэне науковэ», 1818, т. 2), якая, па словах К. Вуйціцкага, была «паэмай для маладога пакалення, што ўскалыхнула яго сэрцы і накіравала яго думкі да вывучэння народа»².

Аднымі з першых, хто адгукнуўся ў Беларусі на гарачы заклік Даленгі-Хадакоўскага звярнуцца да фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў як да жывой гісторыі народа, былі члены таварыства філаматаў, сярод якіх выдатная роля ў далейшым пашырэнні цікавасці да культуры і быту беларускага народа належыць А. Міцкевічу. Адна з велізарнейшых заслуг З. Даленгі-Хадакоўскага якраз і заключаецца ў тым, што сваёй гарачай і бескампраміснай барацьбой за народную культуру супраць застарэлых канонаў класіцызму ён, як пераканальна паказвае С. Свірка, «расчысціў дарогу рамантызму, арганічна звяза-

¹ Л. А. Малаш. Пионер славянской фольклористики З. Я. Доленга-Ходаковский. Автореф. канд. дисс. Киев, 1967, стар. 4.

² Dzieje folklorystyki polskiej, стар. 205.

наму з народнасцю, і персанальна будучаму аўтару «Рамантычнасці» (А. Міцкевічу.— К. Д.)...»¹ Ідэі З. Даленгі-Хадакоўскага прыйшлі да А. Міцкевіча праз яго сяброў — філаматаў Т. Зана, Я. Чачота, А. Петрашкевіча, якія, з вялікім спачуваннем ставячыся да роднага народа, свае мастацкія творы свядома засноўвалі на сюжэтах і матывах беларускай народнай творчасці. Іх уплыў на сябе прызнаваў сам А. Міцкевіч.

У творчасці А. Міцкевіча знайшлі самае шырокае адлюстраванне быт і культура беларускага народа, сярод якога ён жыў з маленства. Праз творы генія польскай літаратуры народная культура беларусаў стала здабыткам сусветнай культуры. Так, яго паэму «Дзяды», у аснову якой пакладзены беларускі народны звычай ушанавання продкаў і ў якой шырока выкарыстаны матывы і вобразы вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа, выдатны рускі вучоны М. К. Азадоўскі назваў «найвялікшай з'явай сусветнага мастацкага фалькларызму»². Гэта ж самае можна сказаць і пра іншыя творы А. Міцкевіча, у прыватнасці пра паэму «Пан Тадэвуш», заснаваную на беларускім матэрыяле. Напрыклад, народная легенда пра матачнік, якая шырока бытавала на Навагрудчыне і якую пазней запісаў там А. Багдановіч, праз гэту паэму трапіла ў павелу «Локіс» вядомага французскага пісьменніка П. Мерыме³. А. Міцкевіч упершыню ў нашай гісторыі паказаў усяму свету багацце і чароўную прыгажосць народнай культуры беларусаў, а беларускую мову, у процівагу прыгоннікам, якія, здзекуючыся з народа, пагардліва называлі «хамскай», вялікі абаронца народа называў «самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменш змененай», і яшчэ «самай багатай і самай чыстай»⁴.

Зацікаўленасць А. Міцкевіча бытам і культурай беларускага народа, выкарыстанне сюжэтаў і вобразаў фальклору, а таксама народных звычаяў і вераванняў зрабіла пераварот ва ўсёй польскай літаратуры, канчаткова падарваўшы ў ёй асновы класіцызму і даўшы ёй новы, найбольш прагрэсіўны па тэму часу напрамак — рамантызм.

Стаўшы сцягам новай эпохі, польскі рамантызм, які нарадзіўся «на беларускай глебе» (А. Мальдзіс), аказаў велізарны ўплыў як на грамадскае развіццё Беларусі ў цэлым, так і на беларускую этнаграфію ў прыватнасці. Прытым гэты літаратурны напрамак, паколькі галоўнейшым яго прынцыпам была народнасць, якраз на этнаграфічную навуку зрабіў, магчыма, больш моцнае ўздзеянне, чым на іншыя формы

¹ Там жа, стар. 207.

² М. К. Азодовский. История русской фольклористики, т. 1, стар. 280.

³ И. Степунин. История одной легенды. «Неман», 1970, № 8, стар. 189.

⁴ Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматэя. Мінск, 1971, стар. 63-64.

грамадскага жыцця. Вывучэнне быту і культуры народа, у прыватнасці беларускага, пасля ўмацавання прынцыпаў рамантызму стала ганаровай і пачэснай справай пават у асяроддзі ліберальнага панства.

З прадстаўнікоў філамацкага кола вялікую ролю ў развіцці беларускай этнаграфіі адыграў Ян Чачот — адзін з самых блізкіх сяброў А. Міцкевіча. Будучы з тых, хто даў А. Міцкевічу прыклад выкарыстання народнай творчасці беларусаў у мастацкіх творах, Ян Чачот потым сам адчуў на сабе велізарнае ўздзеянне міцкевічаўскай паэзіі. Сваё асноўнае прызвание Я. Чачот бачыў у збіранні вусна-паэтычнай творчасці народа. Сабраныя ім песні і прыказкі з Навагрудчыны і «з-пад Дзвіны» склалі шэсць тамоў. Прытым каалі першыя чатыры былі надрукаваны ў перакладзе на польскую мову, то два апошнія выйшлі ўжо ў арыгінале на беларускай мове і з'яўляюцца каштоўнейшым матэрыялам для беларускай этнаграфіі. У прадмовах да асобных зборнікаў аўтар выказвае свае дэмакратычныя погляды на беларускі народ, на тую мову, якой прадказвае вялікую будучыню, заклікае запісваць фальклор, асаблівасці быту беларускага народа. Працу Я. Чачота на ніве беларускай культуры высока цаніў А. Міцкевіч, які пісаў свайму сябру, што яго вельмі ўсцешылі запісаныя ім беларускія народныя песні, бо ён у іх бачыць «хуткі і невымерны прагрэс» ад пачатку яго «пісьменніцкай кар'еры»¹. Дзейнасць Я. Чачота, цалкам прысвечаная Беларусі, выклікала вялікі грамадскі рэзананс, яна з'явілася выдатным прыкладам служэння свайму народу для наступных пакаленняў дзеячоў беларускай культуры.

Нягледзячы на наступленне царызму супраць прагрэсіўнай думкі пасля разгрому таварыства філаматаў і філарэтаў і асабліва пасля антыцарскага выступлення дзекабрыстаў у 1825 г. і паўстання 1830-1831 гг., цікавасць перадавых колаў грамадства да народнай культуры і быту ўсё больш узрасла. Бытам і культурай беларусаў цікавяцца ў гэты і перыяд многія польскія этнографы і фалькларысты, уключаючы матэрыялы з Беларусі ў свае працы. Так, матэрыялы па беларускай этнаграфіі значнае месца займаюць у зборніках К. Вуйціцкага, А. Галамбёўскага, А. Сяменскага і інш.

Вельмі многа зрабіў для развіцця беларускай этнаграфіі вядомы польскі пісьменнік, гісторык, этнограф Ю. Крашэўскі. Яго «Атэнэум» — часопіс, «прысвечаны гісторыі, літаратуры, мастацтвам і г. д.», прытым якраз на тэрыторыі Украіны, Беларусі і Літвы, нямала ўвагі ўдзяляў, у прыватнасці, беларускай этнаграфіі. Вялікую пазнавальную каштоўнасць уяўляюць сабой і працы самога Ю. Крашэўскага па бела-

¹ А. Mickiewicz. Dzieła, wydane w setną, rocznicę śmierci Poety, т. 14, срап. 64.

рускай этнаграфіі, у прыватнасці яго кніга «Успаміны з Палесся, Вальні і Літвы», выдадзена ў Вільні ў 1840 г.

Значную ролю ў развіцці беларускай этнаграфіі першай палавіны XIX ст. адыгралі такія розныя па сваіх поглядах пісьменнікі і этнографы, як Я. Баршчэўскі, Р. Падбярэзскі, Р. Зянькевіч, А. Рьпінскі, Я. Тышкевіч, К. Тышкевіч, А. Кіркор, якія імкнуліся ўсебакова асвятліць духоўную і часткова матэрыяльную культуру народа.

Творчая спадчына польска-беларускіх пісьменнікаў і этнографіаў з'яўляецца невычэрпнай крыніцай для вывучэння жыцця беларускага народа першай палавіны XIX ст. Таму, помнячы словы У. І. Леніна пра значэнне культурнай спадчыны мінулага, пра тое, што «пралетарская культура павінна з'явіцца заканамерным развіццём тых запасаў ведаў, якія чалавецтва выпрацавала пад гнётам капіталістычнага грамадства, памешчыцкага грамадства, чыноўніцкага грамадства»¹, мы не можам ігнараваць творчасць гэтых пісьменнікаў. Вывучэнне яе дапамагае асвятліць карціну жыцця і быту беларускага народа аднаго з самых драматычных перыядаў у яго гісторыі — перыяду разлажэння і крызісу феадальна-прыгонніцкай сістэмы. Акрамя таго, без ведання іх творчасці нельга па-сапраўднаму вывучыць гісторыю культуры беларускага народа.

Адным з тыповых прадстаўнікоў так званай «літоўскай школы польскай літаратуры» быў выдатны польска-беларускі паэт, непрымірымы вораг прыгонніцтва Уладзіслаў Сыракомля (1823-1862).

У сярэдзіне XIX ст. імя Ул. Сыракомлі было адным з самых папулярных у перадавых колах Беларусі. Месца паэта ў грамадскім жыцці Беларусі добра вызначыла Э. Ажэшка ў сваіх успамінах пра грамадска-палітычны рух, накіраваны супраць прыгонніцтва: «Як звычайна бывае, на гэты велізарны разумовы рух уплывала многа фактараў, у тым ліку і літаратура. Сялянскія аповесці Крашэўскага чыталі, разрывалі на часткі, развозілі. «Абломак» Качкоўскага меў поспех... але самае моцнае ўражанне тут на Літве (г. зн. у Літве і Беларусь— К. Ц.) рабіла паэзія Сыракомлі». Рабіла, падкрэслівала пісьменніца, якая сваім «вялікім аэмакратычным і разам з тым узвышаным духам»².

Высокую ацэнку творчасці У. Сыракомлі давалі Ул. Караленка, М. Ляскоў, М. Горкі і іншыя рускія пісьменнікі. Янка Купала, які прысвяціў Ул. Сыракомлю адзін з прачулых вершаў «Лірнік вясковы», называў яго побач з Лермантавым, Сянкевічам і Горкім сваім самым любімым паэтам.

¹ У. І. Ленін, Творы, т. 31, стар. 260.

² Eliza Orzeszkowa. Listy, t. II, cz. II. Warszawa-Grodno, стар. 143.

Творчасць Ул. Сыракомлі з'яўляецца яркім прыкладам дружбы двух братніх літаратур — польскай і беларускай. Выхаваны на польскай культуры, пішучы па-польску, паэт разам з тым не цураўся і мовы беларускага народа, сярод якога ён жыў. Сыракомля быў у шэрагу паэтаў «літоўскай школы», якія пачыналі пісаць і на беларускай мове. Таму яго па праву можна назваць адным з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры.

У творчасці Сыракомлі, які быў вельмі пладавітым пісьменнікам, знайшлі вельмі шырокае адлюстраванне быт і культура беларусаў перадрэформеннага перыяду. Акрамя мастацкіх твораў, у спадчыне паэта ёсць шэраг спецыяльных даследаванняў і артыкулаў, прысвечаных гісторыі, мове, культуры, быту беларускага народа. Тым не менш этнаграфічная спадчына Сыракомлі вывучана зусім недастаткова. З вялікай колькасці артыкулаў, манаграфій, прац пра яго, якія публікаваліся на працягу больш чым стагоддзе ў польскім, а таксама рускім друку, дзейнасці Ул. Сыракомлі як этнографа не было прысвечана ніводнай, калі не лічыць асобных артыкулаў С. Здзярскага, А. Брукнера, М. Здзяхоўскага, Я. Обета, дзе гэта праблема закраналася ўскосна.

Больш шырока пытанні адлюстравання жыцця і быту беларускага народа ў творчасці Сыракомлі былі асветлены ў беларускім савецкім літаратуразнаўстве. Так, беларускай першааснове творчасці Ул. Сыракомлі нямала ўвагі ўдзяліў С. Майхровіч у «Нарысах беларускай літаратуры XIX стагоддзя» (1952). Шматбакова паказаў сувязь творчасці паэта з жыццём і бытам беларускага народа А. Мальдзіс у артыкуле «Ул. Сыракомля і беларуская літаратура» («Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук», 1963, № 1). Выкладзены ў артыкуле палажэнні аўтар шырока развіў у працах пра польска-беларускія літаратурныя ўзаемасувязі «Творчае пабрацімства» (1966) і «Падарожжа ў XIX стагоддзе» (1969), дзе творчасці Сыракомлі адведзена даволі значнае месца. На фальклорна-этнаграфічную аснову творчасці паэта звярталі ўвагу С. Александровіч і іншыя даследчыкі. Але ў літаратуразнаўчых працах этнаграфічныя інтарэсы Ул. Сыракомлі займалі, натуральна, другараднае месца і таму асвятляліся мімаходзь. Упершыню на Сыракомлю як этнографа звярнуў увагу ў сваёй «Гісторыі беларускай этнаграфіі XIX ст.» В. К. Бандарчык. Але паколькі яго задачай з'яўлялася даследаванне ўсёй гісторыі беларускай этнаграфіі XIX ст., то, вядома, зрабіць падрабязны разгляд творчасці паэта было немагчыма.

Дэталёвае вывучэнне этнаграфічнай спадчыны Ул. Сыракомлі дапаможа запоўніць пэўны прабел у нашай навуцы і вызначыць месца паэта ў гісторыі беларускай этнаграфіі, усёй нашай культуры.

УЛАДЗІСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ І БЕЛАРУСЬ Дзіцячыя і юнацкія гады

Уладзіслаў Сыракомля (Людвік-Францішак-Уладзіслаў Кандратовіч) нарадзіўся 29 верасня 1823 г. у вёсцы Смольгаў Бабруйскага павета Мінскай губерні (цяпер Юшкавіцкі сельсавет Любанскага раёна Мінскай вобласці).

Паходзіў Уладзіслаў Сыракомля з дробнай беларускай шляхты. Маці, Вікторыя Златкоўская, была са Слуцкага павета, з сям'і, якой з вялікай цяжкасцю даводзілася даказваць сваё шляхецкае паходжанне¹. Бацька, Аляксандр Кандратовіч, гербу Сыракомля, зноў-такі быў з вельмі «тыповага», нічым не адметнага шляхецкага роду, прадстаўнікі якога здаўна з'яўляліся, па сведчанню самога паэта, «слугамі і прыцелямі дому нясвіжскіх Радзівілаў...»²

Як паказваюць дакументы, шляхецкі род Кандратовічаў пачынаецца ад нейкага Кондрата, якому ў XV ст. слупкі і капыльскі князь Міхаіл Амелькавіч (дарэчы, актыўны змагар за аб'яднанне беларускалітоўскіх зямель з Вялікім княствам Маскоўскім) за нейкія заслугі падараваў у Капыльскім павеце кавалак зямлі. Быў гэты Кондрат, канечне ж, з падданых князя, з «тутэйшых», слупцкіх сялян. Калі прасачыць далей «радаслоўную ніць» Кандратовічаў, то можна ўбачыць, што ўсе прадстаўнікі гэтага роду, дзяды і прадзеды паэта, жылі выключна ў межах Вялікага княства Літоўскага, пераважна сярод беларускага насельніцтва³. Усе гэтыя факты сведчаць, што Уладзіслаў Сыракомля быў па свайму нацыянальнаму паходжанню, «як і Адам Міцкевіч..., беларус»⁴.

Дзяцінства «вясковага лірніка» прайшло ў розных кутках Беларусі, дзе даводзілася працаваць Аляксандру Кандратовічу — каморніку, а потым арандатару радзівілаўскіх фальваркаў.

Спачатку гэта была вёска Смольгаў — месца нараджэння паэта. Праўда, вёска не захавалася ў памяці Уладзіслава Сыракомлі. Па ўсёй верагоднасці, бацькі выехалі адсюль неўзабаве пасля яго нараджэння.

Са Смольгава сям'я Аляксандра Кандратовіча пераехала ў палескую вёску Яськавічы⁵. Тут, на беразе ракі Морач, сярод «жоўтых пяскоў» і непраходных балот Палесся, пачаў будучы паэт пазнаваць свет, назапашваць назіранні над беларускай прыродай, над жыццём і

¹ ЦДГА БССР, ф. 319, вон. 2, с. 1225, л. 1—69.

² «Tygodnik Powszechny», 1884, № 14, стр. 212.

³ A. Boniecki. Herbarz polski. Część I, т. XI, стр. 65—66.

⁴ Cz. Jankowski. «Litwa» Syrokomi. «Tygodnik ilustrowany», 1912, № 37.

⁵ Зараз цэнтр сельсавета Салігорскага раёна Мінскай вобласці.

бытам беларускага селяніна, назіранні, якія потым выдліліся ў яго паэтычныя строфы, уваткаліся ў старонкі праязічпых твораў.

З Яськавіч Аляксандр Кандратовіч у 1831 г. вымушаны быў перабрацца з сям'ёй на новую арэнду. Гэта была вёска Кудзінавічы, пад Нясвіжам¹. Тут прайшлі перадшкольныя гады паэта. Гэта была пара бесклапотных забаў сярод маляўнічай беларускай прыроды, у самым цесным акружэнні «божлага люду» — беларускіх прыгонных сялян. Паколькі ў А. Кандратовіча, акрамя Людвіка, былі дзве дачкі, хлопчыку даводзілася шукаць кампаньёнаў сярод сялянскай дзетвары. Пра сяброўства малага шляхціча з вясковымі дзецьмі сведчаць радкі з паэмы «Прыроджаны Ян Дэмбарог», дзе расказваецца, як малы Ян Дэмбарог — правобраз самога паэта — ганяе разам «з вясковымі хлопцамі» на начлег коней, удзельнічае ў дзіцячых гульнях, спявае разам з усімі розныя вясковыя песні. Гэтыя гульні так захаплялі малага Людвіка, што ў час вучобы ў Нясвіжы ён, як паказана ў паэме «Школьныя часы», толькі і марыць пра іх, пра «таварышаў з вёскі». Можна з усёй упэўненасцю сцвярджаць, што Людвік, сябруючы з сялянскімі дзецьмі, не адзін раз наведваў убогія сялянскія хаты, бачыў цяжкія ўмовы быту беларускага селяніна, на доўгіх зімовых вярхоўках ці ў полі слухаў цягучыя, поўныя жалю і смутку спевы прыгонных сялян. Уражлівы ад прыроды хлопчык, будучы ў гушчы беларускага сялянства, не мог не бачыць яго жыцця, не мог не сутыкацца з усімі яго асаблівасцямі і супярэчнасцямі.

У час, калі сям'я Кандратовічаў жыла яшчэ ў Яськавічах, Уладзіслаў Сыракомля пачаў памалу прылучацца да навукі. Першапачатковую асвету хлопчук атрымаў дома, галоўным чынам ад бацькі — былога выхаванца піярскай школы, потым — у дамашніх настаўнікаў.

У 1833 г. Аляксандр Кандратовіч, які к таму часу сабраў крышку грошай, аддаў сына ў школу дамініканаў, што знаходзілася ў Нясвіжы. Пры паступленні ў яе хлопчык паказаў выдатныя здольнасці, выявіў на экзамене набытыя дома веды, і яго залічылі ў другі клас.

Ужо ў час вучобы ў Нясвіжы, у адзінаццацігадовым узросце, Людвік Кандратовіч пачаў задумвацца над жыццём, вылучаючыся сярод сваіх сяброў «незалежнасцю думкі», уласным поглядам на многія рэчы. Спрыяла гэтаму шмат што. І перш за ўсё — веданне хлопчыкам жыцця беларускай вёскі, супярэчнасцей тагачаснага грамадства. Нямала прыкладаў такіх супярэчнасцей бачыў Людвік і ў школе, і ў самім Нясвіжы. А ў тым, што жыццё і быт мястэчка былі яму вельмі добра знаёмы, можна не сумнявацца, бо, як піша паэт у сваіх «Школьных

¹ Зараз Пацейкаўскі сельсавет Капыльскага раёна Мінскай вобласці.

часах», «школа была ў кляшторы, а кватэры ў месце»¹, г. зн. у горадзе. Навучэнцы жылі на прыватных кватэрах, у самай гушчы местачковага насельніцтва. І наогул, яны параўнальна вольна адчувалі сябе ў мястэчку. «Мяне можна было спаткаць на прагулцы,— успамінае паэт,— за некалькі вёрст ад Нясвіжа»².

У Нясвіжы Людзік Кандратовіч правучыўся два гады, прайшоўшы праграму за тры класы. У 1835 г. царскія ўлады закрылі школу і Аляксандр Кандратовіч адправіў сына да вучаўца ў Навагрудак. У навагрудскай «свецкай школе» Людвік «закончыў пяты клас». Але пра гэту школу, у якой, дарэчы, вучыліся Адам Міцкевіч і Ян Чачот, паэт чамусьці не хацеў нават успамінаць: «Ніякіх ад яе не засталася ў мяне ўражанняў, ніякай навуковай карысці...»³

Закончыўшы вучобу, Людвік вяртаецца да бацькоў, у вёску Мархачоўшчына⁴, якую яны ў гэты час арандавалі. Пачынаючы ад 1837 і канчаючы 1840 годам Людвік працуе дома, памагае бацькам па гаспадарцы. «Жыццё мае было поўнае працы, невыноснае,— успамінае паэт.— Мяне прымушалі гаспадарыць, у той час як я заўсёды хінуўся да кніжкі і пяра...»⁵ У гэты час у сэрцы падлетка ўспыхвае агонь першага маладога кахання да простай сялянскай дзяўчыны, прытым, як прызнаецца сам Ул. Сыракомля, гэта было «каханне чыстае, платанічнае», якое цягнулася доўга, аж да ад'езду хлопца з Мархачоўшчыны. У Мархачоўшчыне малады Кандратовіч, такім чынам, зноў твар у твар сутыкаецца з сялянствам, ва ўсёй паўнаце бачыць яго жыццё, вывучае яго душу, абураецца бяспраўнасцю яго становішча ў грамадстве. Усе супярэчнасці гэтага грамадства Людвік бачыў праз узаемаадносіны яго бацькоў з прыгоннымі сялянамі. Паколькі А. Кандратовіч быў чалавек мяккі, «лагодны» (якраз такім паказаў яго Сыракомля ў паэме «Кавалак хлеба» пад вельмі выразным імем Лагода), сапраўдным гаспадаром арандуемай вёскі была, як сведчыць сакратар паэта Вінцэсь Каратынскі, маці, «кабета энергічная дома, а яшчэ больш энергічная ў адносінах паміж дваром і вёскай»⁶. Людвіка, цяпер падрустка, вымушалі таксама «энергічна» абыходзіцца з сялянамі. Але дзякуючы ўплыву бацькі, «Лагоды», сын на гэта не быў здольны. На працы ён поўнаасцю давяраў сялянам, а сам, схаваўшыся ў зацішак, чытаў кнігі, за што яму не раз перападала ад бацькоў. Урэшце рэшт, бачачы, што

¹ Wł. Syrokomla. Wybór poezji. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, стр. 231.

² «Tygodnik Powszechny», 1884, № 15, стр. 230.

³ «Tygodnik Powszechny», 1884, № 15, стр. 231.

⁴ Зараз Нова-Свержаньскі сельсавет Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці.

⁵ «Tygodnik Powszechny», 1884, № 16, стр. 247.

⁶ «Tygodnik Powszechny», 1884, № 16, стр. 247.

гаспадар з яго не атрымліваецца, бацька ўладкоўвае сына ў канцылярыю па кіраўніцтву панскімі маёнткамі ў Нясвіжы.

У гэтай канцылярыі, якая знаходзілася ў радзівілаўскім замку, Людвік Кандратовіч працуе з восені 1840 да вясны 1844 года. Тут маладому хлопцу адкрыўся яшчэ адзін бок жыцця сучаснага яму грамадства, узаемаадносіны паміж рознымі яго слаямі, што намнога пашырыла яго кругагляд, дапамагаючы лепш зразумець сваю эпоху. Як прызнаецца сам паэт у пісьме да А. Плуга (1843), ён «любіў круціцца каля крам», запісваючы цікавыя выразы і расказы, пачутыя ад людзей, што прыезджалі ў Нясвіж з аколiц. «У мяне ёсць цэлая кніжачка такіх замалёвак»¹. Развіццю дэмакратычных перакананняў «беднага бюраліста» садзейнічала і тое, што ў Нясвіжы ён трапіў у даволі культурнае і адукаванае асяроддзе. Кіраўніком канцылярыі, напрыклад, быў вельмі начытаны і энергічны чалавек, удзельнік паўстання 1830 г. Адольф Дабравольскі, вакол якога групаваліся ўсе разумовыя сілы тагачаснага Нясвіжа. Дом Дабравольскага, які быў шырока расчынены для мясцовай інтэлігенцыі, у тым ліку для «канцылярыстаў», з'яўляўся сапраўдным літаратурным клубам, дзе гарача і шумна абмяркоўваліся літаратурныя навіны. У гэтым «літаратурным клубе» былі і такія, што спрабавалі свае ўласныя сілы ў літаратуры. Яго ўдзельнікам з'яўляўся таксама былы актыўны член Таварыства шубраўцаў і рэдактар вядомага перыядычнага выдання «Вядомасці Бруковэ» Ян Рыхтар, добра знаёмы з літаратурнымі коламі Вільні,

Размовы з гэтымі людзьмі штурхаі Л. Кандратовіча да літаратурнай творчасці, да якой яго цягнула яшчэ ў Мархачоўшчыне. З-пад яго пярэ з'яўляюцца «выбрыкі добрага гумару», жартоўныя вершы, якія пісаліся з рознай нагоды і прысвячаліся галоўным чынам сябрам па працы. Вершы гэтыя не прызначаліся да друку, да іх паэт сур'ёзна не ставіўся. Аднак, як успамінае сам аўтар, яны ў тыя часы былі «ў маёй ваколiцы досыць вядомыя»².

Шмат карысці дала Л. Кандратовічу праца ў радзівілаўскім замку, дзе будучы паэт і краязнаўца меў магчымасць знаёміцца з багатымі архівамі нясвіжскіх князёў, вывучаючы гісторыю Беларусі.

Гэту цікавасць Л. Кандратовіча да гісторыі заўважыў А. Дабравольскі, яго пепасрэдны начальнік. Таму, калі павятовы слудкі суд запатрабаваў з радзівілаўскага архіва акты капільскага замка, іх апісанне А. Дабравольскі даручыў Л. Кандратовічу. Прачытаючы старыя, пажоўкляыя паперы, малады канцылярыст больш за ўсё звяртаў

¹ «Biblioteka Warszawska», 1862, t. 4, стр. 471.

² Wl. R. Korotyliński. Syrokomla o sobie. W-wa, 1896, стр. 6.

увагу на тья бытавыя дэталі, якія сустракаліся ў дакументах. «Тое, што было ў паперах галоўным для кіраўніцтва,— піша адзін з былых калег Людвіка,— Кандратовіч прачытваў бегла, затое захапляўся пас-тановамі па спрэчках аб дробных справах, аб бойках і розных мяс-цовых і сямейных сварках. Не раз канцэлярскую цішыню парушаў раптоўны і гучны смех Кандратовіча, пасяя чаго ён апавядаў пра якую-небудзь забавную сцэну з жыцця капьялян»¹.

Якраз на аснове архіўных матэрыялаў Людвік Кандратовіч піша другую сваю, прызначаную ўжо для друку працу — даследаванне пра гістарычнае мінулае Нясвіжа. Калі вядомы ў свой час гісторык М. Балінскі папрасіў у А. Дабравольскага гістарычныя звесткі пра Няс-віж, то ён, ведаючы пра працу Л. Кандратовіча, і даручыў яму па-слаць сваю «нататку» гісторыку. «Нататка» Кандратовіча была падзвы-чай грунтоўнай працай, дзе аўтар прасачыў гісторыю горада Нясвіжа, паказаў асаблівасці яго быту ў мінулыя часы. Гэта праца, як відаць з рукапісу, была закончана ўжо ў Залучы 21 красавіка 1844 г.² Праз два гады яна была змешчана, з папраўкамі і скарачэннямі, у трэцім томе «Старажытнай Польшчы» (1846) М. Балінскага. У рукапісу за-стаўся дадатак да артыкула — падрабязнае апісанне Нясвіжскага замка, доўгі, скрупулёзны пералік яго тагачаснай маёмасці, рэчаў, які і цяпер у пэўным сэнсе мае цікаvasць для мастацтвазнаўцаў.

16 красавіка 1844 г. Людвік Кандратовіч павянчаўся са сваячкай і падапечнай А. Дабравольскага семнаццацігадовай Паўлінай Мітра-шэўскай. На другі дзень маладая сям'я пакінула Нясвіж і пераехала ў Залуча — наднёмайскі фальварак, дзе цяпер гаспадарылі Кандрато-вічы. Пакідаючы Нясвіж, Ул. Сыракомля як бы развітаўся са сваім юнацтвам: з пераездам у Залуча пачаўся новы перыяд яго жыццёвага і творчага шляху.

Залуча (1844-1852)

Бацькі Людвіка Кандратовіча па прыездзе сына перабіраюцца на «новую зямлю» — у суседні фальварак Тулёнка, уступіўшы Залуча ма-ладажонам. Малады паэт стаў гаспадаром прынёманскага фальварка.

На арэндзе Людвік Кандратовіч адразу ж устанаўлівае свае парад-кі. Перш за ўсё ён ліквідуе «гарэльнію», нягледзячы на тое што гэта была надзвычай важная крыніца прыбытку арандатараў. Новы гас-падар быў прынцыповым праціўнікам спойвання сялян. Разам з тым,

¹ J. I. Kraszewski. Wybór pism. Oddział X. W-wa, 1894, с. 923.

² Аддзел рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай ССР, ф. 81, № 36, арх. 10.

ён адмяняе шмат якія павіннасці прыгонных, імкнучыся, наколькі гэта было ў яго магчымасцях, аблегчыць становішча «братоў у сярмязе».

Мазалём уласных рук вырашыў малады паэт зарабляць сабе хлеб. Працу ў полі (нездарма называе яго сучасны польскі літаратуразнаўца В. Кубацкі «грэчкасей») Людвік Кандратовіч спалучаў з працай за пісьмовым сталом, спадзеючыся такім шляхам пракарміць сям'ю.

Фальварак Залуча¹, які знаходзіўся па маляўнічым беразе Немана, у ваколіцах Стоўбцаў і Міра, быў выдатным месцам для творчай працы. І Людвік Кандратовіч поўнасю аддаецца гэтай працы, літаратуры, усё менш і менш звяртаючы ўвагу на гаспадарку, якую ён перадаручае жонцы і за якой наглядае сваім вопытным вокам бацька пазна, наведваючыся сюды з суседняй Тулёнкі.

Ужо ў першыя дні па прыездзе ў Залуча, закончыўшы і адаслаўшы М. Балінскаму сваю даследчую працу пра Нясвіж, Л. Кандратовіч піша першую сваю «гавэнду», або гутарку, «Паштальён», у аснове якой лёгка сапраўдны факт, пачуты ў Міры, у час аднаго з наведванняў мястэчка. Гэты твор Сыракомля адважыўся, праўда, падпісаць N N, паслаў у Вільню, вядомаму польскаму пісьменніку Ю. Крашэўскаму, выдаўцу часопіса «Атэнэум». Ю. Крашэўскі змясціў гутарку ў шостым нумары часопіса за той жа 1844 год.

«Паштальён»² быў, такім чынам, першым апублікаваным творам Людвіка Кандратовіча. Твор гэты адразу звярнуў на сябе ўвагу чытачоў і крытыкі, якая прызнала яго «цудоўным».

Такі нечаканы поспех акрыліў маладога аўтара, і ён з новай сілай узяўся за працу ў гэтым жа напрамку. Адзін за адным з'яўляюцца яго новыя вершаваныя апавяданні (гавэнды) — «Блаславіны Садох», «Тры зоркі», «Дыферэнцыя», «Хадыка», «Крадзенае», «Бывала!», вершы «Пра маю старую хатку», «Успаміны пра Нясвіж» і інш. Большасць з гэтых твораў пабудавана па аснове легенд і паданняў, якія даводзілася паэту чуць у «сваіх ваколіцах», з вуснаў беларускіх сялян, а таксама на аснове багатых жыццёвых назіранняў.

Ужо ў гэтых першых, прытым даволі спелых паэтычных творах ярка праявіліся дэмакратычныя погляды маладога паэта. Так, успамінаючы пра сутарэнне ў нясвіжскім касцёле, у якім захоўваліся трупы Радзівілаў, Л. Кандратовіч не хавае сваёй нянавісці да прыгнятальнікаў народа:

З трун гнілізнай вее — хоць там арыстакраты

¹ Зараз урочышча каля вёскі Жукаў Барок Агалецкага сельскага Савета Стаўбцоўскага раёна.

² Перакладзены пазней Трэфалевым на рускую мову пад назвай «Ямщик» гэты верш стаў шырока вядомай рускай народнай песняй («Когда я на почте служил ямщиком...»).

Ляжаць у бальзаміне, злажыўшы галовы.
Згнілі паны і пані, адно ўбор багаты,
Шкілет, герб гавораць пра іх шлях жыццёвы.

Хацелі астацца ў гісторыі, у памяці людю,
Золатам ды крывёю свае імёны пісалі.
Так, былі і яны людзі — тут блюзніць не буду.
Толькі што, каб яны раптам з трун паўставалі?

Зноў бы беглі да іх на паклон, па спагаду,
А яны адварочвалі б вочы з пагардай?..¹

Акрамя паэтычных твораў, Л. Кандратовіч спрабуе свае сілы і ў прозе. З-пад яго пярэ з'яўляюцца дзве невялікія аповесці, аб'яднаныя адзіным сюжэтам — «Супернікі» і «Стары кавалер», якія былі надрукаваны ў пятым нумары «Атэнэума» за 1846 год. У аповесцях, з мастацкага боку яшчэ не зусім дасканалых, малады пісьменнік паказвае, як і ў большасці вершаў і гавэнд, сучаснае яму жыццё беларускага народа, акцэнтуюе сваю ўвагу на супярэчнасцях тагачаснага грамадскага ладу, заснаванага на прыгонне, выступае як страсны абаронца запрыгоненага селяніна.

Нямала ўвагі ў гэтыя часы ўдзяляе Людвік Кандратовіч і публіцыстыцы, навуковым даследаванням. Асноўная іх тэма — жыццё, быт, культура, гістарычнае мінулае Беларусі.

З матэрыялаў, апублікаваных у часопісе «Атэнэум», мае цікаvasць, напрыклад, артыкул пра педагога і вучонага другой палавіны XVIII ст., выкладчыка хіміі і фізікі ў навучальных установах Віцебска, ураджэнца Лідскага павета, сваяка Л. Кандратовіча — Аляксандра Турскага, якога, па сведчанню аўтара, «палюбіла Беларусь» і імя якога, каб захаваліся яго навуковыя працы, магло б стаць «у шэраг імён, што праславілі родны край»². Другая праца Л. Кандратовіча, напісаная ў 1845 г. і неўзабаве апублікаваная ў тым жа «Атэнэуме», — гэта гістарычны твор «Пан Станіслаў Ляшынскі», у якім можна знайсці пямала падрабязнасцей пра жыццё і быт жыхароў Слуцка і яго ваколіц часоў вайны са шведамі. У прыватнасці, у ім ёсць цікавыя звесткі пра выбранецкія вёскі Слуцчыны. Свае публіцыстычныя працы Л. Кандратовіч пасылае ў гэты час таксама ў «Тыгоднік Пэтэрсбургскі». Супрацоўніцтва з гэтым выданнем ён пачаў рэцэнзіяй на першы нумар часопіса «Люд і час» Я. Філіповіча. Рэцэнзія была падпісана літарамі N N.

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VI. W-wa, 1872, стар. 138. (Тут і далей, дзе няма спасылкі, пераклад мой. — К. Ц.).

² «Athenaeum», 1845, t. 6, стар. 58.

Пра тое, што яна належыць Л. Кандратовічу, няма падстаў сумнявацца: па-першае, якраз у гэты час падпісваўся так паэт, па-другое, ён быў частым госцем рэдакцыі «Люду і часу», якая знаходзілася недалёка ад Залучы, у Паланечцы — маёнтку Канстанціна Радзівіла, вядомага сваімі ліберальнымі поглядамі і нават сувязямі з дзекабрыстамі, у прыватнасці з А. Бястужавым. У рэцэнзіі паэт гарача вітае з'яўленне перыядычнага выдання, якое сваёй галоўнай мэтай паставіла вывучэнне народа «па Нёману і Віліі», яго гісторыі, быту, мовы, вусна-паэтычнай творчасці. Аналізуючы змешчаныя ў першым нумары апісанні абрадаў і вясельных песні «люду наддзвінскага», Л. Кандратовіч зазначае: «Гэта яшчэ адно звязно да ланцуга народных песень, яшчэ адзін лісток да вянка роднай славянскай паэзіі, які клапатліва пляцецца рукамі Хадакоўскіх і Вуйціцкіх. Будзем жа цаніць гэтыя працы, рабіць усё, каб яны з'яўляліся і далей. Хочацца верыць, што мы хутка будзем мець камплектны збор песень народа з усіх мясцовасцей нашага краю». Заканчваючы рэцэнзію, Л. Кандратовіч заклікае літаратараў падтрымаць новае выданне¹.

Праз некалькі месяцаў, 30 кастрычніка 1845 г., у гэтай жа газеце публікуецца, прытым упершыню пад псеўданімам Уладзіслаў Сыракомля, новая рэцэнзія Л. Кандратовіча — на «Мясцовыя помнікі», сабраныя і выдадзеныя ў Варшаве М. Грабоўскім. Робячы падрабязны агляд змешчаных у кнізе матэрыялаў, аўтар сцвярджае, што яны «бясконца важныя, бо асвятляюць звычаі нашых продкаў, звычаі, веданне якіх у любых адносінах з'яўляецца для нас неабходным». У заключэнне аўтар выказвае пажаданне, каб падобныя матэрыялы публікаваліся і надалей, але, галоўнае, каб да іх дабавіліся матэрыялы з іншых мясцін, «а іменна з маёй любай Літвы»².

Вялікі ўплыў на творчасць Л. Кандратовіча аказала «Вясна народаў» — рэвалюцыя 1848 г. на Захадзе. Хаця прамых доказаў удзелу Л. Кандратовіча ў тайных арганізацыях Беларусі няма, усё ж паэт, які з'яўляўся абаронцам народа, не мог заставацца ўбаку ад рэвалюцыйных падзей. Яскравае сведчанне гэтаму — верш Л. Кандратовіча «Добрыя весці», напісаны на беларускай мове:

Заходзіць сонца пагоднага лета,
І веець вецер з заходніх нябёс.
Здароў будзь, вецер! З далёкага света
Добрыя ж весці да нас ты прынёс!

¹ «Tygodnik Petersburski», 1845, № 53, с. 343.

² «Tygodnik Petersburski», 1845, № 83, с. 542.

Здаровы ж будзьце, эй, добрыя весці!
Там, на Заходзе праліваюць кроў,
Б'юцца для славы, свабоды і чэсці
І робяць вольных людзей з музыкоў!

Гудуць вясёла і песні і танцы
У добрым жніве на шчаслівы год.
Годзе вам, годзе, вы, цары-паганцы,
Таптаць з балотам хрышчоны народ!¹

Верш быў напісаны якраз у той час, калі ў Польшчы, Прыбалтыцы, на Украіне і ў Беларусі распаўсюджваліся звароты з заклікам да звяржэння самадзяржаўя. Значыць, Людвік Кандратовіч падтрымліваў гэтыя звароты і не толькі падтрымліваў, а сам складаў іх у форме вершаў. У нас пакуль што няма звестак, якім чынам распаўсюджваў свае вершаваныя пракламацыі, але ж у тым, што ён іх распаўсюджваў, няма падстаў сумнявацца: не мог жа Л. Кандратовіч толькі «для сябе» пісаць такія вершы, дзе гэтак гарача кляміў «цароў-паганцаў». Пісаў ён іх для народа, які мог ажыццявіць рэвалюцыю, пісаў па-беларуску, каб народ мог зразумець паэта.

У друкаваных творах Людвіка Кандратовіча мы не знаходзім прамых заклікаў да рэвалюцыі: гэта было ў той час проста немагчыма, бо царская цензура пільна сачыла за кожным друкаваным словам, асабліва пасля падзей 1848 г. і асабліва тут, на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай. «Часы не для літаратуры,— пісаў паэт у тым жа 1848 г. у пісьме да Рамуальда Падбярэзкага...— цензура такая вострая, што кожнага, хто піша, можа канчаткова адбіць ад справы. Пішы тут і друкуй!»². І яна сапраўды шмат каго «адбівала», многія пісьменнікі расчароўваліся ў літаратуры і кідалі пяро. Толькі не Л. Кандратовіч, які толькі ўваходзіў у сілу як літаратар. Калі віленскі паэт француз дэ Гафрэмонд звярнуўся да яго з пытаннем, ці варта ў такіх умовах наогул пісаць, Л. Кандратовіч адказаў, што не толькі варта, але і трэба: «Песні, што роджаны сілаю горычы й болю, хай грымяць, хай ляцяць... Можна, лёд дзе растопяць, мо зрушаць скалу... Гэта сорам фальшывы — стрымаць энк пад нажом!»³

Свае погляды на прызначэнне паэзіі, на задачы яе ў той складаны перыяд Л. Кандратовіч яскрава выказаў у адным з выдатнейшых «залучанскіх» вершаў «Заўчасна» — вершы, які вельмі добра паказвае

¹ Анталогія беларускай паэзіі, т. 1. Мінск, 1961, стар. 77.

² St. Tomkiewicz. Przyczynek do biografii Wł. Syrokomli na podstawie autografów. «Tygodnik ilustrowany», 1882, № 316.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 8.

пазіцыю паэта ў міжрэвалюцыйны перыяд. Тут параўноўваецца лёс паэта з жаўранкам, які пачаў клікаць вясну ў той час, калі зямля і Нёман спалі яшчэ «пад Лядовым мурам». «Заўчасна» — гаворыць аўтар верша жаўруку і Паэту. Але абодва выказваюць сваю нязгоду: якраз цяпер ім трэба «разаграваць лядовыя шаругі», «абуджаць, ажыўляць сэрцы», а Калі знікнуць мяцеліцы, іх песні не будуць патрэбны, іх «прафесія скончыцца». Жаўранак, клічучы вясну, самаахварна гіне. Але Паэт, не зважаючы на небяспеку, працягвае пець: «Я ж паэт! Я іду супраць завеі!»¹

Л. Кандратовіч, такім чынам, клікаў змагацца з існуючым сацыяльным ладам. Нездарма верш, напісаны ў 1849 г., быў апублікаваны толькі пасля смерці паэта ў кнізе «Паэзія апошняй гадзіны».

Вызваленне сялянства стала мэтай жыцця Л. Кандратовіча. Паэт не толькі на словах, але і на справе хацеў быць верным сваім дэмакратычным перакананням. Будучы арандатарам, праўда, больш па назве, чым у сапраўднасці, Л. Кандратовіч мучыўся тым, што сяляне павінны яму служыць. І малады гаспадар вырашае «вызваліцца» ад такога арандатарства. Ён марыць набыць кавалак зямлі, які б мог абрабляць сіламі сваёй сям'і. Аб гэтым успамінае Юльян Гарайн, які ў той час прадаваў фальварк Рабушкі каля Мінска².

Але з купай зямлі, пра якую гэтак марыў паэт, нічога не атрымалася: у яго проста не хапіла грошай, хоць к гэтаму часу ён апублікаваў ужо нямала «гавэндаў», вершаў, артыкулаў. Давялося зноў цягнуць лямку беднага арандатара.

Нягледзячы на матэрыяльныя цяжкасці, на шматлікія клопаты па гаспадарцы, Л. Кандратовіч працаваў на ніве літаратуры вельмі плённа. Прычына была тая, што Сыракомля, як пісаў А. Драгашэўскі, «вызначаўся надзвычайнай лёгкасцю рыфмавання», з-пад яго п'ера «выплывала вялікая колькасць вершаў, напісаных на самыя розныя выпадкі жыцця, вершы, якімі ён сыпаў на ўсе бакі і якія не патрабавалі аніякай дапрацоўкі»³ Апрача шматлікіх гавэндаў і вершаў, ён папісаў у гэты перыяд адзін з самых буйных сваіх твораў «Прыроджаны Ян Дэмбарог», дзе паказаў быт беларусаў, паэму, што зрабіла імя Уладзіслава Сыракомлі надзвычай папулярным сярод чытачоў Беларусі, галоўным чынам дробнай шляхты. Апрача таго, паэт займаўся перакладамі, папісаў і апублікаваў «Гісторыю польскай літаратуры», якая, праўда, не набыла асаблівага значэння, бо ў ёй аўтар, гаворачы словамі А. Драгашэўскага, «ішоў за М. Вішнеўскім».

¹ Там жа, т. VI, стар. 217.

² J. Hogaïn. Z życia poety. Lwów, 1886, стар. 24.

³ A. Drogoszewski. Władysław Syrokomla. W-wa, 1905, стар. 18.

Вельмі каштоўнымі з'яўляюцца гісторыка-этнаграфічныя даследаванні Ул. Сыракомлі, а таксама публіцыстычныя артыкулы, дзённікавыя запісы, якія даюць вельмі яскравае ўяўленне пра жыццё і быт розных слаёў грамадства па Беларусі ў эпоху феадалізму.

У кнізе «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» (1853) Ул. Сыракомля даследуе мінулае беларускіх мястэчак Нясвіжа, Стоўбцаў, Койданава, Міра, дае апісанні сучаснага яму быту беларускіх сялян у ваколіцах гэтых мястэчак. З кнігі мы даведваемся пра ўзаемаадносіны паміж панамі-«мажнаўладцамі» і запрыгоненым сялянствам, у ёй можна знайсці нямала прыкладаў рэзкага кантрасту ў быце гэтых двух супрацьлеглых класаў. Праўда, многа такіх прыкладаў, як выявілася, было знята рукой цензара перед выхадам кнігі ў свет. Экземпляр «Вандровка» з цензурнымі выкрэсліваннямі, якіх налічваецца 10, захоўваецца ў рукапісным адзеле Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай ССР (ф. 9-414). Выкрэсленыя цензурай мясціны кнігі вельмі істотна дапаўняюць яе, даюць больш поўнае ўяўленне аб грамадска-палітычных поглядах Сыракомлі — перакананага дэмакрата. У кнізе паэт падаў вельмі многа каштоўнейшых звестак пра быт беларускага селяніна, яго гаспадарку, жыллё, адзенне, ежу, пра яго духоўную культуру — вераванні, вусна-паэтычную творчасць, звычаі і абрады.

Не забывае ў гэты перыяд Ул. Сыракомля і публіцыстыкі. Супрацоўнічаючы ў перыядычных выданнях «Атэнэум», «Тыгоднік Пётэрсбургскі», «Вібліотэка Варшавская», «Гвезда», «Ондына друскеніцкіх зьрудэл», «Паменьтнік навукова-літэрацкі» і інш., ён працягвае публікаваць артыкулы, рэцэнзіі, звароты, якімі вельмі аператыўна адгукаецца на ўсе хвалюючыя падзеі грамадскага жыцця. З гарачай прыхільнасцю сустракае ён вестку, што ў Вільні рэвалюцыйнымі дэмакратамі Р. Падбярэзскім і Э. Жалігоўскім, з якімі, дарэчы, паэт быў у сяброўскіх адносінах, рыхтуецца да выдання беларускі часопіс «Вязанка». І калі «аднаго з рухаючых сіл «Вязанкі» Э. Жалігоўскага арыштоўваюць, Ул. Сыракомля піша пра гэта як пра «ўдар па нас усіх»¹.

Нягледзячы на матэрыяльныя цяжкасці паэта, на адсутнасць умоў для творчай працы, залучанскі перыяд у жыцці Ул. Сыракомлі, як бачым, быў надзвычай плённым. «У Залучы, у перыяд ціхай працы і патайнага, нябачнага для вока набірання сіл,— сцвярджае крытык А. Драгашэўскі,— паэт зведаў найшчаслівейшыя гадзіны свайго жыцця. І польская паэзія абавязана Залучы нязмерна шмат. Праўда, «Янка-цвінтарнік» і «Улас», і «Школьныя часы» былі напісаны ў пазнейшыя

¹ Э. Мартынава, А. Мальдзіс. Шаўчэнка і Жалігоўскі. У кн.: Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1964, стар. 181.

гады; але гэтыя творы былі вынікам духоўнай працы, якая даўно ўжо была закончана, а плён знайшоў сваё месца ў «Дэмбарогу», у «Ляльцы», у «Палявым гетмане» і г. д. Новых канцэпцый, вышэйшых, ці хаця б адметных адносін да свету, да людзей, да прыроды, ужо не спадзяваймаса. І праблемы ўсе паўторацца. Творы з'яўляцца яшчэ будуць, але плынь паэзіі цячы будзе выжлабленым ужо рэчышчам, страціўшы свой ранейшы разгон. «Янка-цвінтарнік», зрэшты, распачаты быў яшчэ ў Залучы, «Школьныя часы» — гэта дапаўненне толькі (у пэўным, сваім кірунку) «Дэмбарога». «Улас» задуманы быў, нават распачаты ў Залучы...»¹

Магчыма, у гэтым кутку «ціхай працы» Ул. Сыракомля застаўся б да канца жыцця, калі б не напаткала яго няшчасце: смерць дзяцей. «Магіла на стаўбцоўскім могільніку, — пісаў пра гэта паэт, — забрала ў мяне двое дзяцей — маю самую светлую падзею на будучыню. Хто не быў бацькам, ніколі не марыў, не зразумее таго болю...» З гэтай часіны, прызнаваўся ён, старана, так дарагая сэрцу, стала для яго невыноснай: «Не ведаючы, — піша ён, — дзе ўзяць сілы для таго, каб застацца сярод тых мясцін і ўспамінаў, я, кінуўшы жменю пяску на апошнюю дамавіну, вырашыў, як сапраўдны бадзяга, падацца адсюль, куды вочы глядзяць»². 17 верасня 1852 г. Ул. Сыракомля выехаў у Вільню.

Вільня і Барэйкаўшчына (1852-1860)

Пераехаўшы ў Вільню, Ул. Сыракомля збліжаецца з літаратурнымі коламі тагачаснай літоўска-беларускай інтэлектуальнай сталіцы, якая сустракае яго з прыхільнасцю. Вільня, што не так даўно грымела імёнамі філаматаў і філарэтаў, Міцкевіча і Лелевеля, з закрыццём «крамольнага» універсітэта «пацішэла». І ўсё ж вольналюбівы дух не быў поўнасьцю знішчаны царскім самадзяржаўем. Гэта знаходзіла сваё выражэнне ў той ідэйнай барацьбе, якая, нягледзячы на жорсткі цензурны прыгнёт, віравала на старонках друку. У гэту ідэйную барацьбу паступова ўключаецца і Сыракомля.

Але для таго, каб быць карысным грамадству, каб мець магчымасць пісаць, паэту неабходна было ўладкаваць уласны быт. Паколькі ў Вільні працаваць Сыракомля не мог, ён імкнецца пасяліцца зноў у вёсцы. Сябры дапамаглі яму знайсці такую магчымасць, і паэт бярэ ў

¹ A. Drogoszewski. Władysław Syrokomla, с. 75.

² Wl. Syrokomla. Wędrowki po moich niegdyś okolicach. Wilno, 1853, с. 203.

арэнду ў Тышкевіча маленькі фальварачак Барэйкаўшчына, па дарозе паміж Вільняй і Ашмянамі. Барэйкаўшчына знаходзілася недалёка ад Вільні, якая вабіла яго, як прызнаецца паэт у пьсьме да Ю. Крашэўскага, тым, што ў горадзе была «найбольшая колькасць гістарычных крыніц» для яго «гістарычных даследаванняў»¹ І паэт, радуючыся здабытай вясковай цішы, зноў цалкам аддаецца літаратурнай і навуковай працы.

Мастацкія творы Ул. Сыракомлі гэтага перыяду, як наогул і ўсіх іншых перыядаў, можна падзяліць на дзве асноўныя групы: творы на сучасныя аўтару тэмы і творы пра гістарычнае мінулае.

Творы першай групы, як адразу ж заўважыла крытыка, былі самамя моцныя ў Сыракомлі, бо якраз у гэтых творах паэт закранаў самамя балючыя грамадскія праблемы тагачаснай рэчаіснасці, у першую чаргу сацыяльную несправядлівасць, антычалавечнасць прыгоннага права.

Хоць творы Ул. Сыракомлі на гістарычныя тэмы стаяць у яго літаратурнай спадчыне на другім плане, яны таксама мелі немалы грамадскі рэзананс. У процівагу іншым тагачасным пісьменнікам Сыракомля ў гістарычных творах імкнуўся праўдзіва паказаць мінулае Рэчы Паспалітай. Каб пераканацца ў гэтым, дастаткова прачытаць яго творы «Стараста Капаніцкі», «Фрагменты пра Піліпа з Канапель», дзе надзвычай рэалістычна паказана, як ажыццяўлялася на практыцы шляхецкая «дэмакратыя». Праўда, у асобных творах («Старапольскія рараты») Сыракомля не абышоўся без ідэалізацыі шляхецкай рэспублікі, але ж і тут трэба ўлічваць, што ў той час ідэалізацыя мінулага была адным з «прыёмаў агітацыі» за ліквідацыю існуючага ладу².

У гэты перыяд побач з мастацкімі творамі Ул. Сыракомля нямала ўвагі працягвае ўдзяляць публіцыстыцы, навуковым даследаванням. Цяпер ён яшчэ больш, чым раней, аддаецца вывучэнню гісторыі і народнага быту «былых сваіх ваколіц». У першыя гады жыцця ў Барэйкаўшчыне Сыракомля піша працяг сваіх «Вандровак». Аб гэтым ён паведамляў Ю. Крашэўскаму ў пьсьме 10 лістапада 1853 года: «Працаваў над другім томам «Вандровак»³. Праз некаторы час, 8 сакавіка 1854 года, паэт зноў піша таму ж адрасату: «Ад новага года адчуваў сябе шчаслівым — працаваў над «Вандроўкамі» і «Маргерам»⁴. Праўда, другі том «Вандровак» не быў выдадзены, частка матэрыялаў з яго, відаць, увайшла ў іншыя працы.

¹ J. I. Kraszewski. Wybór pism. Oddział X, стр. 825.

² А. Мальдзіс. Творчае пабрацімства, стр. 49.

³ Рукалісны адзел Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, рукаліс 6480.

⁴ Рукалісны адзел Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, рукаліс 6480.

Вывучаючы родныя ваколіцы, Ул. Сыракомля неаднаразова наведае Мінск, заязджае да бацькоў, якія некаторы час заставаліся яшчэ на сваёй арэндзе ў Тулёнцы. У выніку гэтых паездак з'явілася некалькі публікацый паэта.

Адной з іх была даволі грунтоўная фальклорна-этнаграфічная праца «Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў у Мінскай правінцыі (з вандровак па Літве)» якая друкавалася ў «Газэце Варшавскай» за 1856 год (№№ 137, 139, 142). У першай частцы працы аўтар паказвае дыялектныя адрозненні ў беларускай мове, таму што «ніхто яшчэ ў нас не рабіў падобных даследаванняў: запісваючы народныя песні і вызначыўшы нейкую норму русінскай мовы, нашы збіральнікі сціралі характэрныя мясцовыя рысы». Прыводзячы прыклады з беларускага фальклору, аўтар акцэнтуйце ўвагу па гэтых «мясцовых рысах», паказвае распаўсюджанасць беларускай мовы, якую называе «спеўнай і пяшчотнай»¹. У другой частцы даследавання Сыракомля спыняецца на асаблівасцях звычайў, абрадаў і звязаных з імі песень сялян «Мінскай правінцыі». Аўтар дае апісанні валачобных абрадаў, дажынак, вячорак, досвіткаў, паказвае асаблівасці вясельных, жніўных, купальскіх, сірочых і салдацкіх песень. Падаючы прыклады такіх песень у арыгінале, аўтар прыходзіць да высновы, што ў «паэзіі нашага народа пераважае лірызм. Эпас, г. зн. апавядальныя, гістарычныя, традыцыйныя песні, не так багаты...»² Гэта даследчык растлумачвае асаблівасцямі народнага быту беларусаў, асноўным заняткам якіх здаўна было земляробства.

Пасля паездак у Мінск Ул. Сыракомля напісаў адну з найбольш буйных сваіх прац — гісторыка-этнаграфічную манаграфію «Мінск», апублікаваную ў 1857 г. у 1-м і 2-м нумарах альманаха «Тэка Віленска», які выдаваў А. Кіркор. У першай частцы «Агульны погляд на сучасны стан Мінска» аўтар апісвае агульны выгляд сучасных яму дамоў горада, асобных яго мясцін. Аўтар падае асобныя звесткі пра гандаль, пра стан асветы, заняткі жыхароў горада, пра медыцынскае абслугоўванне мінчан, пра тое, як мінчане адпачывалі болей чым сто гадоў назад. У другой, значна большай па аб'ёму частцы манаграфіі — «Хроніка горада Мінска» — падаецца ў храналагічным парадку ўся гісторыя Мінска, пачынаючы ад старажытных часоў і канчаючы падзеламі Польшчы на зыходзе XVIII ст. Гісторыя Мінска прасочваецца на фоне ўсёй гісторыі Беларусі. Найбольш цікавы ў гэтай частцы раздзел «Даследаванне над даўнімі крывічамі», у якім аўтар паказвае

¹ «Gazeta Warszawska», 1856, № 137.

² «Gazeta Warszawska», 1856, № 142.

галоўным чынам міфалогію продкаў беларускага народа. Аўтар абапіраецца на ўласныя назіранні над вусна-паэтычнай творчасцю беларускага народа, над яго вераваннямі і абрадамі (каляда, купалле, дзяды, дажынкi і г. д.), дзе ён бачыць яўныя сляды дахрысціянскага светапогляду беларусаў. Апрача гэтага, аўтар выказвае свае меркаванні аб гаспадарцы, сацыяльным ладзе, звычаях продкаў беларусаў. Прытым, «робячы гэта кароткае апісанне веры і звычаяў старых дрыгавічоў і крывічоў,— як сцвярджае сам аўтар,— мы не карысталіся чужымі даследаваннямі над славяншчынай, таму што яны для нашай стараны маглі б не падысці. Мы абмежаваліся тымі прасцейшымі крыніцамі, якія былі пад рукамі, перакананыя, што чым менш меркаванняў, тым больш праўдзівая атрымаецца карціна»¹. У манаграфіі «Мінск» можна знайсці шмат іншых звестак пра быт, культуру, гісторыю Мінска, якія не страцілі сваёй цікавасці і сэнна. Каштоўныя, напрыклад, апісанні сучасных Сыракомлю мінскіх касцёлаў і цэркваў як архітэктурных помнікаў, іх інтэр'ераў і асабліва карцін, якія там захоўваліся. Вялікую цікавасць маюць разважанні Сыракомлі пра «Слова аб палку Ігаравым», якое ён называе «беларускай песняй». Паэт выказвае меркаванне, што аўтарам «Слова» быў «Баян, славянскі Гамер, найстарэйшы са славянскіх вялікіх паэтаў, салавей старых часоў», які «восемсот гадоў назад жывіў у Мінску», а таму Мінск павінен карыстацца славаю горада «старажытнай паэзіі, мясцовай песні на той самай мове, на якой спявае свае песні наш народ у час жніва»². Цікавае ў многіх аспектах даследаванне Ул. Сыракомлі пра Мінск было да таго ж апублікавана, відаць, не поўнасю. Пра гэта сведчыць пісьмо жонкі Ул. Сыракомлі Паўліны Кандратовіч да А.-Г. Кіркора за 1879 год, дзе яна сцвярджае, што ў «Тэцы Віленскай» друкавалася толькі «частка гэтай працы», якую яна называе «Апісанне Мінска»³.

У 1860 г. Ул. Сыракомля піша «Манаграфію ракі Немана ад вытокаў да Коўна», якая праз год была апублікавана ў кнізе «Неман ад вытокаў да вусця» разам з «Дзённікам падарожжа марака літоўскай віцінай з Коўна да Круляўда», адрэдагаваным і перапрацаваным таксама Сыракомлем.

У прадмове да кнігі аўтар, выказваючы свае патрыятычныя думкі, называючы «зямлю, дзе мы нарадзіліся», «маткай», сцвярджае, што любоў да «роднай маткі-зямлі» — гэта ніякая не заслуга, гэта «проста абавязак» кожнага чалавека. Далей Сыракомля даводзіць, што любоць сваю радзіму нельга «без дакладнага пазнання ўсяго яе аблічча». А та-

¹ «Тека. Wileńska», 1857, № -1, стар. 232.

² Там жа, стар. 208.

³ Цэнтральны Дзяржаўны гістарычны архіў Літоўскай ССР, ф. 1135, воп. 11, спр. 6, арк. 545.

му неабходна вывучаць яе ўсебакова, ва ўсіх аспектах — «гістарычным, прыродазнаўчым, этнаграфічным, археалагічным, геаграфічным». Далей аўтар растлумачвае, чаму ён пачынае расказ пра свой край з апісання Немана: «Як кроў у артэрыях жывой істоты, так жыццё краю мацней, чым дзе, пульсуе ў яго рэках; тым не менш манграфіі нашых рэк мы амаль што не маем. Першай, наколькі мне вядома, спробай такога роду з'яўляецца цудоўнае, да гэтага часу не надрукаванае апісанне Віліі графа Канстанціна Тышкевіча...» Гэта праца, прызнаецца Сыракомля, падштурхнула і яго напісаць нешта падобнае пра раку Неман, «адну з самых вялікіх, геркулесавых жыл нашай Літвы». «Хоць у нас і не так багата, як у графа Тышкевіча, матэрыялаў, — гаворыць далей аўтар, — усё ж вырашылі мы прабежчы вочкам Неман ад яго вытокаў аж да вусця і аддаць у карыстанне ўсе тыя даўнія матэрыялы, што ў нашай папцы сабраліся за дзесяткі год»¹.

Нягледзячы на тое што кніжка сапраўды атрымалася сухаватая, у ёй можна знайсці ўсё ж нямала цікавых звестак не толькі, скажам, па гісторыі і геаграфіі, але і па «этнаграфіі наднёманскага народа». Маюць каштоўнасць, напрыклад, звесткі пра тагачасны гандаль; пра асаблівасці быту прынёманскіх гарадоў, мястэчак і вёсак, такіх, як Даўгінавічы, Кручкі, Пясочнае, Прысынка, Магільна, Мікалаеўшчына, Сверхань, Стоўбцы, Жукаў Барок, Залуча, Бярэжна, Ярэмчы, Каледзіна, Шчорсы, Любча, Мікалаева, Марынь, Дакудава, Беліца, Орлі, Масевічы, Масты, Гродна і інш.

Беларуская тэматыка па-ранейшаму пераважае і ў драбнейшых па памеру артыкулах Ул. Сыракомлі. Найбольш цікавыя з іх — артыкулы пра творчасць беларускага паэта В. Дуніна-Марцінкевіча.

Першы з іх быў апублікаваны ў № 184 «Газеты Варшавскай» за 1855 год. У ім Сыракомля робіць разгляд твораў Дуніна-Марцінкевіча, напісаных на беларускай мове, у прыватнасці вядомых «Вечарніц». Ён гарача падтрымлівае Дуніна-Марцінкевіча, які «першы адважыўся пісаць арыгінальныя творы ў шырокім маштабе на нашай народнай гаворцы». Акрамя таго, Сыракомля вітае беларускага паэта за тое, што ён шырока выкарыстоўвае ў сваіх творах вусна-паэтычную творчасць беларусаў — гэту жывую гісторыю народа. У гэтай сувязі ён выказвае свае меркаванні пра беларускі фальклор, пра неабходнасць яго збірання, захоўвання і выкарыстання ў прафесіянальнай паэзіі: «Вялікае значэнне мае збіранне для чыста гістарычных мэт легенд, якія маглі застацца з часоў дахрысціянскай Славяншчыны, — піша аўтар артыкула, — уваскрашэнне пры дапамозе паэзіі далёкага мінулага,

¹ W1. Syrokomla. Niemen od źródeł do ujścia. Wilno, 1861, срап. 3.

схаванага ў імгле вякоў, мінулага, асобныя факты якога зафіксавалі гісторыкі, іншыя адкапалі мы ў курганах. Здаецца, невялікі запас, але і з яго геніяльны паэт можа стварыць твор гамеравай сілы — бо чаго яму не раскажа кніжка ці старая магіла, ён можа знайсці пад саламянай страхой народа, які ў паданнях, казках, прымаўках, вераваннях і мове захаваў яшчэ мноства дахрысціянскага элементу. Пазнаць гэта ўсё, умець знайсці ключ да сэрца народа, умець разгадаць іерогліф падання пры дапамозе ўласнай інтуіцыі, умець вярнуць карціне мінулага барвы і лініі, што сцерліся на працягу вякоў — вось задача паэта, вось шырокая ніва для яго працы». Якраз гэту вялікую задачу, падкрэслівае Сыракомля, і ўзяўся выканаць В. Дунін-Марцінкевіч, а таму яго ўсяляк трэба заахвочваць. Аўтар артыкула заклікае беларускага паэта «выключна (слова «выключна» ён выдзяляе.— К. Ц.) прысвяціць сябе» народным творам. «Наша пабляклая капатовая (г. зн. шляхецкая.— К. Ц.) літаратура,— заканчвае артыкул Сыракомля,— мае дастаткова працаўнікоў, у народнай жа — ён адзін».

Другі артыкул, напісаны 17 жніўня 1855 года і апублікаваны ў № 244 «Газеты Варшавскай» за гэты ж год, быў прысвечаны разгляду выдадзенай у Мінску кнігі паэзіі Дуніна-Марцінкевіча «Гапон». Сыракомля зноў падкрэслівае заслугу Дуніна-Марцінкевіча, які «хоча даць у рукі народа кніжку, напісаную на яго мове і пра яго ўласнае жыццё, каб прывучыць народ да чытання». Выказаўшы свае меркаванні пра паэму «Гапон» і сабраныя ў гэтай жа кнізе вершы, аўтар артыкула адразу ж спяшае выказаць шчырае спадзяванне, што «гэта пара прыяцельскіх заўваг не сабе аўтара з прыгожай дарогі народнай літаратуры, бо іначай цяжкі грэх мелі б мы на сумленні». У заключэнне Сыракомля віншуе Мінск за абуджэнне ў ім «літаратурнага руху» і адначасова выказвае пажаданне, каб кнігі, якія выдаюцца ў Мінску, лепей афармляліся.

Трэці артыкул¹, напісаны ў сувязі з выхадам у свет чарговай кнігі В. Дуніна-Марцінкевіча «Цікавішся? Прачытай», быў разам з тым адказам на разважанні Ф. Скібіцкага (ён хаваўся пад псеўданімам У), які выступаў супраць стварэння літаратуры на беларускай мове, адмаўляючы яе самабытнасць. Сыракомля пераканальна разбівае ўсе « доказы » пана У супраць беларускай мовы, яшчэ раз выявіўшы тым самым свае дэмакратычныя перакананні. Ён паказвае самабытнасць беларускай мовы, яе багацце і невычарпальныя магчымасці для развіцця. Свае разважанні Сыракомля заканчвае сцверджаннем, што на беларускай мове пісаць «можна і варта». Далей крытык робіць разгляд

¹ «Gazeta Warszawska», 1857, № 16,

зmeshчанаў у кнізе «Цікавішся? Прачытай» паэмы «Купала», пераказвае яе змест. «У гэтым творы п. Марцінкевіча,— робіць вывад Сыракомля,— мы знаходзім яшчэ адзін доказ таго, пра што гаварылі: што мова русінаў мае ў сабе ўмовы для самабытнага развіцця». Аўтар артыкула раіць беларускаму паэту, каб ён яшчэ больш удасканаляваў мову сваіх твораў, «каб пазбягаў паланізмаў і кніжных выразаў, каб правінцыялізмаў адной ваколіцы ці парафіі не прыпісваў усёй русінскай мове, каб тады толькі ўжываў чужыя выразы, калі не знойдзе адпаведных у мове, на якой піша (нашто пісаць, напрыклад, «лукаце» (лакоце) замест «прысмакі»)». У заключэнне Сыракомля, гораха абараняючы беларускага паэта ад нападкаў шавіністаў, дае вызначэнне той вялікай ролі, якая выпала на долю Дуніна-Марцінкевіча: «Народная, русінская паэзія — вось арэна п. Марцінкевіча, няхай жа ён выступае на ёй, як сапраўдны гладыятар». І, падмацоўваючы сваю думку, «вясковы лірнік» прыводзіць словы Юлія Цэзара, сказаныя ім у час, калі ён праязджаў аднойчы праз невялікую вёску: «Хацеў бы тут быць першым, чым у Рыме другім».

У чацвёртым, падагульняючым артыкуле пра творчасць Дуніна-Марцінкевіча, надрукаваным у газеце «Кур'ер Віленскі» (1861, №№ 19, 25), Сыракомля паказвае этнічную гісторыю беларускага народа, развіццё яго мовы, культуры, спыняецца на заняпадзе гэтай культуры ў выніку паланізацыі. Паэт выказвае шкадаванне, што «багатая калісьці яго (беларускага народа.— К. Ц.) мова знаходзіцца цяпер у застоі, яна перастала ўзбагачацца, а тыя, што хацелі б зрабіць яе пісьмовай і тым самым заахвоціць народ да кнігі, вымушаны змагацца з многімі перашкодамі»¹.

Цяжка пераацаніць значэнне гэтых публіцыстычных выступленняў Ул. Сыракомлі для развіцця беларускай літаратуры. Яе маладыя, пакуль яшчэ кволья парасткі патрабавалі тады асаблівай, павышанай увагі і падтрымкі, бо ўзышлі на вельмі неспрыяльнай глебе — у атмасферы варажасці да беларускага народа і яго культуры з боку пануючых класаў. Гэту ўвагу і падтрымку маладая беларуская літаратура і атрымала ад Сыракомлі, імя якога было ў той час надзвычай аўтарытэтным. І трэба поўнаасцю згадзіцца са сцверджаннем А. А. Лойкі і Н. С. Перкіна, што без гэтай падтрымкі «перш за ўсё» з боку Сыракомлі «Дунін-Марцінкевіч, магчыма, не стаў бы тым, чым ён стаў для беларускай літаратуры»². Нездарма беларускія паэты заўсёды звярталіся да Сыракомлі за дапамогай, пісалі яму, як чалавеку, які робіць

¹ «Kurjer Wileński», 1861, № 19.

² А. А. Лойка, Н. С. Перкін. Беларуская-польская літаратурная ўзаемасувязі ў XIX стагоддзі. Мінск, 1963, стар. 32.

агульную з імі справу. У сваёй прадмове да «Літаратурных клопатаў», напісанай у форме пісьма да Сыракомлі, В. Дунін-Марцінкевіч з рада-сцю паведамляе пра цікавасць сяян да яго беларускіх твораў. Падра-бязна раскажаўшы пра гэта, беларускі паэт піша: «Прабач мне, Улады-славе, калі аб гэтым, не абьякавым для нас, прадмеце так багата разважаю!»¹. Якраз таму, што развіццё беларускай літаратуры было для Сыракомлі «неабьякавым прадметам», і звяртаюцца да яго яе прадстаўнікі як да свайго абаронца. Пра гэта яшчэ раз сведчаць пісь-мы В. Дуніна-Марцінкевіча і А. Вярыгі-Дарэўскага да Сыракомлі, якія захаваліся ў архіве ўнучкі паэта — Л. Былінскай².

Пра клопаты аб развіцці культуры Беларусі, а таксама Літвы свед-чаць і іншыя артыкулы і карэспандэнцыі, змешчаныя ў «Газэце Вар-шавскай». Сярод іх неабходна назваць, напрыклад, артыкул пра кар-ціны, якія знаходзіліся ва ўласным зборы Сыракомлі. У ім аўтар дае высокую ацэнку творчасці мінскага мастака Адама Шэмеша і другога свайго земляка Тадэвуша Гарэцкага, вучня славутага Брулова, апісвае карціны, у якіх, галоўным чынам, былі адлюстраваны розныя куткі Беларусі і Літвы³. У наступным артыкуле — «карэспандэнцыі з Барэй-каўшчыны» — Сыракомля звяртае ўвагу грамадскасці на «мясцовы самародны талент» скульптара Яна Астроўскага, які заслужыў, на думку аўтара, самай шырокай падтрымкі, тым больш, што тэма яго творчасці — гісторыя, культура, сучасная яму рэчаіснасць «Літвы»⁴. У артыкуле, напісаным 12 мая і змешчаным у нумары 149 за той жа год, Сыракомля робіць агляд сучаснай яму паэзіі, у якім дае высокую ацэнку творам свайго сябра і папечніка, беларуска-польскага паэта Вінцэся Каратынскага, «кніга якога «Чым хата багата...» цяпер зна-ходзіцца ў друку». Пасля гэтага артыкула з'яўляецца шэраг новых, праўда, не «кожны тыдзень», як абяцаў, а чамусьці значна радзей.

Тым жа клопатам аб развіцці мясцовай культуры прасякнуты і публіцыстычныя выступленні Сыракомлі на старонках газеты «Кур'ер Віленскі». Сярод артыкулаў, змешчаных у 1857-1860 гг. у гэтай газе-це, неабходна адзначыць такія, як «Пасмяротныя ўспаміны пра Юлья-на Машынскага» — аднаго з лепшых дактараў Вільні, які, дарэчы, ля-чыў самога Сыракомлю, «Віленскі тэатр» — пра неабходнасць паляп-шэння ва ўсіх адносінах тэатра ў Вільні, каб ён мог «быць славаю літоўскай правінцыі»⁵, «Высакароднасць душы» — пра пастаноўку ў

¹ В. І. Дунін-Марцінкевіч. Збор твораў. Мінск, 1958, стар. 215.

² Цэнтральны дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва Літоўскай ССР, ф. 96, воп. 1, спр. 101 і 302.

³ «Gazeta Warszawska», 1856, № 2.

⁴ Там жа, № 72.

⁵ «Kurjer Wileński», 1859, № 77, стар. 895-896.

Віленскім тэатры спектакля па аднайменнай камедыі варшаўскага драматурга і артыста, сябра Ул. Сыракомлі Яна Хэнцінскага¹, «Скульптуры п. Сівіцкага» — пра маладога мясцовага скульптара Міхаіла Сівіцкага, аднаго з «таленавітых мастакоў», якога, на думку аўтара, неабходна ўсяляк заахвочваць да творчасці², артыкул у форме пісьма да свайго сябра ў Галіцыі Караля Рагаўскога пра неабходнасць збудавання помніка гісторыку Кромеру на яго радзіме («трэба шанаваць сваіх выдатных людзей»)³; карэспандэнцыя ў сувязі з прыбыццём у Вільню варшаўскіх музыкантаў Дрэйшона і Вяняўскага, дзе аўтар выказвае думку аб неабходнасці развіцця ў Беларусі і Літве ўласнага музычнага мастацтва⁴; пісьмо ў рэдакцыю пра патрэбы віленскага аркестра, які выконвае творы як іншаземныя, так і сваіх аўтараў, у першую чаргу Станіслава Машошкі⁵, і, нарэшце, пісьмо пад загалоўкам «Акты вандалізму», у якім аўтар, звяртаючыся да рэдактара, з абурэннем піша, што з яго былых ваколіц (з ваколіц Нясвіжа) даходзяць «сумныя навіны пра ўчыненныя там акты вандалізму»: пра тое, што ў Стоўбцах, у касцёле, нейкі мастак «паднавіў» старажытную карціну, гэтым самым сапсаваўшы яе, а ў Міры не зберагаюць такі выдатны помнік архітэктуры Беларусі, як мірскі замак. Завяршаючы гэта пісьмо, Ул. Сыракомля прапаноўвае: «Я думаю, шануюны рэдактар, што неабходна б было завесці ў тваёй газеце асобную рубрыку для запісвання актаў вандалізму, што чыняцца на Літве, усіх, пра якія толькі можна будзе даведацца»⁶.

Артыкулы на мясцовыя тэмы друкуе Ул. Сыракомля і ў іншых выданнях. Асобныя з іх змяшчаюцца не толькі ў выданнях на польскай мове, але і на рускай. Так, гістарычны артыкул паэта пра трагічны лес Барбары, вялікай княжны літоўскай і каралевы польскай з дому Радзівілаў, апублікаваў А. Кіркор у зборніку «Черты из истории и жизни литовского народа» (1854), складзеным «з дазволу начальства віленскім статывістычным камітэтам».

Пра цікавасць Сыракомлі да роднай Беларусі сведчаць і матэрыялы, якія захаваліся ў рукапісах. Гэта перш за ўсё незакончаны дарожны дзёнік, які вёў паэт у 1856 г., першы раз адправіўшыся ў Варшаву. Ехаў туды Сыракомля праз Беларусь. У дзёніку аўтар падае жывыя карціны быту феадальнай Беларусі, у прыватнасці такіх мястэчак і вёсак, як Ашмяны, Жупраны, Смаргонь, Дзяветня, Ка-

¹ Там жа, № 81, стар. 941-946.

² Там жа, № 88, стар. 1025-1026.

³ Там жа, 1860, № 18, стар. 182-183.

⁴ «Kurjer Wileński», 1860, № 35, стар. 346.

⁵ Там жа, № 41, стар. 402.

⁶ Там жа, № 72, стар. 769.

менны Лог і інш. Ужо на першых старонках дзённіка Сыракомля дзеціца сваімі назіраннямі над бытам, культурай, мовай сялян, у прыватнасці «падвіленскіх». Так, паэт дае даволі падрабязныя апісанні адзення, мужчынскага і жаночага, падвіленскіх «русінаў». Назіранні над бытам сялян паэт меркаваў выкарыстаць «для параўнальных даследаванняў», якія ён збіраўся «весці ў іншых месцах»¹. На жаль, дзённік застаўся незакончаным, і апісанне асаблівасцей быту «ў іншых месцах» не было здзейснена. Не паспеў ажыццявіць Сыракомля і сваёй задумы напісаць даследаванне пра Маладзечна. У рукапісе засталіся толькі чарнавыя накіды гэтай працы².

Зварот Сыракомлі да быту, культуры і гісторыі беларускага народа быў выкліканы дэмакратычнымі перакананнямі паэта, жаданнем вызваліць яго з-пад прыгоннай залежнасці. Разам з тым у творах Сыракомлі адбілася ў некаторай ступені распаўсюджаная перад паўстаннем 1863 г. ідэя класавога салідарызму. Прытым паэт свядома выступаў супраць «страшнага разладу ідэй», які ён асабліва яскрава ўбачыў, пераехаўшы ў Вільню. Ён падзяляў думку тых грамадскіх дзеячоў, якія лічылі, што для паспяховага барацьбы супраць царызму неабходна кансалідацыя ўсіх грамадскіх сіл, што перш за ўсё неабходна змагацца за нацыянальнае вызваленне, якое б з'явілася, на іх думку, умовай і да ўстанаўлення справядлівага сацыяльнага ладу. Дзеячы антыцарскай барацьбы якраз дзеля гэтай кансалідацыі імкнуліся часова затушаваць класавыя супярэчнасці. Сыракомля, які лічыў класавы салідарызм неабходным для паспяховасці антыцарскай барацьбы, тым не менш на практыцы, будучы непрымірымым ворагам прыгонніцтва, не заўсёды прытрымліваўся нават самім жа сфармуляваных устаноў, не мог не выступаць з самай вострай крытыкай памешчыкаў, іх паразітызму і антычалавечнасці. Адсюль ідзе і тая «раздвоенасць» Ул. Сыракомлі, на якую звярнулі ўвагу, напрыклад, С. Александровіч і А. Мальдзіс³. Але як бы там ні было, антыпрыгонніцкія матывы ў творчасці паэта-дэмакрата пераважалі. І гэта вельмі добра заўважылі самі прыгоннікі, якіх раздражняла непрымірымая пазіцыя Сыракомлі да прыгнятальнікаў народа. Так, польскі паэт Ф. Вэнжык абуралася, што Ул. Сыракомля ў гавэндзе «Лялька» «бэсціць... польскую шляхту»⁴. Надзвычай трапную характарыстыку творчасці паэта ў гэтых адносінах даў клерыкальны «Пшэглэнд Познанскі» ў рэцэнзіі на «Кавалак хлеба» — «гавэнду з наднёманскіх палёў»: «І ў гэтай гавэндзе,

¹ ЦДАЛМ Літоўскай ССР, ф. 96, воп. 1, спр. 23, л. 3.

² Там жа, л. 17.

³ С. Александровіч. Старонкі братняй дружбы. Мінск, 1960, стар. 151; А. Мальдзіс. Творчае пабрацімства, стар. 119.

⁴ Wł. Syrokomla, Wybór poezji, 1970, стар. 92.

хоць і больш лагоднай па тону,— з абурэннем пісаў аўтар рэцэнзіі,— паказваецца жывадзёрства, нелітасцівасць паноў, а з другога боку — пачцівасць і пакуты шарачковага люду. Як у іншых творах, так і тут аўтар бярэ два класы, каб адзін паказаць у прыгожым, а другі ў агідным святле... Гэтыя пастаянныя скаргі на паноў сталі ў аўтара другой натурай...»¹

З Барэйкаўшчыны, з Вільні Сыракомля рабіў кароткачасовыя, але даволі частыя экскурсіі па віленскіх «ваколіцах» — як па этнаграфічнай Літве, так і па беларускіх мясцовасцях. Вынікам гэтых экскурсій з'явілася кніга дарожных нарысаў «Эксперсіі па Літве ў радыусе ад Вільні» ў двух невялікіх тамах, першы з якіх выйшаў у 1857, другі — у 1860 г.

Прычынай, якая падштурхнула аўтара напісаць гэту кнігу, было зноў-такі жаданне пазнаць родную зямлю, расказаць пра яе людзям. У прадмове «Да чытача» Сыракомля сцвярджае, што «ніва мясцовых даследаванняў, як і нашы хлебныя нівы, дае найлепшы ўраджай да таго часу, пакуль застаецца цаліной. Блаславёны будзе першы, хто возьмецца раскарчоўваць запушчаныя, ні на што непрыдатныя на першы погляд абшары, хто першы запусціўшы лемех ці рыдлёўку, парушыць адвечную цаліну...» Сапраўднай «цаліной» для вучоных лічыць аўтар Літву (разумеючы пад гэтай назвай Літву і Беларусь): «Ніва даследаванняў на Літве шырокая і невычэрпная, як мора, у самых розных адносінах. Ці то мастак захоча прайсці па ёй з алоўкам і пэндзлем, ці геолог, батанік або земляроб задумае эксплуатаваць яе зямлі, ці гісторык капаецца ў яе курганах, архівах, руінах замкаў і касцёлах, ці даследчык звычайна запустіць вока ў масу плямён, якія тут жывуць, ці паэту захочацца падарыць людзям песню і паданне — усіх яшчэ чакае ў нас багаты плён, у які мы адразу не можам нават паверыць, глядзячы на сціплае і непрыкметнае аблічча нашай зямлі». Вядома, гаворыць далей аўтар, не ў кожнага ёсць талент даследчыка, але вывучаць свой край павінен кожны, бо гэта «ганебны сорам... не ведаць усёй зямлі, на якой мы жывём, або што яшчэ горш, ведаць лепш чужыя краіны, чым уласную». Сыракомля асуджае тых, хто «больш ведае пра Жэнеўскае возера, чым Трокскае, больш пра руіны Пальміры, чым пра замак у Крэве, больш пра лясны Амерыкі, чым у многім прывабныя лясны і балоты Піншчыны»².

У кнізе «Эксперсіі па Літве» аўтар скурупулёзна апісвае ўсе тэмы помнікі гісторыі і культуры, якія сустракаюцца яму ў дарозе, асабліва сці

¹ «Przegląd Poznański», 1885, t. XXI, poszyt I, с. 74.

² Wł. Syrokomla. Wycieczki po Litwie, t. I. Wilno, 1857, с. 8.

быту, мовы, культуры ў той ці іншай мясцовасці, занатоўвае, хоць, праўда, скупа, свае асабістыя ўражання аб «экскурсіях». Для беларускай этнаграфіі маюць цікавасць пададзеныя ў кнізе звесткі аб міграцыях і складзе пасельніцтва на тэрыторыі былога Вялікага княства Літоўскага, сведчанні аўтара аб сучасным яму быцц сялян і гараджан на беларуска-літоўскім паграніччы, што знайшло сваё адлюстраванне асабліва ў раздзеле «Дарога з Вільні да Ашмян» і ў некаторых іншых раздзелах. У кнізе Сыракомля паведамляе, што ў сваім падарожжы, якое адбывалася летам 1855 г., ён каля Стоклішак «першы раз меў магчымасць убачыць чыста літоўскую вёску». Гэту вёску (Пекеляны) аўтар адразу ж параўноўвае з беларускімі вёскамі. Ён, напрыклад, заўважае, што хаты ў Пекелянах у цэлым такія ж, як і «пад Вільняй», як і ў «ваколіцах Мінска», але ўсё ж яны маюць і свае асаблівасці: «ад-розніваюцца яны спосабам пакрыцця стрэх, на кожным вугле якіх, а часам і па ўсёй паверхні саламяныя кулі выкладзены ў форме зазубрын»¹.

Праўда, каштоўнасць кнігі зніжаецца тым, што быт і культура ўласна літоўцаў паказана ў кнізе вельмі павярхоўна. Прычынай гэтага, як неаднаразова прызнаецца аўтар, было тое, што ён не ведаў літоўскай мовы і таму не мог размаўляць з літоўскім насельніцтвам².

Пачынаючы з 1856 г. Сыракомля некалькі разоў наведвае Польшчу, знаёміцца з Варшавай, Вроцлавам, Кракавам, Познанню і. г. д. У выніку ў друку з'явіліся вершаваныя ўражання аб падарожжы і празаічныя нататкі, якія разам са знойдзенымі рукапісамі былі выдадзены Ул. Каратынскім у 1914 г. у Варшаве асобнай кнігай пад назвай «Падарожжа сваяка па сваяцкай зямлі».

Тут Ул. Сыракомля ўвесь час параўноўвае асаблівасці быту палякаў з бытам беларусаў і часткова літоўцаў. Адзін з раздзелаў аўтар так і назваў «Розніца паміж Каронай і Літвой». Ужо адразу па пераездзе польскай граніцы Сыракомля заўважае гэту розніцу: «Тут, на польскім баку Немана, усё не такое, як у нас»³. У выяўленні гэтых адрозненняў у быцц палякаў, з аднаго боку, і беларусаў і часткова літоўцаў, з другога — галоўная каштоўнасць нарысаў Сыракомлі. Праўда, аўтар падае толькі адрозненні знешнія, часам неістотныя, многія яго назіранні павярхоўныя, мімалётныя, бо ён у сваім падарожжы проста не меў часу паглыбляцца ў тую ці іншую этнаграфічную з'яву. Так, едучы па Польшчы ў цягніку, паэт шкадуе, што не мае магчымасці нават разгледзець як след польскую вёску:

¹ Wt. Syrokomla. Wycieczki po Litwie, t. I, стр. 169.

² Там жа, стр. 134, 168.

³ Wl. Syrokomla. Podróż swojaka po swojszczyźnie. W-wa, 1914, стр. 24.

Тут жыве народ —хацеў бы зазірнуць
у мазурскую хату,
Пазнаць звычай, норавы, і лугі, і палі,
Паслухаць яго песні, спытаць пра долю,
Пагутарыць з ім пра дзяцей, пра яго цяжкасці,
І «Ойча наш» прамовіць ля крыжа пры дарозе,
Але дарэмная мара — нецярплівая пара
Выбухнула... свіспула... у дарогу кліча!¹

Імкнучыся пашырыць сваё знаёмства са светам, Сыракомля задумвае з'ездзіць у Італію. Тым больш, што гэтага патрабавала і яго здароўе, якое з кожным годам пагаршалася. Але выбрацца ў такую дарогу было немагчыма. Нягледзячы на выключную працавітасць пісьменніка, творы якога друкаваліся бесперапынку амаль ва ўсіх тагачасных польскіх часопісах і газетах, выходзілі асобнымі кнігамі, ставіліся на сцэнах многіх тэатраў, матэрыяльнае становішча яго было надзвычай цяжкім. Справа ў тым, што ганарары за літаратурныя творы выплачваліся мізэрныя, а сям'я, якую даводзілася карміць яму аднаму, была пасля таго, як пераехалі да сына бацькі, даволі вялікая. У пісьме да Ю. Крашэўскага Ул. Сыракомля скардзіцца, што «дваццаць галодных губ чакае мяне...»² Прычым пярэ было адзінай крыніцай, якая прыносіла сродкі для пражыцця, бо арэнда па-ранейшаму «не давала прыбыткаў, неабходных на ўтрыманне дома»³.

Шмат сіл і энергіі аддае ў гэты час Сыракомля рабоце ў Музеі старажытнасцей і ў Віленскай археалагічнай камісіі, што ўзначальваў граф Я. Тышкевіч. У 1856 г. Сыракомля быў выбран у лік членаў супрацоўнікаў Музея старажытнасцей і археалагічнай камісіі, атрымаўшы дыплом члена таварыства вучоных. Гэта праца вельмі імпанавала Сыракомлю, які імкнуўся пазнаць свой край, захаваць для нашчадкаў культурныя помнікі роднай зямлі. Паэт удзельнічае ў раскопцы курганаў, спрабуе нават напісаць працу па гісторыі археалогіі. Пазней Сыракомлю выбралі членам яшчэ адной навуковай установы — Віленскага губернскага статыстычнага камітэта, адным з галоўных кіраўнікоў якога быў А. Кіркор. Гэтыя ўстановы побач з іншымі пытанямі шмат увагі ўдзялялі таксама этнаграфічнаму вывучэнню Беларусі і Літвы.

Ул. Сыракомлю, слава якога далёка разышлася за межамі «Літвы», польскія выдаўцы не раз прапаноўвалі пакінуць Вільню і Барэйкаў-

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 143.

² Цыт. па кн.: Wizerunki polskie. W-wa, 1875, стр. 260.

³ T. Pini. Władysław Syrokomla i jego utwory. Lwów, 1901, стр. 136.

шчыну і пераехаць у Варшаву. Яшчэ ў 1853 г. паэта запрашалі на пасаду рэдактара саіднага па тым часе перыядычнага выдання «Бібліотэка Варшавска». Сыракомля наадрэз адмовіўся. У 1856 г. яго зноў запрашаюць у Варшаву — працаваць рэдактарам «Газеты Цодзеннай». Нягледзячы на тое што гэта пасада магла вызваіць ад матэрыяльных цяжкасцей, Сыракомля зноў адхіляе прапанову. Прычыну гэтага паэт растлумачвае ў пісьме да А. Плуга ад 27 студзеня 1856 г.: «Узначаліць рэдакцыю не згадзіўся па прычыне, якую ты легка зразумееш. Туга па краю, па сваіх, па Вільні забіла б мяне...»¹

Ул. Сыракомля робіць нямала намаганняў для стварэння мясцовых перыядычных выданняў. У 1856 г. яму прапаноўваюць стаць рэдактарам часопіса, які меўся выходзіць у Вільні. Даўшы згоду, паэт адразу бярэцца за арганізацыю справы. Ён звяртаецца з просьбай да Ю. Крашэўскага прыслаць для гэтага часопіса матэрыялы, у прыватнасці, агляды літаратур розных славянскіх народаў, напрыклад чэшскага, бо, прызнаецца паэт, «мы хочам сабраць у адно звесткі аб славяншчыне для параўнальных даследаванняў»². Аднак цензура не дазволіла выдаваць часопіс. Замест яго было вырашана выдаць альманах «Тэка Віленьска». Рэдактарам «Тэкі» стаў больш «памяркоўны» А. Кіркор. Паколькі выданне мелася быць «верным люстрам мясцовасці», Сыракомля прыняў у яго арганізацыі самы актыўны ўдзел. Так, ужо ў першым нумары былі апублікаваны дзве яго вялікія рэчы.

Апошнія гады жыцця (1861-1862)

Пачатак 60-х гадоў XIX ст. быў насычаны падзеямі, якія мелі ў жыцці Беларусі велізарнае значэнне. У выніку сацыяльна-эканамічнага развіцця Расіі тут к 60-м гадам склалася рэвалюцыйная сітуацыя. Ул. Сыракомля быў у самым цэнтры антыцарскай барацьбы. Як паказваюць сённяшнія даследчыкі, яшчэ ў 50-х гадах ён асабіста ўдзельнічаў у падрыхтоўцы паўстання 1863 г. Устаноўлена, напрыклад, што Сыракомля знаходзіўся пад наглядам паліцыі яшчэ ў 1858 г., пасля паездкі ў Познань, куды яго цягнула не адно толькі каханне да жонкі А. Кіркора — артысткі Алены Маеўскай, будучай актыўнай удзельніцы студзеньскага паўстання³. Як сцвярджаюць В. Бікуліч і Я. Собіс, якія знаёміліся з многімі архіўнымі дакументамі таго часу, Сы-

¹ A. Plug. Władysław Syrokomla — wspomnienia pośmiertne. «Biblioteka Warszawska», 1862, t. 4, срап. 493.

² J. I. Kraszewski. Wybór pism. Oddział X, срап. 856.

³ M. Witkowski. Syrokomli wycieczka po swojszczyźnie. У кн.: Literackie przystanki nad Wartą. Poznań, 1962, срап. 339-372.

ракомля ездзіў у Познань, «каб арганізаваць дастаўку на Літву і Беларусь нелегальных выданняў, сярод якіх быў таксама «Колокол» Герцапа. Гурток Е. Урублеўскага, да якога былі блізкія З. Серакоўскі, К. Каліноўскі, Я. Дамброўскі, доўга яшчэ карыстаўся тымі сувязямі, што наладзіў Сыракомля»¹. І нездарма, калі да Вільні дайшлі чуткі аб расстрэле патрыятычнай дэманстрацыі на Замкавай плошчы ў Варшаве 27 лютага 1861 г., Сыракомля, нягледзячы на хваробу, адразу ж пад чужым пашпартам едзе на месца крывавых падзей і прымае ўдзел у маніфестацыях і сходах, якія праходзілі тады як у Польшчы, так і ў Літве і Беларусі. Пра гэта ёсць цікавыя ўспаміны ўдзельніка паўстання 1863 г. палкоўніка Струся (падпольная клічка Я. Стэлы-Савіцкага). За адно толькі падазрэнне, што ён прысутнічаў на абедзе ў гонар Сыракомлі ў Коўна, Я. Стэла-Савіцкі па загаду, падпісаным самім царом, быў пераведзены з Коўна ў Курск. Каб апраўдацца, Я. Стэла-Савіцкі паехаў у Пецярбург да генерал-кватэрмейстра барона Лівенава. На пытанне, чаму яго перавялі ў Курск, Лівенаў адказаў: «Хіба ж вы пра гэта не ведаеце? Начальнік дывізіі данёс, што вы былі на абедзе, дадзеным паэту Кандратовічу, на якім ён чытаў вершы, непрыязныя для ўрада»². Нягледзячы на тое што Стэлу-Савіцкаму ўдалося даказаць, што ён быццам не прысутнічаў на гэтым абедзе, загад не быў адменены.

Можна пасля гэтага ўявіць, як аднесліся ўлады да самога паэта. Даведаўшыся пра яго ўдзел у маніфестацыях, жандары з Вільні адразу ж адправіліся ўслед за Сыракомлем. Праз некалькі дзён ён быў арыштаваны па дарозе з Варшавы, у Сувалках, і дастаўлены ў Віленскую турму. Паэта чакала Сібір, катарга. Гэта было ўжо вырашана. Але дзякуючы заступніцтву А. Кіркора і доктара Ю. Ціцюса, які лячыў Ул. Сыракомлю і быў у добрых адносінах з Віленскім генерал-губернатарам Назімавым, гэту кару ўдалося прадухіліць. Цікавыя падрабязнасці пра гэта ёсць у рукапісным дзённіку Ю. Ціцюса «Даты і ўспаміны для маёй сям'і». З гэтага дзённіка мы даведваемся, што якраз дзякуючы Ю. Ціцюсу, які расказаў Назімаву пра цяжкі стан здароўя Сыракомлі, пра тое, што «далёкае падарожжа ...прыблізіла б яго смерць», што нават «тут, дома, жыць яму засталося не доўга, можа, не болей чым год»³, паэта было вырашана саслаць у яго ж Барэйкаўшчыну без права прыезджаць у Вільню, акрамя як на лячэнне.

У сваёй ссылцы Сыракомля мог зноў аддацца творчай працы. «Авідзій на Палессі» — вось твор, які з'явіўся першай рэакцыяй на пры-

¹ W. Bikulicz, J. Sobis. Syrokomla nieznaną. «Czerwony sztandar», 13 września 1969.

² Pułkownik Struś (Dr. Jan Stella-Sawicki). Moje wspomnienie (1831-1900). Lwów, 1922, стр. 5.

³ Аддзел рукапісаў ЦБ АН Літоўскай ССР, ф. 9-218.

мусовую высылку паэта. Услед за «Авідзіем» з-пад пяра Сыракомлі выходзіць цэлы шэраг іншых твораў, у якіх праявіліся новыя грані выдатнага таленту паэта. Яшчэ большую сілу набывае «дэмакратычны дух» яго твораў. Сярод мастацкіх твораў часоў ссылакі неабходна назваць «Дакумент», «Мелодыі з дому звар'яцелых», «Вясковая школа», «Блаславёны шавец Святаслаў», «Дзве карціны», шматлікія «лятучыя рыфмы», а таксама пераклады, сярод якіх, напрыклад, «Кабзар» Шаўчэнкі, «Вайнароўскі» Рылеева, вершы Някрасава.

Характэрна, што якраз у гэты перыяд, у перыяд, калі ў краіне стварылася рэвалюцыйная сітуацыя, Сыракомля зноў піша вершы на беларускай мове. З гэтага перыяду і захаваліся другі пасля «Добрых весцяў» беларускі верш Сыракомлі «Ужо птушкі пяюць ўсюды», дзе паэт прадвясчае новую «вясну» — вясну вызвалення народаў¹.

Беларускія вершы Сыракомлі хадзілі ў рукапісах напярэдадні і ў час паўстання 1863 г. па ўсёй Беларусі, заклікаючы сялянства і дробную шляхту ў шарэнгі паўстанцаў. Напрыклад, верш Сыракомлі «Добрыя весці» разам з «Гутаркай старога дзеда» склаў антыўрадавую падпольную брашуру, за распаўсюджванне якой сялян адпраўлялі на катаргу². Дарэчы, руская даследчыца З. Я. Тальвірская даволі пераканальна даводзіць, што «Гутарку старога дзеда», аўтарства якой прыпісвалася В. Каратынскаму або В. Дуніну-Марцінкевічу, напісаў якраз Ул. Сыракомля. Больш таго, З. Я. Тальвірская на аснове новых матэрыялаў выказвае меркаванне, што Сыракомля напярэдадні паўстання быў звязаны з падпольнай арганізацыяй, па заданню якой і пісаў разам з В. Каратынскім антыцарскія канспірацыйныя творы на беларускай мове³.

Наогул, па сваіх перакананнях, як сведчаць творы паэта і як сцвярджаюць даследчыкі яго творчасці, «Сыракомля ў час падрыхтоўкі паўстання 1863 года схіляўся да шляхедкіх рэвалюцыйнараў-«чырвоных» і, паводле аднадушнага сведчання многіх сучаснікаў, прыняў бы ўдзел у паўстанні, калі б заўчасная смерць не спыніла яго жыцця»⁴. Урэшце, Сыракомля і прыняў гэты ўдзел у паўстанні, паколькі многія творы яго, як беларускія, так і польскія, і пасля яго смерці добра служылі паўстанцам. Напрыклад, такі смелы, адкрыта антыцарскі верш паэта, як «Нас, сабраных усіх разам, цар бачыць не зычыць...», напісаны ў 1861 г., быў апублікаваны ў рэвалюцыйным польскім друку якраз у студзені 1863 г., перад самым выбухам паўстання.

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 10.

² Г. Кісялёў. Сейбігы вечнага. Мінск, 1963, стар. 138-139.

³ З. Я. Тальвірская. Некоторые вопросы, стар. 59.

⁴ Г. Кісялёў. Сейбігы вечнага, стар. 129.

Прымушаны сядзець бязвыезна ў сваёй Барэйкаўшчыне, Сыракомля, матэрыяльнае становішча якога было па-ранейшаму цяжкім, апроча мастацкай творчасці шмат часу аддае журналістыцы. З пачатку 1861 г. яго залічваюць у склад рэдакцыі газеты «Кур'ер Віленскі», галоўным рэдактарам якой стаў А. Кіркор.

«Кур'ер Віленскі», будучы паўафіцыйнай газетай, і яе рэдактар А. Кіркор цярпелі ў гэты час нямала нападак дзеечоў польскага пацыянальна-вызваленчага руху за мяккі характар у адносінах да царызму. Але ж гэтага перш за ўсё вымушалі самі ўмовы. Газета шмат рабіла ў справе вызваленчага руху. А. Кіркору, які рэальна ацэньваў абстаноўку, проста даводзілася лавіраваць. Разуменчы гэта, Сыракомля і даў згоду супрацоўнічаць з ім. Раствумачваючы сваю «калабарацыю» з «Кур'ерам», Сыракомля ў пісьме да А. Плуга ад 1 мая 1862 г. пісаў пра А. Кіркора: «Маю ў адносінах да Кіркора маральныя абавязкі, надзвычай далікатнага характару, абавязкі святых. Паўтараю, ён з'явіўся ахвярай паклёпу, а я ведаю найлепей, што дарэмна. Пшытыльскі (адзін з крытыкаў А. Кіркора.— К. Ц.) подла яго зняславіў і ачарніў, а тупое мяшчанства горада, не ўнікнуўшы ў сутнасць, нічога добра не ведаючы, усяляю паверыла паклёпу. Праз непрыязнасць да яго, не прызнаючы мэту і кірунак выдання, бачыць тое, чаго няма, і не бачыць, што ёсць, пляце, як п'янае, смехатворныя, але балючыя і крыжавыя выдумкі. Сумленне мне загадвае стаць пры ім і «Кур'еры»¹.

На старонках газеты адзін за адным з'яўляюцца артыкулы Сыракомлі на літаратурныя і грамадска-палітычныя тэмы, а таксама этнаграфічныя замалёўкі. Асноўная накіраванасць гэтых артыкулаў — па-ранейшаму клопаты аб развіцці культуры Беларусі і Літвы.

Вялікі артыкул прысвяціў Сыракомля памяці ўраджэнца Ашмянскага павета, свайго сябра Вінцэся Дмахоўскага, дзе паказаў увесь творчы шлях «таленавітага мастака», карціны якога «прысвечаны амаль выключна роднай Літве». Сыракомля сдвядджае, што да творчасці В. Дмахоўскага клікала «любоў да роднай зямлі і яе прыроды. Гэтыя самыя рысы адбіліся і на творах яго пэндзеля... Літоўская вясковая хата (тэматыка карцін В. Дмахоўскага звязана ў асноўным з Навагрудчынай і Піншчынай. — К. Ц.) выходзіла з-пад яго пэндзеля так па-свойму, так жыва, што лёгка было заўважыць любоў мастака да сельскага люду, якой былі перапоўнены грудзі». Далей пэрт кідае папрок землякам за тое, што не цэняць сваіх выдатных людзей, з пагардай адносяцца да іх працы, што, імкнучыся пазнаць «усе краіны

¹ Рукалісны адзел Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, рукаліс 7835, арк. 71.

светлай Еўропы, не хочучь ведаць роднага таленту, якраз толькі таму, што ён родны»¹.

Карцінам «таленавітых землякоў» прысвяціў Ул. Сыракомля артыкул «Барэйкаўшчына — збор карцін», у якім расказаў пра творчасць Уладыслава Дмахоўскага (сына Вінцэся Дмахоўскага), Скрыцкага (залучанскага суседа), Зянкевіча з Валожына і інш.² Трывогу за лёс віленскага разбярэ Сівіцкага, які жьў у нястачы, выказаў Ул. Сыракомля ў чарговым артыкуле «Мясцовага агляду»³.

У матэрыялах, змешчаных пад гэтай рубрыкай, былі адлюстраваны асобныя бакі быту і культуры як «падвіленскага люду», які размаўляе «па-русінску», так і ваколіц Міншчыны. Там можна знайсці нямала звестак пра вераванні, звычаі, абрады «падвіленскага люду». Прытым, Сыракомля імкнецца паказаць асобныя адрозненні быту сялян Віленшчыны ад адпаведных бытавых з'яў сялянства Міншчыны. Так, у падвіленскіх сялян ёсць забабон, па якому «ў сераду пасля вялікай ночы нельга араць», а на «божае нараджэнне» сяляне спраўляюць «у гонар каляды так званыя «ігрышчы»... Далей аўтар заўважае, што тут «дзяды спраўляюць не з такой, як у іншых месцах, урачыстасцю», што пры пахаванні «мужчын кладуць у шапках», а «дамавіну накрываюць белым палатном, якое потым як ахвяра застаецца ў касцёле», што «хоць звычай галаслівых і крыклівых плакальніц, якія ідуць за труной, тут дасюль захаваўся, аднак не чуваць было, каб тут, як у іншых месцах, наймалі чужых асоб для аплаквання нябожчыка»⁴. Асабліваці быту падвіленскіх сялян адбіліся таксама ў артыкулах «Мясцовага агляду», змешчаных у нумарах 13, 16, 73, 90, 93, 94, 95 за 1861 год, у нумарах 25, 27, 30, 33, 35 за 1862 год. Як слушна заўважае Я. Обет у артыкуле «Сыракомля як журналіст», пададзеныя ў артыкулах «Мясцовага агляду» «шматлікія мясцовыя звычаі і забабоны цікавыя асабліва таму, што многія з іх цяпер ужо забыты»⁵.

У сваіх аглядах Сыракомля да таго ж не абмяжоўваўся паказам быту сялян Віленшчыны. Тут мы знаходзім таксама матэрыялы, прысвечаныя роднай Міншчыне, напрыклад, артыкул пра Валожын і яго вакаліцы, дзе не толькі сяляне, але і шляхта жыве, «не ведаючы газет, часопісаў, пісем, нават вестак са свету»⁶.

Пра «былыя свае вакаліцы» пісаў Сыракомля ў гэты перыяд і на старонках іншых перыядычных выданняў. Напрыклад, у № 143 за

¹ «Kurjer Wileński», 1862, № 18, стр. 144.

² Там жа, 1861, № 90, стр. 870-871.

³ Там жа, 1862, № 22, стр. 174.

⁴ «Kurjer Wileński», 1861, № 86.

⁵ «Litwa i Ruś», t. III. 1912, стр. 125.

⁶ «Kurjer Wileński», 1861, №93.

1862 г. «Тыгодніка ілюстраванага» змешчаны артыкул Сыракомлі «Нясвіжскі замак», у выданні «Пісьмо збёрова Віленьске» за 1862 г. артыкул «Могілікі» пра людзей роднага краю, вартых памяці нашчадкаў і г. д.

Краю свайго дзяцінства Мінскай губерні Сыракомля наогул быў верны да канца жыцця. Якраз у апошнія гады ўзяўся ён за напісанне новай вялікай працы аб гэтых мясцінах. Праўда, ажыццявіць яе аўтар не паспеў. Застаўся толькі яе пачатак, які пад назвай «Веска» быў апублікаваны з аўтографу ў 1912 г. у газеце «Кур'ер літэвскі». Мяркуючы па гэтаму пачатку, Сыракомля хацеў на матэрыяле адной «вялізнай вёскі С. у нясвіжскай ардынацыі» дэталёва і глыбока паказаць у форме ўспамінаў самыя розныя бакі быту беларускага сялянства, уключаючы як матэрыяльную, так і духоўную культуру. Аўтар, напрыклад, паказвае адрозненні ў жыцці, адзенні, умовах быту гэтых двух слаёў грамадства, выказвае свае сімпатыі да селяніна і крытыкуе шляхту за фанабэрыстасць, за «пустату».

Нястомная, знясільваючая праца не магла не адбіцца на здароўі Ул. Сыракомлі, якое пагаршалася з кожным днём.

15 верасня 1862 года паэта не стала. Ён памёр у Вільні, дзе толькі нядаўна яму дазволена было жыць, памёр у самым росквіце свайго таленту, на 39 годзе жыцця.

Уладзіслаў Сыракомля — пясняр Беларусі

Пры жыцці і на працягу доўгага часу пасля смерці Ул. Сыракомлю ў польскім і рускім друку называлі ў адзін голас «літоўскім лірнікам», «літоўскім паэтам», «песняром Літвы».

І гэта была не проста геаграфічная адзнака. Рускія даследчыкі польскай літаратуры, знаёмячыся з творчасцю Сыракомлі, са здзіўленнем заўважалі, што ў яго цалкам адсутнічала польская тэматыка, польская жыццёвая аснова. Рускі крытык В. Лаўроў свой артыкул пра Сыракомлю назваў вельмі выразна — «Певец Литвы». «Сыракомля, — адзначаў ён, — пісаў амаль выключна пра Літву, чэрпаў сваё натхненне толькі з акаляючай прыроды, з сучаснага і мінулага сваіх суайчыннікаў.

Векавыя лясы Літвы, усе падзеі ўнутранага жыцця народа, паданні, пачутыя ім, тып, які яму сустраўся, — усё гэта пераўтваралася ў ім, станавілася частачкай яго самога, гучна патрабавала жывога слова і вырывалася вонкі, на вольны божны свет»¹.

¹ «Педагогический листок», 1904, № 7, стар. 422.

Гэта ж самае сцвярджае і Ю. Крашэўскі: Сыракомля «з сапраўдным запалам мог толькі пра тое спяваць, што было ў яго сэрцы... пра Літву, яе палеткі, яе вёскі і лясы, і народ, і яго долю»¹. Яшчэ больш акрэслена пра тэматычную накіраванасць творчасці Ул. Сыракомлі выказаўся рускі крытык М. Аксакаў: «Калі паэт можа прысвяціць усю сваю дзейнасць аднаму якому-небудзь прадмету, вакол якога, як бы вакол агульнага цэнтра, лунаюць і кружацца ўсе вобразы, думкі яго і летуценні, у якім, нібы ў фокусе, збіраюцца ўсе водгукі, і ад якога ўсе любоўныя струны яго атрымліваюць асаблівы водгалас і каларыт,— то такім прадметам бяспрэчна з'яўляецца для Сыракомлі — Літва. Куды б ні накіраваўся вольны лёт яго натхнення, у якую б сферу ні залятала думка яго, якія б ні кранаў ён струны душы,— заўсёды... выступае з масы вобразаў усё адзін і той жа вобраз айчыны, які ён па-мастацку і любоўна малюе. У поўным сэнсе слова Сыракомля можа быць названы песняром Літвы для Літвы. Літва — крыніца яго натхнення, хавальніца правобразаў яго творчасці. І Літва таксама — той велічны і нязменны друг, якому адкрыта прысвячае ён свае песні і думы»².

Сам Сыракомля, які заўсёды з гонарам называў сябе «літвінам», таксама падкрэсліваў неаднаразова, што ў сваёй творчасці ён апяваў выключна сваю радзіму — «Літву». У вершы «Што ўмею намаляваць» паэт сцвярджае, што заўсёды, калі ён бярэ ў рукі аловак, у яго атрымліваецца «або літоўская хатка, або касцельчык вясковы, або дворык літоўскі». «Нічога іншага,— гаворыць ён,— я не ўмею маляваць на паперы: толькі тое, што палюбіў усёй сваёй душой»³.

Вельмі яскрава аб тэматыцы сваёй творчасці гаворыць Сыракомля ў вершы «Гост у Петракове»:

Я апяваў перш за ўсё маю Літву дарагую,
Яе палі, вёскі, яе люд радавіты,
Яе ўрачыстыя і будзённыя хвілі...
Я хацеў прыглядзецца да твараў яе продкаў,
Услухацца ў сэрцы, што ўжо спяць у магіле:
Што вока ўбачыць, што вуха падслухае,
Я ўсё браў да сэрца — карціны і гукі,
Потым з крывёй сэрца, з агнём майго духу
Кідаў на свет у форме песні.
Бог яе благаславіў, Літва яе паслухала,
Усюды ёй у Літве далі дах ахоўны.⁴

¹ J. I. Kraszewski. Wybór pism. Oddział X, стр. 870

² «Русская мысль», 1880, № 1, стр. 14.

³ Wl. Syrokomla. Wybór poezji, 1970, стр. 30.

⁴ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 131.

Гэта ж самае падкрэслівае Сыракомля і ў вершы «Адказ на тост у Друскеніках»:

Я адно толькі спяваю, хоць па розных ноты:
Няхай жыве наша Літва! Хай жывуць літвіны!¹

Але тут паўстае пытанне: што меў на ўвазе Сыракомля, гаворачы «Літва»? Які сэнс укладаў у паняцці «Літва», «літоўскі»?

Як вядома, у XIX ст., і асабліва ў першай палавіне, слова Літва разумелася ў розным значэнні. Перш за ўсё «Літвой», — як заўважае савецкі гісторык М. Улашчык, — асабліва ў польскай шляхецка-буржуазнай літаратуры, называлася былое Вялікае княства Літоўскае. г. зн. Літва і Беларусь разам... Але часцей за ўсё тэрмін «Літва» ўжываўся ў адносінах да трох губерняў: Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай. У самым вузкім значэнні пад Літвой разумелі ўсходнюю частку Літвы і Заходнюю Беларусь, без паўднёвых палескіх раёнаў, заходняга ж Літва (Жэмайцыя) называлася Жмудзю або — у лацінізаваным вымаўленні — Самагіціяй... Агромністая Мінская губ., якая знаходзілася ў цэнтры Беларусі, у XIX ст. адносілася то да Літвы, то да Беларусі («Беларуссю» называлі Віцебскую і Магілёўскую губерні.— К. Ц.), і толькі Навагрудскі павет, далучаны да Мінскай губ. у 1843 г., называўся заўсёды літоўскім, нягледзячы на адсутнасць у гэтым павеце літоўскага насельніцтва»².

Ул. Сыракомля ў паняцце Літва таксама ўкладваў розныя значэнні. Перш за ўсё яго «Літва» — гэта Міншчына, Мінская губерня, дзе паэт нарадзіўся і пражыў большую частку свайго жыцця. Так, называючы сваю працу «Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў у Мінскай правінцыі», у якой гутарка ідзе пра беларускую мову, у прыватнасці гаворкі Міншчыны, аўтар сдвярджае, што гэта праца — «З вандровак па Літве». А едучы «з Нясвіжа... у кірунку да Мінска», паэт гаворыць пра Міншчыну як «старану Літвы»³. Дарэчы, В. Дунін-Марцінкевіч, які жыў у сваёй Люцынцы каля Мінска, таксама называў сябе «літвінам», а Міншчыну — часткай «Літвы». Літвой Сыракомля, вядома ж, называў і «падвіленскія» ваколіцы. У больш шырокім сэнсе слова Літва для яго было гістарычнае Вялікае княства Літоўскае, куды, як вядома, уваходзіла як этнаграфічная Літва, так і ўся Беларусь.

¹ Там жа, стар. 186.

² Н. Н. Улашч. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. М., 1965, стар. 5-6.

³ Wł. Syrakomla. Wędrówki, стар. 185.

Калі ж разгледзець канкрэтна выпадкі ўжывання гэтага тэрміну, то можна пераканацца, што ў пераважнай большасці Сыракомля, гаворачы пра Літву як сваю радзіму, меў на ўвазе якраз беларускія землі. Літва Сыракомлі — гэта перш за ўсё беларускае Палессе з вёскай Смольгаў, дзе нарадзіўся паэт, і Яськавічамі, дзе прайшло яго маленства, гэта Капыльшчына, Нясвіжчына, Стаўбцоўшчына, дзе прайшла асноўная частка жыцця паэта, гэта, нарэшце, «падвіленскія» мясціны, дзе ён пражыў свае апошнія 10 год, мясціны, населеныя народам, які «гаварыў па-русінску», г. зн. па-беларуску.

Тое, што Сыракомля, гаворачы пра Літву як сваю радзіму, меў на ўвазе не што іншае, як Беларусь, праз 50 год пасля яго смерці, калі ў асвоеным былі вызначаны этнаграфічныя межы Літвы і Беларусі, было добра зразумела ўсім. Так, Ч. Янкоўскі, расказваючы ў артыкуле «Літва» Сыракомлі» пра беларускае нацыянальнае адраджэнне, пісаў, што калі б Сыракомля ўстаў з магілы, то ён «аказаўся б не на Літве, а на Беларусі, дзе ўбачыў... святло і дзе пражыў свой век — паміж Залучам і Барэйкаўшчынай»¹. Вядомы польскі літаратуразнаўца А. Брукнер, азнаёміўшыся з творчасцю паэта, прыйшоў да вываду, што Сыракомля «сапраўдны пясняр беларускай зямлі, ні ў якім разе не літоўска-жмудскай... яго «Улас» (г. зн. Wias-Blazej), «Янка-цвінтарнік» і г. д., яго засцяпковая шляхта, Лагода ці Дэмбарог нават — гэта сапраўдная беларуская кроў»². «Беларускую душу Сыракомлі» пераканальна раскрыў у сваёй брашуры пра вясковага лірніка прафесар М. Здзяхоўскі³. Даследчык творчасці паэта Ф. Беяк паказвае, што Сыракомлю «па праву называюць народным паэтам, нават проста беларускім лірнікам»⁴.

Ул. Сыракомля быў гарачым патрыётам сваёй зямлі, якой ён прысвяціў усю сваю творчасць. Прытым патрыятызм Сыракомлі — і гэта даводзяць сённяшнія даследчыкі творчасці паэта — «быў не польскім ці літоўскім, а лакальным», г. зн. беларускім»⁵.

Зразумела таму, што беларуская тэматыка пераважала ў творчасці Сыракомлі, які свядома прысвячаў яе братам «літвінам». Розныя бакі жыцця беларускага сялянства адлюстраваліся амаль ва ўсіх буйных і дробных творах «вясковага лірніка», дзе закранаюцца хвалюючыя праблемы сучаснасці. Частка з іх прысвечана Палессю, дзе прайшлі дзіцячыя гады паэта («Хадыка», «Улас», «Авідзій на Палессі», «На Па-

¹ «Tygodnik ilustrowany», 1912, № 37.

² A. Brückner. Z niwy białoruskiej. Kraków, 1918, стр. 11.

³ M. Zdziechowski. Władysław Syrokomla. Wilno, 1924, стр. 10.

⁴ Wł. Syrokomla. Wybór poezji, 1970, стр. 5.

⁵ Адам Мальдзіс. Падарожжа ў XIX стагоддзе. Мінск, 1969, стар. 48,

лессі» і інш.), але пераважная большасць твораў паэта напісана пра Нясвіжчыну і Стаўбцоўшчыну («Прыроджаны Ян Дэмбарог», «Паштальён», «Школьныя часы», «Кавалак хлеба», «Аб Заблоцкім і мыле», «Успаміны пра Нясвіж», «Вясковы лірнік», «Ілюмінацыя», «Пахаванне маладога аратага» і г. д.). Некаторыя творы тэматычна звязаны з падвіленскімі і віленскімі мясцінамі («Барэйкаўшчына», «Вулічны кнігар», «Дзічына» і інш.). Творы на гістарычную тэматыку прысвечаны галоўным чынам Вялікаму княству Літоўскаму — «Маргер», «Магнаты і сірата» («Соф'я, слуцкая князеўна»), «Дачка Пястаў», «Сповідзь пана Корсака, Полацкага харунжага», «Марцін Студзеньскі» (пра змаганне з татарамі на Мішчыне), «Каралеўскія музыкі;» і г. д.

У некаторых творах Сыракомлі наказана жыццё ўласна літоўскага народа. Праўда, жывога народнага быту літоўцаў паэт амаль не ведаў. Упершыню «чыста літоўскую вёску» ён убачыў у 1855 г. Але па сапраўднаму яе так і не вывучыў, бо для гэтага патрэбны, як пісаў сам паэт, «працяглыя мясцовыя даследаванні, якія пералётны вандроўнік зрабіць не можа»¹. Пагэтану там, дзе паэт расказваў пра літоўцаў, ён для абмалёўкі іх быту карыстаўся літаратурнымі крыніцамі, бо, як прызнаваўся сам паэт, «для паказу духу старой Літвы... мы не ведаем мовы і, што ідзе за гэтым, не ведаем асновы звычаяў»². Так, у паказе бытавых з'яў у паэме «Маргер» Ул. Сыракомля, як паказвае В. Каратынскі, апіраўся, у прыватнасці, на «Гісторыю літоўскага народа» Т. Нарбута»³. На паданні, узятым з гэтай жа працы, заснаваў паэт і сваю «аповесць з літоўскай гісторыі» «Дачка Пястаў». У стварэнні паэмы «Дзявочы вечар» Сыракомля выкарыстаў фальклор і быт літоўцаў, апісаны ў кнізе Ю. Крашэўскага «Літва». Творы, дзе Сыракомля імкнуўся паказаць жыццё літоўскага народа, лёгка можна пазнаць па літоўскіх імёнах і геаграфічных назвах этнаграфічнай Літвы.

Творчасць Сыракомлі падзвычай цесна звязана з Беларуссю па тэматыцы, па матывах і часткова нават па мове. Як правільна зазначаў М. Здзяхоўскі, аснова творчасці Ул. Сыракомлі — літоўска-беларуская: «літоўская — гістарычна, беларуская — этнаграфічна»⁴.

Літаратурная спадчына Сыракомлі з'яўляецца выдатнай крыніцай для вывучэння быту і культуры беларускага народа перыяду крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін.

Вельмі каштоўным этнаграфічным матэрыялам з'яўляюцца перш за ўсё непасрэдня апісанні розных бытавых з'яў у нарысах, артыку-

¹ Wi. Syrokomla. Wycieczki po Litwie, t. II. Wilno, 1860, срап. 69.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. II, срап. 4.

³ Там жа, срап. 345.

⁴ M. Dziedzowski. Wladyslaw Syrokomla, срап. 32.

лах I даследаваннях Сыракомлі, дзе пададзены прамыя сведчанні сучасніка аб быццё і культуры беларусаў.

Этнаграфічны матэрыял у мастацкай творчасці Ул. Сыракомлі, беларускай па сваёй жыццёвай аснове, неабходна разгледзець больш уважліва, каб вызначыць, у якой ступені ён можа быць выкарыстаны ў нашай этнаграфічнай навуцы.

Як вядома, аб'ектам мастацкай літаратуры з'яўляецца жыццё таго ці іншага народа ва ўсіх яго аспектах. Паказваючы гэта жыццё, маючы вобразы людзей пэўных класаў і катэгорый, пісьменнік не можа не закранаць асаблівасці іх быту, не паказваць той бытавой абстаноўкі, у якой яны дзейнічаюць. Без гэтага «фону» героі мастацкага твора аказаліся б у беспаветранай прасторы, былі б нерэальныя, нежыццёвыя. Бытавыя дэталі дапамагаюць пісьменніку стварыць паўнакроўны мастацкі вобраз, намаляваць праўдзівую карціну жыцця народа на пэўным этапе яго гісторыі. Быт, такім чынам, з'яўляецца арганічнай часткай мастацкага твора. І ім, гэтым адлюстраваным у творы бытам, не можа не зацікавіцца этнограф, даследуючы тую ці іншую этнаграфічную з'яву, паказваючы яе генезіс. Вядомы рускі этнограф В. Д. Мілер у артыкуле «Пушкін як паэт-этнограф» прыходзіць да высновы, што «ў вядомай ступені кожны пісьменнік-белетрыст нашага часу, які малюе карціны жыцця і поглядаў сваіх сучаснікаў, асобных людзей свайго народа, пры праўдзівасці адлюстравання, можа быць названы «народапісальнікам», можа даваць матэрыял для этнографа, што вывучае духоўнае жыццё народа»¹. Каштоўнасць мастацкай літаратуры для этнаграфіі не адмаўляюць і сённяшнія этнографы. Так, С. А. Токараў побач са спецыяльнымі працамі рускіх этнографаў уключаў для свайго агляду гісторыі рускай этнаграфіі таксама мастацкія творы пісьменнікаў, якія праўдзіва адлюстроўвалі народнае жыццё. Праўда, этнаграфічны матэрыял кожнага мастацкага твора патрабуе крытычных адносін, ён не можа быць цалкам прыраўнаваны да спецыяльных этнаграфічных даследаванняў ці да навуковага апісання бытавых з'яў, паколькі апісанья ў мастацкім творы элементы бытуносяць абагульнены характар, не заўсёды маюць канкрэтную «прывязку» да мясцовасці. Тым не менш мастацкая літаратура з'яўляецца хоць і дадатковай, але «вельмі каштоўнай крыніцай пры навуковых даследаваннях»².

У якой жа ступені можа паслужыць для нас у якасці этнаграфічнай крыніцы творчасць Ул. Сыракомлі?

¹ «Этнографическое обозрение», 1893, № 1-2, стар. 132.

² Э. Р. Сабаленка. Этнаграфічная спадчына Якуба Коласа. Мінск, 1969, стар. 4.

Літаратурна-мастацкая спадчына паэта надзвычай багатая. Адны толькі вершаваныя творы яго склалі ў выданні 1872 г. («на карысць удавы і сірат аўтара») 10 даволі ёмістых тамоў. Але гэты дзесяцітомнік даўка не поўны. Творы, якія не былі ўключаны ў гэта выданне, як вершаваныя, так і прэзаічныя, у тым ліку і публіцыстыка, маглі б скласці, як свярджаюць польскія літаратуразнаўцы, яшчэ дзесяць тамоў, калі не болей. Творы на гістарычныя тэмы, наогул слабейшыя ў Сыракомлі, з'яўляюцца малакаштоўнымі і для этнографа, паколькі бытавы фон іх аўтар адлюстроўваў даволі схематычна, павярхоўна, маючы людзей, па яго ўласнаму выразу, «у агульных рысах»¹.

Найбольшую цікавасць мае для нас другая група твораў Сыракомлі — тых, што напісаны на сучасным яму матэрыяле, які ён добра ведаў з уласных назіранняў. Гэта ў першую чаргу вершаваныя апавяданні («гавэнды»), паэмы, «акалічнасцёвыя» вершы, а таксама прэзаічныя і драматычныя творы. Якраз у творах, заснаваных на сучасным матэрыяле, у найбольшай ступені праявіліся прынцыпы народнасці і рэалізму, якія браў на ўзбраенне паэт.

На народнасць творчасці Сыракомлі, як ужо адзначалася, неаднаразова ўказвала крытыка. «Як паэт, Сыракомля,— адзначаў М. Аксакань,— жыў адным жыццём з тым самым народам, які ўяўляўся яму непасрэднай крыніцай натхнення, зберагальнікам пачуццяў і паданняў, што павінны быць асновай песні. Сыракомлю, магчыма, больш чым каго іншага, можна назваць сапраўды народным паэтам, народным гусяром, як ён называў сябе, не таму толькі, што ён выкарыстоўваў у сваіх творах рысы народнага жыцця, капіраваў, вымалёўваў народ з назіральнасцю этнографа, а таму, што ён жыў яго пачуццём, глыбока заглядваў у яго душу...»²

Літаратуразнаўства, як вядома, не аддзяляе народнасць ад рэалізму. В. Р. Бялінскі пад народнасцю разумее «вернасць адлюстравання нораваў, звычайў і характару ў таго або іншага народа, той або іншай краіны»³.

І, відаць, нездарма даследчыкі творчасці Сыракомлі побач са словам «народнасць» вельмі часта ўжываюць слова «рэалізм». К. Чахоўскі ставіць Ул. Сыракомлю недзе «паміж рамантызмам і рэалізмам»⁴. «Пераходнае ад рамантызму да рэалізму» месца адводзіць яму і літоўская даследчыца С. Кабелітэ⁵. Але яго творчасць усё ж бліжэй якраз да рэ-

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. II, стр. 4.

² «Русская мысль», 1880, № 1, стр. 13.

³ В. Г. Белинский. Собр. соч. в трех томах, т. I. М., 1948, стр. 135.

⁴ K. Szachowski. Między romantyzmem a realizmem. W-wa, 1967, стр. 215.

⁵ «Literatura», IV, 1962, стр. III.

алізму. «На ім,— пісаў пра Сыракомлю Ул. Спасовіч,— паэзія папярэдняй школы ўжо заканчвала сваю эвалюцыю і вярталася назад, да вытокаў, з якіх першапачаткова выйшла — да народа. З вяршынь яна спадала на зямлю, як спелы жолуд, яна зарывалася ў глебу, каб даць пачатак новай расліне»¹. З гэтым можна цалкам пагадзіцца.

Сыракомля строга прытрымліваўся праўды жыцця, пісаў толькі пра тое, што добра ведаў. Гэта заўважылі многія даследчыкі творчасці паэта. Так, В. Каратынскі, чалавек, які лепш, чым хто, ведаў паэта, сцвярджае, што Ул. Сыракомля «пільна сачыў за натуральнасцю, праўдай», якая ў яго «ніколі не разыходзілася з рэчаіснасцю»². «Лютня гэта,— гаварыла пра творчасць Ул. Сыракомлі В. Касцялкоўская,— ні разу не загучала фальшам»³.

Праўда, асобныя даследчыкі абвінавачвалі паэта ў залішняй ідэалізацыі быту селяніна, у сентыменталізме. Так, Ю. Сяменскі, папракаючы Ул. Сыракомлю за быццам бы залішняе захвальванне сялян, за «ідэалізацыю вясковага люду», супрацьпастаўляе яму «сапраўднага рэаліста» В. Веляглоўскага, які паказвае сялян у сваіх творах быццам бы праўдзіва, г. зн. як «ахвяр ляноты, бадзяжніцтва, махлярства або п'янства»⁴. Але гэтыя абвінавачванні выяўлялі класавы падыход у адлюстраванні быту. У дадзеным выпадку Ю. Сяменскі быў абаронцам інтарэсаў прыгоннікаў, якія глядзелі на сялянства як на сваю рабочую сілу, глядзелі з пагардай. Сыракомля ж, наадварот, у асобе селяніна бачыў чалавека, які павінен заваяваць яшчэ свае чалавечыя правы, і таму натуральна з вялікай павагай адносіўся да народа і яго культуры.

Іншымі словамі, Сыракомля выражаў самыя істотныя інтарэсы бяднейшай часткі грамадства — сялянства, і паказ каштоўнасці яго культуры, яго высокіх маральных якасцей быў адной з форм змагання за сацыяльную справядлівасць. Аб тым, што Сыракомля быў далёкі ад ідэалізацыі быту сялянства, вельмі яскрава сведчаць творы, у падзагалюку да якіх ён ставіў слова «Ідылія». Гэта ўводзіла ў зман некаторых крытыкаў. У «ідыліях», як пераканальна паказаў у сваім грунтоўным уступным артыкуле да выбраных твораў паэта вядомы польскі літаратуразнаўца В. Кубацкі, не было нічога «ідылічнага». Наадварот, характэрнай рысай гэтых твораў, дзе слова «ідылія» ўжыта ў іранічным сэнсе, з'яўляецца якраз «суровы рэалізм у апісанні... звы-

¹ Вл. Спасович. Сочинения, т. 1, 1889. стр. 6.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. X, стр. 352.

³ W. Z. Koscialkowska. Władysław Syrokomla. Wilno, 1881, стр. 40.

⁴ L. Siemiński. Kilka rysów z literatury i społeczeństwa od roku 1848-1858, t. I. W-wa, стр. 334.

чаяў»¹, пра што сведчыць такая, з дазволу сказаць, «ідылія», як «Пахаванне маладога аратага».

«Вясковы лірнік» тэмай для сваіх твораў браў паўсядзённае жыццё, героем іх, прытым цэнтральным, рабіў селяніна-беларуса (Улас, Хадыка, Янка-цвітарнік, Янка з «Нядзелі» і г. д.). «Захапленне штодзённасцю, адчуванне жыцця ва ўсіх яго будзённых праявах, суровая праўдзівасць у дэталях, гарачае спачуванне пакрыўджаным і палымяны сацыяльны пратэст — вось тыповыя рысы творчасці Ул. Сыракомлі, творчасці рэаліста і грамадскага дзеяча»,— піша В. Кубацкі²

Тое, што жывая рэчаіснасць, паўсядзённасць павінны быць зместам мастацтва, падкрэсліваў сам Сыракомля: «Пастаялы двор і яўрэй, вясковы хлопец, што пасе скаціну, ксёндз-пробашч і прэферансавы столік — гэта ўсё вобразы, якія неяк самі сабой просяцца, каб іх паказаць; разваленая карчма, ля якой тоўпяцца з гоманам захмялелыя мужыкі, худыя іх клячы, што, жуючы што-небудзь, «чытаюць газету»,— гэта ўсё прадметы, таксама вельмі мясцовыя і характэрныя: дзіўна, што да сенняшняга часу не натхняць яны ні пэндзаль мастака, ні пяро якога-небудзь літоўскага Вальтар Скота»³.

У сваёй літаратурнай практыцы Сыракомля заўсёды прытрымліваўся гэтых прынцыпаў. У аснову сваіх твораў паэт заўсёды браў рэальныя факты жыцця, якія ён сам назіраў, выпадкі, што здараліся з ім самім. Так, штурупок да напісання твора «Засценак Падкова», як сдварджае В. Каратынскі ў заўвагах да твораў паэта, «даў аўтару сапраўдны выпадак масавага выгнання засцянкавай шляхты з пэўных вялікіх графскіх памесцяў на дарозе з Залуча да Вільні. Кандратовіч у адной з паездак у Вільню быў сведкам выпадку, які зрабіў на яго такое моцнае ўражанне, што ён вырашыў апісаць яго»⁴. Каменціруючы верш «Пахаванне маладога аратага», В. Каратынскі зноў сдварджае: «Штурупок да напісання гэтага верша даў Кандратовічу сапраўдны выпадак у вёсцы Жукаў Барок, якую арандаваў паэт»⁵. На сапраўдных фактах з жыцця беларускіх сялян і шляхты заснаваны, напрыклад, і такія творы Сыракомлі, як «Пашталён» (пра здарэнне, пачуае ў Міры), «Кавалак хлеба» (пра выгнанне з арандаванай Тулёнкі пад Стоўбцамі бацькі паэта), «Пра маю старую хатку» (апісанне ўласнай хаты ў Залучы, якую паэту трэба было пакінуць, перабіраючыся ў новую) і г. д.

¹ Wt. Syrokomla. Wybór poezji. W-wa, 1957, стр. 22.

² Там жа, стр. 11.

³ Wt. Syrokomla. Wędrowki, стр. 73.

⁴ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 350.

⁵ Там жа, т. VI, стр. 353.

Іншымі словамі, усё, чым жыву паэт, што бачыў на ўласныя вочы, ён адлюстроўваў на паперы. Адлюстроўваў так, як было на самай справе, без ніякай падфарбоўкі. І, канечне ж, вельмі часта ў поле зроку вясковага лірніка траплялі самыя разнастайныя асаблівасці быту беларускага сялянства, сярод якога ён жыў.

На багацце этнаграфічнага матэрыялу ў творчасці Сыракомлі звярталі ўвагу многія даследчыкі. Так, У. Спасовіч, азнаёміўшыся з творами паэта, пісаў: «Колькі ён намаляваў карцінак з натуры, колькі тыпаў рэальных і выдатных у сваёй непадфарбаванай прастаце! Карчма і царкоўныя сенцы, свяшчэннік, арганіст і народ, што сабраўся ля касцёла, яўрэй — арандатар фермы, і ўсякія гадавыя святы, дажынкi (канец жніва) і пачатак жніва — усё гэта адно за адным праходзіць перад вачамі, як у чароўным літары. Гэтыя народныя сцэны і фігуры прадстаўлены на фоне балот і багнаў Палесся»¹. Другі даследчык творчасці Сыракомлі М. Аксакаў сцвярджаў, што «і глухія, векавыя лясы Літвы (разумелася Беларусі.— К. Ц.), і ўсе падзеі ўнутранага жыцця народа, і ўсякае слова і паданне, ад каго б яно ні было пачута, і ўсякі тып, які выпадкова сустрэўся,— усё гэта не толькі адлюстроўвалася ў яго чулай душы, рабілася яго ўнутраным набыткам, але і станавілася ім самім... Таму нельга знайсці ў прыродзе і жыцці Літвы ніводнай з'явы, ніводнага прадмета, ніводнай асаблівасці народнага быту і характару, ніводнага самабытнага тыпу або характэрнага гістарычнага ўспаміну, якія б не былі так ці інакш аблюбованы і абласканы пачуццём і думкаю паэта, не былі б апеты яго гучным вершам...»²

Словам, літаратурная спадчына Сыракомлі — гэта каштоўная і невычэрпная этнаграфічная крыніца, якую варта і неабходна выкарыстаць у даследаваннях гістарычнага мінулага нашага народа.

¹ Вл. Спасович. Сочинения, т. I, стар. 73.

² «Русская мысль», 1880, № 1, стар. 7.

АДЛЮСТРАВАННЕ БЫТУ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Асаблівасці быту і культуры беларусаў перадрэформеннага перыяду вызначаліся перш за ўсё характарам самой феадальна-прыгонніцкай сістэмы, якая ў першай палавіне XIX ст. перажывала паскораны працэс разлажэння, што завяршыўся к 50 — пачатку 60-х гадоў яе вострым крызісам.

Рухаючым фактарам усяго грамадскага жыцця краіны была барацьба запрыгоненага сялянства за скасаванне феадальна-прыгонніцкіх парадкаў. Гэта барацьба была накіравана супраць асноўнага эксплуатацыйнага класа феадальнага грамадства — памешчыкаў-прыгоннікаў. Запрыгоненае сялянства і памешчыкі — гэта былі два варожыя, супрацьлеглыя адзін аднаму класы эпохі феадалізму.

Толькі з улікам гэтага можна даць аб'ектыўны і правільны разгляд культуры і быту феадальнага грамадства. «Ёсць дзве нацыі ў кожнай сучаснай нацыі — скажам мы ўсім нацыянал-сацыялам, — вучыў У. І. Ленін.— Ёсць дзве нацыянальныя культуры ў кожнай нацыянальнай культуры. Ёсць велікаруская культура Пурышкевічаў, Гучковых і Струве,— але ёсць таксама велікаруская культура, характарызуемая імёнамі Чарнышэўскага і Пляханава. ёсць такія ж дзве культуры ва ўкраінстве, як і ў Германіі, Францыі, Англіі, у яўрэяў і т. д.»¹

Праўдзівая паказаць абедзве гэтыя культуры, быт абодвух класаў феадальнага грамадства азначала ўскрыць самыя характэрныя супярэчнасці эпохі, яшчэ раз падкрэсліць несправядлівасць, антычалавечнасць прыгоннага права. І паэт-дэмакрат Ул. Сыракомля не абмінаў такія супярэчнасці, смела паказваў рэзкія кантрасты ў быце розных класаў і ў першую чаргу — запрыгоненага селяніна і памешчыка-прыгонніка.

Класавы падыход у адлюстраванні быту адбіўся ў творах Сыракомлі ў паказе як матэрыяльнай, так і духоўнай культуры беларусаў.

Гаспадарка і матэрыяльная культура Гаспадарка

Асновай гаспадаркі беларуса з даўніх часоў з'яўлялася земляробства. Важнейшымі сельскагаспадарчымі культурамі ў першай палавіне XIX ст. былі азімае і яравое жыта, пшаніца, ячмень, грэчка, авёс, гарох, лён, каноплі, бульба і інш. Апрацоўка глебы вялася даволі прымітывнымі прыладамі. Асноўныя з іх — саха, драўляная барана, ма-

¹ У. І. Ленін. Творы, т. 20, стар. 16.

тыка, лапата, часам плуг. Апрацоўвалі глебу пры дапамозе валоў або коней. На ўборцы ўраджаю паўсюдна карыстаіся сярпом, якім жалі каласавыя — жыта, пшаніцу, ячмень і інш., а таксама касой, асабліва пры ўборцы грэчкі, гароху, аўса. Сістэма земляробства заставалася ў асноўным трохпольная. Мелі месца на Беларусі, багатай лясамі, і рэшткі старажытнага падсечнага земляробства. Другой важнейшай пасля земляробства галіной гаспадаркі была жывёлагадоўля, якая давала малочныя і мясныя прадукты, а таксама матэрыял для адзення. Немалое месца ў жыцці беларускага селяніна займалі таксама некаторыя пабочныя галіны гаспадаркі — пчальарства, рыбалоўства, збіральніцтва, асобныя промыслы і інш.

Усё гэта вельмі шырока паказана ў творах Ул. Сыракомлі, паказана як фон, на якім адбываецца дзеянне. Але не толькі як фон. У асобных творах, асабліва ў нарысах, гаспадарчая дзейнасць народа з'яўляецца непасрэдным аб'ектам даследавання. Так, паэт звяртае ўвагу на некаторыя адрозненні ў характары гаспадарчай дзейнасці сялян у розных месцах Беларусі ў прыватнасці, ён параўноўвае Случчыну з Прынямоннем. У Случкім павеце перавагу аддавалі земляробству, вырошчванню жыта, паколькі тут зямля была найбольш урадлівая. У Прынямонні, дзе глебы пясчаныя, неўрадлівыя і дзе разам з тым шмат лугоў з травой, хоць балотнай, але буйной і спажывунай для жывёлы, селянін браў у сваёй гаспадарцы большы ўхіл на жывёлагадоўлю. Асабліва добрую аддачу давала буйная рагатая жывёла. Лепшыя пароды кароў прывозілі сюды з Тураўшчыны (каровы там «вялікія, як лані, валы такія, як належыць, як зубры з Белавежы»¹). Але паколькі хлеб быў асновай харчавання селяніна, земляробства ў Прынямонні таксама нельга было закідаць. Каб дабіцца лепшых ураджаў, тут асобныя гаспадары вымушаны былі вяртацца часам — на згубу лясоў — да старога падсечнага земляробства².

Умовы жыцця і працоўнай дзейнасці запрыгоненага селяніна былі надзвычай цяжкімі і складанымі. Для задавальнення патрэб сям'і ў прадуктах харчавання і ў адзенні селянін сваімі прымітыўнымі прыладамі апрацоўваў адведзены яму невялікі кавалак зямлі. А паколькі прыгонны разам з усёй яго маёмасцю быў поўнай уласнасцю памешчыка, гэты памешчык прымушаў яго тымі ж самымі прыладамі апрацоўваць яшчэ панскую зямлю, адрабляць паншчыну, памеры якой у Мінскай губерні даходзілі да 6 дзён у тыдзень. Акрамя таго, селянін вымушаны быў плаціць памешчыку рознага роду падаткі. Дадатко-

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, сраp. 274.

² Wl. Syrokomla. Wędrówki, сраp. 17.

вай, больш скрытай формай эксплуатацыі сялянства з'яўлялася таксама спойванне яго гарэлкай праз карчму.

На ўсё гэта не мог не звярнуць увагі Ул. Сыракомля, які жыву сярод беларускага сялянства. У сваёй творчасці паэт яскрава паказаў, як скоўвалі творчую энергію селяніна старыя феадальныя парадкі, якой перашкодай былі яны для развіцця краю.

Перш за ўсё Сыракомля звяртаў увагу на эканамічную невыгоднасць паншчыны. На панскім полі селянін працаваў як раб, ён адрабляў павіннасць. У выніках гэтай працы хлебароб не быў зацікаўлены. Наадварот, высокія ўраджаі на панскім полі азначалі для прыгоннага толькі павелічэнне паншчыны. Так, сяляне з верша «Гісторыя лістка паперы», убачыўшы, што на панскім маргу ўраджэй лён, зусім не радуецца плёну сваіх рук: «Пацеха малая, што зарадзіла праца ратая». І сапраўды, пан хутка гоніць сялян на апрацоўку лёну. Працуюць яны, вядома ж, без ніякай ахвоты. Рэакцыйныя пісьменнікі і этнографы, бачачы такую «халоднасць» сялян да працы на панскім полі, рабілі вывады аб нядбайстве і ляноце сялян. У процівагу гэтым ідэолагам прыгонніцтва Сыракомля паказваў, што лянота ці нядбайства зусім не ў характары беларускага селяніна, што яго абыякавыя адносінны да працы тлумачацца якраз самой прыгонніцкай сістэмай, заняволеннем сялянства, якое не мае стымулу да працы. «На згубу земляробства шляхта... кладзе пячаць няволі на чало сваіх сялян». Прыводзячы гэтыя радкі з верша Ул. Сыракомлі, А. Драгашэўскі правільна раскрывае думку паэта, які хацеў паказаць, што «вызваленне сялян з'яўляецца не толькі актам справядлівасці і вырашэннем гістарычнай неабходнасці, але і ўмовай эканамічнага прагрэсу»¹. Яшчэ больш выразна гэту думку выказвае Ул. Сыракомля ў сваіх нарысах, сцвярджаючы, што «ад нашай зямлі і ад поту нашай працы маглі паплысці цэлыя рэкі багацця», калі б ліквідаваць прыгон, пры якім «наш селянін не мае дастатковай незалежнасці»².

Зусім іншыя адносінны да працы былі ў селяніна на ўчастку зямлі, адведзеным для патрэб яго ўласнай сям'і. Тут ён адчуваў сябе больш-менш незалежна, праца на гэтым кавалку зямлі давала яму ўсё неабходнае для жыцця, у выніках яе ён быў глыбока зацікаўлены. Аднак пасля паншчыны часу на апрацоўку свайго кавалка зямлі не хапала, і селяніну неабходна было літаральна падрываць свае сілы, каб пракарміць сям'ю, што далёка не заўсёды яму ўдавалася.

¹ А. Drogoszewski. Władysław Syrokomla, с. 37.

² Wł. Syrokomla. Wędrowki, с. 219.

Жорсткая феадальная эксплуатацыя не магла не адбівацца самым адмоўным чынам не толькі на ўсім быццё і жыцці селяніна, але нават на яго фізічным стане, на яго знешнім вобліку. Якраз у рознай ступені прыгнёту бачыць Сыракомля прычыну асноўных знешніх адрозненняў паміж жыхарамі Міншчыны і Пінскага Палесся: «Палессе, колішняя сяліба ятвягаў, хоць і не вялікі край, мае ўсё ж два адметныя тыпы свайго насельніцтва. Паляшук з аколіц Слуцка і Бабруйска — худы, бледны, барадаты, пакорлівы, а з яго вачэй глядзіць на вас бяда і хвароба; жыхар жа з-пад Піны, Шчары і Ясельды мае прамую постаць, моцную будову, а ў мове і поглядзе — амаль украінскую энэргію. Аднак нельга думаць, што гэтыя два, так не падобныя адзін на аднаго тыпы паходзяць не з аднаго народа. Ні ў тых, ні ў другіх вы не знойдзеце нейкай лепшай зямлі, здаравейшай вады ці якіх-небудзь больш спрыяльных умоў быту, хіба, можа, пінчукі адрозніваюцца ад сваіх братоў з-пад Слуцка тым, што маюць трохі болей свабоды ў сваіх адносінах з памешчыкамі-прыгоннікамі»¹.

Нягледзячы на тое што цяжкая і бясконцая праца знясілівала селяніна, што ад яе ён меў невялікі плён, усё ж сам працэс працы, асабліва на сваім, а не на панскім полі задавальняў яго маральна. У земляробчай працы, у цесным збліжэнні з прыродай селянін забываў пра сваё гаротнае і бяспраўнае становішча, тут ён адчуваў сябе творцам. Паказваючы ў процівагу рэакцыянерам прыродную працавітасць селяніна, Ул. Сыракомля падкрэсліваў, якія вялікія творчыя сілы тояцца ў народзе, сілы, што ўсё яшчэ скоўваюцца ланцугамі прыгонніцтва.

Якраз з гэтай мэтай і падае паэт яскравыя, надзвычай паэтычныя малюнкi працы беларускага селяніна. У яго творах можна знайсці апісанні самых розных працоўных працэсаў. Перш за ўсё перад намі ад пачатку да канца праходзіць увесь земляробчы год селяніна.

Пачынаецца ён яшчэ да сыходу з палёў снегу, з першымі вясновымі праменьнямі сонца, калі ўсе думкі хлебароба скіраваны на будучую сяўбу. З прыходам вясны ўсё часцей і часцей збіраюцца каля званіцы сятляне, якім ёсць пра што пагаманіць:

Пара рушыць з сахою — а тут няма хлеба;
Валоў перад працай пакарміць трэба,
А трава яшчэ няхутка вырасце!
Сена не шмат ва ўбогай адрыне,
Апошняя вязка скорміцца, як бачыш...
А рунь з-пад снегу дрэнна штось выглядае
Адзін бог знае, ці міне нас голад?

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 89.

І вось прыходзіць дзень сяўбы. Нягледзячы на ўсе цяжкасці, нават на голад, хлебароб весялее, бо для яго дзень сяўбы — дзень надзей:

З дрэў усіх пупышак водар
Ужо разносіцца наўкола,
Ветрык вее на пагоду,
Напаўняе марай голаў.
Ідзе ў поле гурт ратаяў,
Чуцен гоман, скрып ад ёрмаў...
Плуг раскрыў зямлі улонне,
Ад раллі вясной дыхнула.
Над барознамі ўзаранымі
Вее прывід лепшай долі...¹

Адной з важнейшых галін натуральнай сялянскай гаспадаркі было вырошчванне і апрацоўка ільну, вырабы з якога былі асновай адзення селяніна. І нездарма герояў твораў Сыракомлі вельмі часта можна ўбачыць то пры доглядзе і ўборцы ільну, то за яго апрацоўкай, то за прасніцай, то каля кроснаў. Даючы ў адным з вершаў паэтычнае апісанне першапачатковай апрацоўкі ільнотрасты, аўтар паказвае, што селянін выкарыстоўвае для гэтага нават прыроду. Спачатку «ільняныя бадылі» жанчыны расцілаюць «на халоднай зямлі», дзе іх «увечар пакрывае сцюдзёная раса», а ранідай «імгла асення адмочвае». Часам іх «плачлівы дожджык прыцярушыць, часам няяркае сонца падсушыць». А калі лістапад укрые неба «цёмнай заслонай», а зямлю «белай пасцілкай», тады ільняныя бадылі складваюць «у снапкі». А пасля гэтага іх доўга сушаць «у душнай цяпліцы». А высушыўшы, труць на церніцах, ачышчаюць «рукою», і вось вынік — «вылушчана ільняное валакенца», якое дзяўчаты прымяраюць да сваіх кос, спяваючы песні².

Паэтычна апісаў Сыракомля ў паэме «Прыроджаны Ян Дэмбарог» начную пасьбу коней. Гэту работу звычайна выконвалі вясковыя хлапчукі:

Вячэрнім часам, у светлым маі,
Як салавей у садку зазвоніць,
Мы з хлопцамі сельскімі мчымся на конях —
Ізноў на начлег, да зялёнага гаю...

Там столькі песень, вясёлых жартаў,
Шчымлівых страхав і пагаданак!
У вёсцы пеўні пяюць ужо ранака,
А нам не спіцца — шчырая варта!

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. II, стр. 279.

² Там жа, т. IV, стр. 73.

Бо дзе ты ўспіш гэтай ноччу маёвай:
То конь заржэ, то польмя блісне,
То птаства раптам, нібы наўмысне,
Ударыць трэлю з сядзібы альховай...¹

Гэтак жа паэтычна апісаны ў творах Сыракомлі касьба, жніво, ворыва і г. д. Паказваючы ахвоту селяніна да працы, унутраную патрэбу ў ёй, паэт падкрэслівае багацце духоўнага свету народа, яго высокія маральныя якасці.

Іншыя галіны гаспадаркі (пчальарства, збіранне грыбоў і ягад, лоўля рыбы, асобныя промыслы) мелі другарадны характар у жыцці селяніна. Праўда, часта, асабліва ў галодныя гады, і яны адыгрывалі значную ролю, ратуючы сялянскую сям'ю ад голаду.

Многа задавальнення і радасці прыносіла селяніну пчальарства. Праўда, на гэты занятак яму вельмі часта не хапала часу, паколькі пчальарства лічылася раскошай у параўнанні з земляробствам і жывёлагадоўляй. Роля, якую адыгрывала пчальарства ў жыцці селяніна, у прыватнасці на Палессі, паказана ў паэме «Хадыка», герой якой селянін Хадыка разважае: «Бо вы, пань, не ведаеце палескага роду: у нас пчала — гэта раскоша, багацце чалавека. І мой дзед, і мой бацька, і я сам у маладосці зналіся з пчальарствам...»²

Вялікай падмогай у сялянскай гаспадарцы быў лес. Лясы Прынямоння і Палесся, піша Сыракомля, акрамя бяргвення і адменнай драўніны даюць селяніну «нескупою рукою» смольную жывіцу, ягады, грыбы. З дрэва, акрамя ўсяго, «сякера цесляра, вострая, як кася, па-майстэрску вычосвае сплаўную віціну».

Паляванне ў жыцці селяніна займала вельмі нязначнае месца. Першая прычына была — адсутнасць часу, другая — няхватка навейшых, больш эфектыўных сродкаў палявання (стрэльбаў), трэцяя — забарона палявання ў памешчыцкіх лясах. Амаль поўную манаполію на паляванне трымала ў сваіх руках шляхта, асабліва памешчыкі. «Паляванне, — пісаў Сыракомля ў вершы «Паляўнічы», — гэта адметная забава мужоў, у літоўскай крыві — да яго ахвота. Яшчэ ў часы Гедыміна літвін мядзведзяў валіў і зуброў. І сёння мы яшчэ да палявання зухі, заўсёды любім волатаўскі занятак: калі няма дзікоў, мядзведзяў, буйвалаў, — дадаваў паэт з іроніяй, — мы страляем сляпнёў, палюем на мух»³. У творах Сыракомлі можна знайсці пэўныя звесткі аб паляванні на розныя віды дзічыны. Так, на цецэрукоў, як гэта відаць з вершаванага апавядання «Тры зоркі», палявалі ў маі. Паляўнічыя прыхо-

¹ Wl. Syrokomla. Wybór poezji, 1970, стр. 168. 108

² L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 43.

³ Там жа, т. VII, стр. 32.

дзілі да месца такавання цецерукоў да світання і, як звычайна, за-сеўшы ў загадзя падрыхтаваных буданах, чакалі з наведзенымі кур-камі стрэльбаў з'яўлення птушак. Маляўнічае, эмацыянальна насыча-нае апісанне аблавы на мядзведзя падаецца, напрыклад, у творы «Аблава».

Буйныя памешчыкі, якія аддавалі паляванню шмат часу і сродкаў, трымалі ў сваіх пушчах спецыяльных людзей — асочнікаў, якія ў час палявання дапамагалі пану асачыць і накіраваць на яго звера. Такім асочнікам звяроў быў той жа паляшук Хадыка. Ён меў у лесе, каля Князь-возера, старую, пахілую хату, дзе жыў разам з сям'ёй — жонкай і старым бацькам — займаўся ў асноўным паляваннем (яму не раз «здаралася барукацца з мядзведзем, забіваць ударам дзіка-бадзязгу ці высачыць лася»), а ў час прыезду паноў рыхтаваў для іх аблаву («Хадыка»).

Паляванне было папулярным не толькі таму, што яно з'яўлялася вясёлай і захапляльнай забавай, а яшчэ і таму, што здабыча паляўні-чага — зверына — лічылася далікатэсам, самай лепшай аздобай свя-точнага стала, гонарам гаспадара-паляўнічага. І таму напярэдадні свята ў пушчах і лясх бывала асабліва ажыўлена:

Па месяцу і па тыдню
Кожная пушча не змаўкае;
Шляхта з драбавікамі ходзіць штодня,
Каб звярыну мець на свята.
Ой, нямала пораху папсавана,
Куль і шроту убита ў сосны...¹

Больш простым і даступным для селяніна заняткам была лоўля рыбы. І Сыракомля вельмі часта паказвае сялян за гэтым заняткам. Сяляне ў яго ловяць рыбу то пры дапамозе «смольнай лучыны ў ночы», то сеткай, то «вербавым венцерам» і г. д.

Асобныя з гэтых заняткаў Сыракомля падрабязна апісвае ў сваіх творах. Прытым ён зноў-такі падкрэслівае, што і такія, здавалася б, пабочныя, другарадныя заняткі таксама, як і асноўная праца, даюць селяніну эстэтычную асалоду, задавальняюць яго не толькі матэры-яльна, але і маральна.

Працэс працы наогул быў часта сапраўдным паратункам для селя-ніна ў цяжкія хвіліны жыцця. Вельмі ярка паказваў гэта Сыракомля ў вершаваным апавяданні «Хадыка». Асочнік Хадыка, вымушаны на

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, срап. 103.

працягу доўгіх гадоў хавацца ў лесе ад панскай кары, парашыў нарэ-
шце пакончыць жыццё самагубствам, настолькі надакучыла яму пу-
стое бадзянне па лесе. Але якраз у той момант, калі ён шукаў галіну,
на якой можна б было павесіцца, на вочы яму трапіў пчаліны рой.

Вочы ўгору падняў: а там звону, а гуду!
Рой лятае, і пчолка цяла мяне джалам.
Ладны рой! Памаленьку на дрэва сядзе...
Кроў палеская ў жылах азвалася зноўку:
Не! Я думаць аб смерці пакуль пачакаю,
Пчол спярша абяру і зраблю ім дамоўку...
От з вялікім імпэтам узяўся за справу:
Рой у шапку сабраць — быццам вымавіць слова,
У хваіне дуплянку я выдзеўбаў жвава —
Хай пацешацца пчолкі сядзібаю новай.
Так цалюткі дзянёк завіхаўся, вясёлы,
А падвечар да смерці ахвота мінула,—
Заўтра мушу глядзець, як аселіся пчолы,
І другая турбога мяне агарнула.
Стаў крыху меркаваць: пастараўшыся вельмі,
Больш раёў налаўлю, а вазьмуся цярпліва,
Дык і ў горкай нядолі наладзіцца пчэльнік,
Гаспадарка ў бары — гэта ж дзіўнае дзіва.
Не для ўласных патрэб, не на продаж у месце,
Хіба можна мне з мёдам туды патыкацца,
А для працы, карысці... ды так сабе ўрэшце,
Для людзей, бо на іх жа трымаецца праца.
Што я варты без працы?..¹

(Пер. М. Лужаніна)

З развіццём у нетрах феадалізму капіталістычных форм гаспада-
рання, у прыватнасці з пашырэннем таварна-грашовых адпосін, на
Беларусі к сярэдзіне XIX ст. назіраецца значнае ажыўленне гандлю як
унутранага, так і знешняга.

Канцэнтраваны гандаль у гарадах і мястэчках. Важнейшым ганд-
лёвым цэнтрам на тэрыторыі Беларусі быў Мінск. Вельмі многа ціка-
вых дэталей і лічбаў, звязаных з асаблівасцямі гандлю ў Мінску, мо-
жна знайсці ў манаграфіі Сыракомлі «Мінск». Так, аўтар сцвярджае,
што мінскія купцы гандлявалі з іншаземнымі краінамі ў асноўным
збожжам і ляснымі таварамі. Паказваючы развіццё гандлю, Ул. Сыра-
комля паведамляе, што калі ў 1843 г. у Мінску налічвалася 235, то ў
1856 г. ужо 423 купецкія крамы. У Мінску, апрача таго, дзейнічала 5
рынкаў — Высокі, Нізкі, Рыбны, Тройцкі і Гандлёвы. Выказваючы свае

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 112.

меркаванні аб гандлі ў Мінску, аўтар заўважае, што «ў нас, мяркуючы па шыльдах, пераважную большасць складаюць магазіны строяў і ўпрыгожанняў, а таксама віна, піва і г. д.... Гаворачы аб такіх гандлёвых прадпрыемствах, нельга пе адзначыць надзвычай акуратнага рэстарана п. Цыбульскага на Высокім рынку, а таксама цукерні п. Эйснера пры вуліцы Збаровай, дзе апрача більярда маюцца два прыстойныя свецкія салоны»¹.

Буйным асяродкам гандлю на Беларусі было прынёманскае мястэчка Стоўбцы. Стаўбцоўская прыстань па каштоўнасці тавараў лічылася першай ва ўсёй Мінскай губерні². Сыракомля, які жыву каля Стоўбцаў, на беразе Немана, не мог не зацікавіцца рачным гандлем і ўплывам яго на быт мясцовых жыхароў. Шмат цікавых дэталей пра гэты гандаль мы знаходзім у кнізе «Неман ад вытокаў да вусця». З яе можна даведацца, што недалёка ад мястэчка Сержаня, каля «скрынёвага моста», Неман становіўся сплаўным, г. зн. мог несці на сабе віціны. Сюды, паведамляе Сыракомля, прывозілі для адпраўкі ў Крулявец тавары з самых розных месц як Беларусі, так і Украіны і нават Расіі: збожжа — з суседніх паведаў; канаплю (пяньку) лён, льняное семя — з Магілёўскай і Віцебскай губерняў; лой, масла, алей з Украіны і Валыні; рагожу, смалу — з Палесся; акрамя таго, пяньку, лой, алей — з велікарускіх губерняў. Для складвання гэтых тавараў на беразе Немана былі пабудаваны спецыяльныя свірны; 20 скарбовых і 17 прыватных, да якіх зімой і летам адусюль з'язджаліся розныя віды транспарту. Зімой у гэтых свірнах ачышчалі лён і пяньку; і тут збіраліся натоўпы людзей, бо плата за гэту работу была вельмі добрая. Сыракомля пералічвае таксама тавары, якія прывозілі з Круляўца стаўбцоўскія купцы. Гэта — сялёдка, соль, спіртныя напіткі, сталовая пасуда, мэбля, шаўковыя і баваўняныя вырабы. Аднак, заўважае аўтар, прыбыткі ад гандлю былі невялікія. Адною з прычын гэтага з'яўлялася тое, што «віціцы са сваёй старасвецкай канструкцыяй цяжкія і непаваротлівыя», а рэчышча Немана не выпрастана, не ачышчана ад дубоў і ад падводных каменяў, што робіць плаванне цяжкім, небяспечным, павольным і надзвычай дарагім. Апрача таго, працягвае аўтар, адмоўна адбіваецца на развіцці гандлю тое, што «простыя рулявы мала знаецца з плаваннем, як і мала знаецца з сапраўдным гандлем так званы купец, які прывык да дробнага махлярства; да таго ж крэдыт, які не раз падрываў у сябе веру, невялікія

¹ «TeKa Wileńska», 1857, № 1, стар. 181.

² Н. Зеленский. Минская губерния, ч. II. СПб., 1864, стар. 362.

мае падставы для даверлівасці». І не дзіва, «што з пладоў нашай зямлі і пастаўшчык тавараў, і перакупшчык маюць надта малую карысць»¹.

Пра гандаль у Стоўбцах, як і ва ўсім Прынямонні, Сыракомля пісаў таксама ў «Вандроўках» і ў асобных мастацкіх творах. Паказваючы развіццё гандлёвых сувязей з іншымі краінамі, паэт ганарыўся багаццямі свайго краю, якія ішлі на міжнародны рынак:

Тавар літоўскі на Балтыку плыве...
Бо там пладоў літоўскай зямлі
Даўно брытанцы і немцы чакаюць,
Чакаюць ля мора з прагнасцю людзі
Нашай пшаніцы, нашага жыта.²

Звяртаючыся да роднага краю, паэт у другім творы зноў падкрэслівае:

З тваіх сосен вычасаны брытанскі фрэгат,
Сярмяжны сын тваіх вёсак для таго арэ зямлю,
Каб не было голадна прыгожай Еўропе.³

Разам з тым Ул. Сыракомля не мог не абурацца такімі парадкамі, калі «сярмяжны сын», працуючы да поту, сам усё ж галадае. Якраз гэта абурэнне выказаў паэт у першапачатковым варыянце сваіх «Вандровак», гаворачы пра той скупы кавалак хлеба, які спажывае «наш селянін, карміцель Еўропы»⁴. Нездарма цэнзар палічыў апошнія два словы «лішнімі» і выкрасліў іх, разбурыўшы тым самым думку.

Гандаль аказаў істотны ўплыў на характар працоўнай дзейнасці ўсіх прынёманскіх вёсак і мястэчак. Так, палавіна насельніцтва Стоўбцаў, якія налічвалі каля 2000 жыхароў, летам, паведамляе Сыракомля, адпраўляецца да Круляўца або ў якасці купцоў і «рознага роду камерсантаў», або як стырнавыя і пльытагоны. У выніку гэтага ў Стоўбцах летам пануе «ціша і пустата». Затое восенню і зімой, калі ўсе вяртаюцца назад, пачынаецца «рух і гоман, уласцівы збожжавай прыстані»⁵. Выключна сплавам займаецца, заўважае Сыракомля, усё мужчынскае насельніцтва і вёскі Бярэжна, што знаходзіцца непадалёк ад Стоўбцаў. Сплаў быў адным з важнейшых заняткаў таксама жыхароў Шчорсаў⁶.

Попыт на прадукты сельскай гаспадаркі, у прыватнасці на збожжа, які ўзрос асабліва ў перыяд крызісу феадалізму, прымушаў памешчыкаў пашыраць ворыўныя плошчы, удасканальваць сельскагаспадарчую вытворчасць. «Хоча ці не хоча сельскі гаспадар,— піша ў

¹ Wl. Syrokomla. Niemen, стр. 27.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. IV, стр. 74.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 66.

⁴ Центральная б-ка АН ЛітССР, аддзел рукапісаў, ф. 9-414, стр. 226.

⁵ Wl. Syrokomla. Wędrowki, стр. 201.

⁶ Wl. Syrokomla. Niemen, стр. 30.

сваіх «Вандроўках» Сыракомля,— але ён вымушаны... звярнуцца да ігнараванай дасюль нямецкай нешляхецкай навукі, аграноміі, вывучыць яе асновы і пайсці за яе парадамі», бо ўжо зараз відаць, напрыклад, «недахоп трохполля», якое прыйшла пара замяніць «чатырохполлем»¹.

Развіццё гандлю ажыўляла таксама быт мястэчак. Характэрнай адзнакай іх былі кірмашы. Так, у Міры ў год бывала па шэсць кірмашоў, на якіх гандлявалі коньмі. Такая колькасць конскіх кірмашоў тлумачылася тым, што раней тут была «цыганская сталіца». «Амаль уся ваколічная шляхта,— заўважае паэт,— на спекуляцыях, звязаных з гэтымі конскімі кірмашамі, будзе ўвесь свой быт». Сыракомля падае асобныя звычаі, звязаныя з мясцовымі кірмашамі. Адзін з іх — звычай піць барыш з сябрамі: «Барыш — гэта замочка торгу, у іншых месцах гэту абавязковую кірмашовую цырымонію называюць «магарыч»... «Сябар» у тутэйшай мове азначае таго, з кім таргуюцца...»²

Падрабязна апісвае Сыракомля нясвіжскі «правінцыяльны» кірмаш, які адбываўся тут звычайна ад 17 да 29 верасня. Прытым паэт звяртае ўвагу як на некаторыя агульныя для ўсіх беларускіх кірмашоў рысы, так і на асаблівасці кірмашу ў Нясвіжы: «Наплыў людзкі розных класаў і краёў; змяшанне моў як у вавілонскай вежы; бязладныя крыкі і фразы па-яўрэйску, па-нямецку, па-польску, па-руску і ў кухоннай французскай мове; проба музычных інструментаў, спеў жабракоў, дым цыгар,— іншымі словамі, усё як і на любым кірмашы. Адметную рысу тутэйшага складаюць хіба жыхары Палесся, якія прыбываюць сюды з амаль адзіным прадуктам сваёй стараны — з рыбай у скураных карабах, якія, пастаўленыя на вазах у два рады, замяняюць палешукам шалашы»³.

Гандаль, як падкрэслівае Сыракомля, вызначаў характар заняткаў местачкоўцаў. Так, жыхары Міра займаліся ганчарным, шавецкім рамяством, ткацтвам, татары, акрамя таго,— апрацоўкай скур, узорным вядзеннем агародніцтва і рамізніцтвам.

Развіццё ў краіне гандлю гаварыла аб няўхільным поступе капіталізму, якому ўсё больш цеснымі становіліся рамкі феадальных адносін. Сыракомля добра паказаў гэту асноўную тэндэнцыю часу.

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, с. 220.

² Там жа, с. 58.

³ Wl. Syrokomla. Wędrówki, с. 88.

Жыллэ

Нямала ўвагі ўдзяляў Сыракомля ў сваёй творчасці жыллю — адной з найбольш характэрных частак матэрыяльнай культуры. У этнаграфічных нарысах і мастацкіх творах паэта можна знайсці звесткі аб планіроўды асобных тыпаў сельскіх пасяленняў, сялянскай сялібы, апісанні знадворнага і ўнутранага выгляду сялянскай і пляхецкай хаты, сведчанні аб характэрных асаблівасцях жылля на Беларусі перад рэформай 1861 г.

Малюючы знешні выгляд вёсак Мінскай губерні, у прыватнасці Мінскага, Навагрудскага і Слуцкага павеатаў, паэт адзначаў, што планіроўка іх увогуле вельмі аднастайная, што яны «самой толькі мясцовасцю адрозніваюцца адна ад адной, а так усе, як сёстры, падобныя... Ляжаць звычайна непадалёку ад ручая, ля луга па адзін і ля поля па другі бок. Уяўляюць яны сабой адну вуліцу, у якой па адзін бок стаяць хаты, па другі — гумны. Часам касцёл, царква і заўсёды карчма ўносяцца пасярэдзіне або ў канцы сяла. У абодвух яго канцах ёсць вароты, большую частку года яны не замыкаюцца, пры варотах часам крыж, часам бярозка або ігруша ці слуп, размаляваны ў белыя і чорныя палосы, з надпісам назвы вёсак і лічбы хат. Непадалёку вясковыя могілкі з простымі, зарослымі імхом крыжамі»¹. Сыракомля паказвае ўбогасць, беднасць беларускай вёскі, што адразу кідалася ў вочы. Вось характэрны малюнак палескай вёскі:

Сярод багнаў і бораў,
На пясочку на рыжым
Села вёска ў пакоры,
Як убогі пад крыжам...

Тарчаць пуняў і хатаў
Ломам сцены-шкілеты,
Замест гонтаў на лагах —
Лахманы з ачарэтаў.²

(Пер. Я. Купаль)

Паэт тут ніколькі не перабольшвае, не згушчае фарбаў. Намалёваная ім карціна беларускай вёскі поўнасцю адпавядае апісаннем этнографіаў. Напрыклад, тое, што на Палессі часам крылі хату чаротам, адзначаў Харузін³.

Падрабязна апісвае Ул. Сыракомля сялянскі двор з усімі яго пабудовамі. Перш за ўсё гэта — хата, доўгая і вузкая, павернутая

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, стар. 225.

² Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 14.

³ Ал. Харузін. Славянское жилище в Северо-Западном крае. Вильна, 1907, стар. 40.

прадаўгаватым бокам да вуліцы, з чатырма маленькімі вокнамі. «Сцены яе складзены з круглых яловых або сасновых бяровенняў. Страха з саломы, часта маляўніча пашарпаная і парослая зялёным мохам. Над страхою — выдаўблены пень дрэва, які замяняе комін. Вузкія, аднастворкавыя, з драўлянай закруткай дзверы, перад якімі замест ганка ляжыць калода або камень, вядуць у сярэдзіну пабудовы. Акружае яе выкладзеная з дрэва і засыпаная зямлёй прызда, на якой вечарам або на свята любіць наш селянін пасядзець, пагаманіць у коле сям'і ці суседзяў»¹. Апісаная хата была прытым з найлепшых. Часцей жа за ўсё сялянскія хаты былі ў той час курныя, без комінаў. Характэрна, што прыведзенае апісанне сялянскай хаты цалкам супадае з апісаннем яе ў мастацкіх творах Сыракомлі. Так, у паэме «Прыроджаны Ян Дэмбарог» паэт піша: «З неачэсаных бяровенняў збудаваны твае хаты, цвіце мох зелянавы на стрэхах з саломы»². Гэта яшчэ раз гаворыць аб дакладнасці адлюстравання быту беларусаў у мастацкіх творах паэта.

Заслугоўваюць увагі апісанні гаспадарчых пабудов селяніна. «Насупраць хаты,— паведамляе Сыракомля,— маляўнічы свіронак, які называюць у некаторых мясцовасцях «клецю», далей — паднавес з саламяным дахам, дзе складзены сохі, бароны, калёсы і іншыя гаспадарчыя прылады. Невялічкая стайня ці абора дапаўняюць вясковы падворак, агароджаны плотам з жэрдак. Часам падворак пераходзіць у садок, дзе расце старая расахатая ігруша, дзе, бывае, стаіць адзін-другі вулей з пчоламі, дзе на градках вырастае шырокае лісце тытуню, дзе свеціцца жаўцізноў буйны сланечнік, дзе расце зялёная вясельная рута, пасаджаная рукамі дзяўчыны — дачкі гаспадара, або прыгожае дрэўца таямнічай і ў песнях народных апетай каліны»³. Далей аўтар дае апісанне пабудовы, якія знаходзяцца на другім баку вуліцы. Акрамя гумна са збожжам, «шчуплага, як той кавалак хлеба, што спажывае наш селянін», там часта можна ўбачыць студню з жураўлём. Перад гумном стаіць, акрамя таго, «высокі, драбінасты пераплот, на якім пад восень убачыш, як на выстаўцы, увесь плён сялянскай нівы».

Паказаўшы знешні выгляд гаспадарчых пабудов і сялянскай хаты, Сыракомля запрашае чытача азнаёміцца і з яе ўнутраным абліччам,— без гэтага карціна жыцця селяніна была б далёка не поўнай. У сялянскай хаце, з болей у сэрцы апавядае паэт, «цёмна, часта дымна і вільготна; адзіным прадметам абсталявання і аздобы хаты з'яўляецца

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 225.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. I, срап. 66.

³ Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 226.

вялікая печ каля парога... Каля сцен — шырокія грубыя лавы з дубовых або сасновых дошак. Перад лавай доўгі і вузкі стол; у куце хаты, за сталом, дзе збягаюцца дзве лавы, ёсць «покуць», ганаровае месца, дзе толькі садзіцца гаспадар, галава сям'і, або запрошаны добры госць у нядзелю. У другім кутку хаты стаяць малыя жорны для размолу збожжа, глухія большую частку года — толькі восенню бухаюць яны досвіткам ці вечарамі».

Апісваючы сялянскае жыллё, Сыракомля падкрэслівае, што «наўмысне не хочучы паэтызаваць» умовы быту сялян, ён імкнуўся паказаць яго «ва ўсёй нявыдуманай праўдзе»¹.

Гэтак жа праўдзіва паказаў Сыракомля і асаблівасці быту дробнай шляхты, якая, не маючы ўласнай зямлі, вымушана была апрацоўваць зямлю памешчыка, плоцячы яму чынш. Паэт спыняецца як на адрозненнях у быце дробнай шляхты і сялян, так і на агульных рысах іх быту. Так, шляхецкія хаты з вялікай вёскі С., якая знаходзілася ў «нясвіжскай ардынацыі», адрозніваліся ад сялянскіх тым, што мелі звычайна коміны, большыя вокны»². Яскравае ўяўленне пра шляхецкую хату, у прыватнасці арандатарскую, дае апісанне яе ў вершы «Пра маю старую хатку»:

Паркановай трапіш вулкаяй
Да старой пахілай хаты.
Да зямлі яе прыгнула,
Мох страху закрыві і латы...

Астракол, нібы на варце,
Каля весніц, перад ганкам.
А ў аградачцы, пры хаце,
Густалісты бэз альтанкай...

Вось пакойчык мой самотны,
Фарбаваны ў колер цэглы.
Колькі думак тут гаротных
І прыбегла і прабегла...

На сцяне вяночак жыта —
Пра дажынкi успамінак.
Вось сафа, што пылам крыта,—
Мой ад працы адпачынак...

Вось пакой — таму для пары.

¹ Wł. Syrokomla. Wędrówki, с. 227.

² «Kurjer Litewski», 1912, № 201.

Хіба ў ім прасторы мала?
Тут бывала ява ў мары,
Думка з сэрцам размаўляла.¹
(Пер. Ул. Дубоўкі)

У другім творы Ул. Сыракомля дае яшчэ адну разнавіднасць шляхецкай хаты:

Пад цёмным лесам, з высокага ўзгорка
Домік узносіў свае ламанья зашчыткі,
Вычасаны з елкі і саломаяю крыты,
Акружаны густым парканам падворка...
Аздаблялі хату садок узорны,
Прызба, і ганак, і коміны з цэгля.²

З гэтых вершаў відаць, што шляхецкія хаты крыліся як драніцай, так і саломай, акружаліся, як і сялянскія хаты, прызбай, мелі ламанья зашчыткі, складаліся з двух пакояў, мелі цагляныя коміны.

Характэрнай для шляхецкага двара пабудовай быў так званы лямус — кладоўка. Велічыня і форма лямуса залежалі ад заможнасці гаспадара. Вось як апісвае гэту пабудову Сыракомля ў паэме «Прыроджаны Ян Дэмбарог»:

Сусед меў у сярэдзіне двара лямус,
Што прапрадзёдаў помніў яшчэ,
Сцены былі вычасаны з дубовай калоды,
Дзверы акуты бляхай, замкі, як клешчы.
Меў выгляд вежы прыгожага гмаху,
Харугва з гербам скрыпела на даху.
У такіх лямусах у час войнаў
Нашы продкі хавалі скарбы.³

Адной з характэрных рыс шляхецкіх двароў былі своеасаблівыя брамы з саламянымі дашкамі. Падрабязнае апісанне такой брамы ёсць у паэме «Старыя вароты»:

Уздам былі старасвецкія вароты,
З двума слупамі, з форткай і лазам,
З саламяным дахам, акутыя жалезам.
Заехаць да іх— аж брала ахвота,
Бо дзіўнае ўмельства ў літоўскіх цесляў:
Зробленая імі брама заўжды госця маніць —
Каго бог пад вароты прынясе,
То ўжо, як магнітам, цягне ў дворык.
Вясковага цеслі зачараваная сякера

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 28...34.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. III, стар. 27.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стар. 128.

Такой іх шчаслівай прывабнасцю прыбярэ,
Гаспадарскую думку так выцeniць зманліва,
Што брама, зачыненая моцна на засаўку,
Ледзь падыдзеш — сама адчыніцца,
Радасным скрыпам прыбыльца прывеціць...
Адкуль такое дзіва?..
Цяжка адказаць — тое толькі вядома,
Што ў адной Літве ставяць такія вароты,
З чубатым дашкам, сплеценым з саломы...¹

У якім жа канкрэтна месцы «Літвы» бачыў такія брамы Ул. Сыракомля? Ці можа ён спісаў іх з малюнка Ю. Крашэўскага, прысланага яму ў падарунак; якраз гэты малюнак быў штуршком да напісання твора «Старыя вароты». В. Каратынскі сдвяджае, што падобныя вароты былі і ў Барэйкаўшчыне. Але, як сведчыць нататка «Вёска», паэт бачыў яе якраз у сваіх «былых ваколіцах», у вёсцы С. Якраз тут і дае аўтар ужо не паэтычнае, а дакументальнае апісанне такой брамы: «Пры некаторых дварах былі брамы з саламянымі дашкамі, на брамах нажом былі выразаны шляхецкія гербы»².

Нягледзячы на тое што дробная шляхта лічыла сябе вышэйшым у параўнанні з сялянамі класам, у жылі як шляхты, так і сялян было вельмі многа агульнага. Перш за ўсё пэўная неўладкаванасць, беспарадак на дварэ і ў хаце адных і другіх. Хаты і гаспадарчыя пабудовы шляхты былі нават «больш нахіленыя да зямлі, стрэхі падраныя, платы гнілыя». Ул. Сыракомля заўважае, што «пустка і разбурэнне зрабіліся характэрнай рысай шляхецкіх двароў». Паэт растлумачвае прычыну гэтага тым, што «продкі цяперашняй шляхты, занятыя то сеймікамі, то працэсамі, то радзівілаўскай службай, не мелі часу заняцца домам, а іх нашчадкі, атрымаўшы ў спадчыну разбурэнне і вэрхал, з фанатычнасцю шанавалі іх разам з гербавай пячаткай»³.

Ні ў якое параўнанне не толькі з сялянскімі хатамі, але і з пабудовамі дробнай шляхты не ішло жылё памешчыкаў і магнатаў. Памешчыцкія дамы, як звычайна, былі часцей за ўсё мураваныя, высокія, стаялі ў зялёным вянку садоў. Яны вызначаліся багаццем свайго інтэр'ера. Вось, напрыклад, апісанне пакояў панскага палаца, убачанага вачыма сялянскага хлопчыка:

Вось там раскоша, мяккія лавы!
Блішчыць на кожнай тыфтык яскравы!
А люстры, люстры! Яны ўсё двояць,
Нібыта дражніцца сам з сабою.

¹ Там жа, т. III, стар. 28.

² «Kurjer Litewski», 1912, № 201.

³ Там жа.

Карціна ў раме аж ломіць мур там:
Панны ў купальні плешчуцца гуртам.
Якія вокны! Што за падлога!
Багацце, пыха — на літасць бога!¹

(Пер. М. Лужаніна)

Паказваючы раскошу і багацце палацаў прыгнятальнікаў, Сыракомля як абаронца запрыгоненага народа не мог хаваць сваёй рэзкай антыпатыі да іх. Гмахі магнатаў, гаворыць паэт, не шкадуючы вострых, эмацыянальна насычаных эпітэтаў, «з квяцістымі садамі, як іх мова, з пазамыканымі брамамі, як іх сэрцы, з недаступнымі паркамі, як іх эгаізм»². Нездарма гэтыя эпітэты былі выкраслены рукой цэнзара.

Маюць цікавасць у творчасці Сыракомлі апісанні жыцця жыхароў мястэчак і гарадоў. Вось, напрыклад, як выглядаў у сярэдзіне XIX ст. горад Мінск: «Унутраная фізіяномія горада вызначаецца стройнасцю і парадкам. Вуліцы шырокія і прамыя, дамы не сціснутыя паміж сабой, паветра чыстае... Муры і бяровенне дамоў пафарбаваны ў адзін белы колер. Выглядаюць больш велічна, чым у Вільні, дзе рознакаляровая прырэстасць камяніц не толькі не робіць, але часта псуе эфект нават ад найпрыгажэйшага будынка. На вуліцах няма таўхатні, бо тут для кожнага прастор, а кожны больш-менш значны будынак, незаслонены суседнімі, выступае ва ўсёй сваёй прыгажосці... Мінск, зрэшты, да гэтага часу мураваны менш, чым напалавіну. Сасновыя двух-, а часам трохпавярховыя дамы на мураваных сутарэннях, стаяць на самых галоўных вуліцах, побач з трохпавярховымі камяніцамі або нават раскошнымі гмахамі, часам псуючы агульны эфект, але часам і аздабляючы вуліцы сваім найўным выглядам, змяншаючы аднастайнасць мураваных камяніц...»³. Усяго ў Мінску, па падліках Сыракомлі, было ў яго час 1442 дамы, з якіх адміністрацыйных было 16 мураваных і 15 драўляных, прыватных — 333 мураваныя і 1078 драўляных.

Ул. Сыракомля дэталёва апісвае ў даследаванні пра Мінск усе больш-менш значныя мясціны горада — Высокі рынак, «самае вядомае і віднае месца ўсяго горада», да якога «сходзяцца ўсе галоўнейшыя вуліцы і які акружаюць высокія дамы і гмахі»; вуліцу Францішканскую, «шырокую, упарадкаваную, складзеную амаль цалкам з мураваных камяніц», сярод якіх «мноства магазінаў і гандлёвых прадпрыемстваў», а таксама гімназія; вуліцу Феліцыянскую, на якой «ужо больш дамоў і домікаў драўляных, двух і трохпавярховых, што змя-

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 215.

² Адзел рукапісаў ЦБ АН Літоўскай ССР, ф. 9, № 414, стар. 38.

³ Wl. Syrokomla. Mińsk. «TeKa Wileńska», 1857, № 1, стар. 175.

шаліся са сваімі арыстакратычнымі братамі», турэмны замак, які вызначаецца «сваёй велічынёй, высокімі вежамі і бастыёнамі»; вуліцы Захараўскую, Валашскую, Юраўскую, якія хоць і «другарадныя», але «маюць дзе-нідзе прыгожыя муры, а сваёй шырынёй, прамагой і чысцінёю не ўступаюць галоўным», Губернатарскі сад (цяпер парк імя М. Горкага.— К. Ц.), з «высокімі густалістымі бярозамі і ліпамі, якія над шырокімі аляямі ўтвараюць сапраўднае скляпенне з галін і лісцяў, такое густое, што ў пагодні летні поўдзень сонца, ледзь-ледзь прасачыўшыся праз гэту гушчыню, аздабляе дарогу ўзорыстым рухомым дываном». Апісваючы ўнутраны выгляд Мінска, аўтар паведамляе, што ў той час горад налічваў 46 вуліц і вулічак, з якіх толькі 22 былі забрукаваны.

Мястэчкі Беларусі ў сярэдзіне XIX ст. вельмі мала адрозніваліся ад вёсак. Мураваныя былі толькі дамы некалькіх багаццяў. Астатнія дамы будаваліся з дрэва, прытым гэта былі часта звычайныя хаты. Вось які знешні выгляд мястэчка Мір: «З боку Жукавага Барка,— піша Сыракомля,— уязджаеш у Мір як у вёску; усе арыстакратычнейшыя пабудовы недзе пахаваліся; вуліца з мяшчанскімі дамамі і стадоламі, па якой едзем, цалкам мае выгляд вёскі»¹. Вызначаліся мястэчкі, акрамя асобных мураваных дамоў багаццяў, хіба большай колькасцю і багаццем рэлігійных збудаванняў, корчмаў, а таксама рынкам і крамамі, аптэкай, поштай, часта турмой.

Адзенне

Беларускае традыцыйнае адзенне мае свае рысы, дзякуючы якім «пасля мовы якраз яно хутчэй за ўсё можа служыць важнай этнічнай прыметай»². Характэрнай асаблівасцю адзення беларусаў з'яўлялася адноснае адзінства як усяго комплексу народнага касцюма, так і галоўных яго частак на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

У творчасці Сыракомлі мы знаходзім адлюстраванне як асноўных, характэрных для ўсёй Беларусі рыс народнага адзення, так і некааторых адрозненняў у адзенні насельніцтва асобных рэгіёнаў, у прыватнасці Случчыны, Стаўбцоўшчыны, Палесся і інш. Праўда, паколькі галоўнай задачай паэта быў паказ сацыяльнай няроўнасці, у яго творах больш за ўсё адбіліся тыя рысы адзення, якія ярчэй гаварылі аб класавых і саслоўных адрозненнях феадальнага грамадства.

¹ Wł. Syrokomla. Wędrówki, стар. 32.

² М. Я. Гринблат. Белорусы. Минск, 1968, стар. 223.

Асноўны матэрыял для адзення беларускаму селяніну на працягу многіх вякоў давалі лён і воўна. З ільну селянін пасля неабходнай апрацоўкі атрымліваў галоўным чынам усё ніжняе адзенне, з воўны — верхняе. Паколькі крамнага матэрыялу у той час селяніну купіць было амаль немагчыма, самаробнай была не толькі ўся будзённая вопратка, але і святочная, Прытым святочнае адзенне «нярэдка адрознівалася ад будзённага толькі колькасцю упрыгожанняў»¹. Маляўнічае апісанне агульнага вобліку сялян і іх адзення Сыракомля дае ў аўтабіяграфічнай паэме «Школьныя часы», у той яе частцы, дзе апавядаецца, як на свята з'язджаюцца ў Нясвіж «з вёсак сяляне, шляхта і ясныя паны»:

Глянь на сімпатычную постаць селяніна:
На ім такое ж самае ўбранне,
Якое насілі па старому звычаю яго продкі —
Багатыры старажытнай Русі.
На галаве багатая высокая аўчынная шапка,
Волас доўгі, падстрыжаны ад вока да вока,—
А рэштка русымі пасамі спадае яму на шыю
І па чорнай сярмязе завіткамі віецца.
Запінка ў белым каўнерьку і пас

з чырвоных нітак

Упрыгожваюць яго мажную постаць.
Пры ім у ільняной бялізне і ў сінім гарсэце
Ідзе вясковая жанчына з дзіцём на руках;
Белая як снег намітка абвязвае яе галаву,
На шыі шклянныя, бурштыновыя пацеркі —
Усё, як і ў даўніх вяках насілі славяне,
Што і сёння, праз тысячы гадоў, адкапаеш
у кургане.

Толькі адно ўпрыгожанне мае сялянка
ад новай веры

Павешаную на шыі залацістую ладанку.²

Як сведчыць В. Каратынскі, гэта апісанне сялянскіх убораў выканана аўтарам «з натуры»³. І сапраўды, такі ж малюнак адзення сялян з-пад Нясвіжа знаходзім і ў дакументальных запісах паэта — у яго «Вандроўках»: «Селянін над Нясвіжам, як і ва ўсёй Случчыне..., захавай у сваім убранні шмат адвечнага; носіць доўгія, старанна прычасаныя валасы, вялікую аўчынную шапку, адвечнага крою світку, шырокі раменны пояс; сялянка трымаецца каптура і гарсэта сваіх прабабак...»⁴. Падобнае ж адзенне насілі і сяляне паўднёвых раёнаў

¹ Л. А. Молчанова. Материальная культура белорусов. Минск, 1968, стар. 124.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. III, стар. 339.

³ Там жа, стар. 359.

⁴ Wl. Syrokomla. Wędrówki, стар. 190.

Мінскай губерні — Палесся. У паэме «Улас» Ул. Сыракомля піша пра дачку палешука Уласа, якая носіць белую ільняную сукенку, сіні гарсэцік і белую вязаную хустку.

Апісанне сялянскага адзення Сверхня і Нясвіжа ў «Біяграфіі Косача» амаль слова ў слова супадае з тым, што даецца ў паэме «Школьныя часы»: «Селянін выглядае больш жвавым (у параўнанні са шляхцічам.— К. Ц.) — чыстая і цэлая, хоць і грубая, яго світка, падпязаная чырвоным поясам, надае яму стройную постаць. Доўгі светлы волас спадае яму на шыю, яркая запінка блішчыць на белай кашулі, а высокая аўчынная шапка дапаўняе маляўнічасць убору. Дзяўчаты ў блакітных гарсэціках, у снежных кашулях, з пацеркамі на шыі, у белых хустках, якія апаясваюць залатыя сплёты валасоў, маюць тую натуральную прыгажосць, лепш за якую толькі матка прырода...»¹.

Тое, што селянін Нясвіжчыны, Случчыны і Палесся захаваў у сваім адзенні найбольш старажытных рыс сваіх продкаў, Сыракомля растлумачвае галоўным чынам прыроднымі ўмовамі і геаграфічным становішчам гэтых мясцін, аддаленых ад вялікіх дарог, у выніку чаго селянін вымушаны займацца выключна працай на сваёй ніве, а таму быць дамаседам, які акрамя сваёй царквы і гандлёвага мястэчка «не ведае больш свету».

Зусім іншая карціна была ў ваколіцах Немана — аднаго з галоўных водных шляхоў, па якіх Беларусь трымала гапдлёвыя сувязі з замежнымі краінамі. У ваколіцах Нёмана, «жыхар менш ураджайнай нівы, які вымушаны зімой зарабляць у мястэчку сякерай, а летам плаваць на плытах або віцінах, з'яўляецца ў нейкай ступені касмапалітам», бо «замест старасвецкай сярмягі, аўчыннай высокай шапкі і ліповых лапцяў з шырокімі рамянямі, якія з такой элегентнасцю абматваюць нагу селяніна са Случчыны, тут спаткаеш ва ўбранні абодвух полаў якісьці больш вольны капот, у жанчын нешта падобнае на чэпчык пань-мяшчанака, у мужчын якуюсьці нямецкую на выгляд шапку або капялюш і нетутэйшыя боты...»²

Імкнучыся параўнаць адзенне беларускага селяніна ў розных месцах, Сыракомля дае падрабязнае апісанне святочнай і будзённай вопраткі «падвіленскага люду». Паэт, напрыклад, звяртае ўвагу на тое, што тут «жанчыны на свята носяць чапцы з вялізнымі ліштаўкамі і чырвоныя крамныя хусткі, зімой — гранатавага колеру бекешы з фалдамі, аздобленымі ззаду вялікай колькасцю латунных гузікаў. Летам носяць усё белае, толькі гарсэт застаецца слабага гранатавага колеру.

¹ «Gazeta Codzienna», 1861, №77.

² Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 190.

Часам на свята ці сельскую ўрачыстаць апранаюць вышытую сарочку, пурпуровыя з залатым пазументам спадніцы, пры гэтым не шкадуюць для ўпрыгожвання стужак, кветак, медальёнаў і пацерак»¹. Падае паэт і некаторыя асаблівасці мужчынскага адзення.

Характэрнай часткай адзення беларускага селяніна была світка (сярмяга). Хоць у розных месцах па крою яна і адрознівалася, але распаўсюджана была па ўсёй Беларусі. Прытым сярмягу насілі, як правіла, сяляне. Недарэмна Сыракомля называе іх «братамі ў сярмязе», адрозніваючы тым самым ад шляхты. Шылася сярмяга галоўным чынам з самаробнага сукна, шэрага, белага або чорнага колеру. У Жукавым Барку, напрыклад, сяляне насілі чорныя з дамашняй воўны сярмягі, пад Вільняй — белыя.

У адзенні беларускага селяніна Сыракомля бачыў самабытныя рысы. Вось чаму, калі герой гутаркі «Жменя пшаніцы» Рыгор, пабываўшы ў Круляўцы і ўбачыўшы там нямецкія «капелюшы і кафтаны», прапаноўвае сялянам замяніць на іх сялянскую сярмягу і свае саламяныя капелюшы — убор прыгоннага хлопа, дык стары бацька Сцяпан, які выказвае думкі самога аўтара, адказвае на гэта рашучым асуджэннем сына:

У дурня дрэнныя навiны!
Хто нямецкае убранне
Прапануе славянiну,
Той, каму чужое мiла,
Хто аб шапцы з лямцу марыць,
Каму вочы засляпiла,
Лiчыць брыць свой не да твару,
Хай страi чужыя носiць,
Хай здароў заплюшчыць вочы:
Летам пот яго заросiць,
А пад восень дождж прамочыць!²

(Пер. М. Лужанiна)

Закрануў Ул. Сыракомля і некаторыя асаблівасці адзення сялян-палешукоў, звязаных з паляваннем. Вось апісанне паляўнічага ўбрання палешука Уласа:

Плечы яго пакрывае сярмяга,
Спiну абвiвае пояс з ласiнага хрыбта,
Ля пояса паляўнiчы нож i малая сумачка.
На сцяне вiсiць шапка i аўчынная бурка,
I барсучая торба, i стрэльба-двустволка,
I буталь, падвешаны на лiпавым лыку...¹

¹ ПДАЛiМ Лiгоўскай ССР, ф. 96, воп. 1, с. 23, л. 4.

² Уладзiслаў Сыракомля Выбраныя творы. стар. 175.

У другім месцы паэт сцвярджае, што на Палессі насілі адзенне і са скуру мядзведзя.

Не мог не звярнуць увагі Сыракомля і на асаблівасці адзення дробнай беларускай шляхты, якую ў адрозненне ад сялян — «братоў у сярмязе» — называў «братамі ў капоце». Прытым паэт імкнецца параўнаць шляхецкае адзенне з сялянскім: «Убранне шляхты, хоць і вельмі ўбогае, адрознівалася ад сялянскага сваім кроем. Замест сялянскай сярмягі з чорнага сукна, шляхта насіла самаробныя тарататкі і канфедэраткі, а іх жонкі і дочки — крамныя паркалікі і саамяныя, модным фасонам пашытыя капелюшы»². Апісанне знешняга вобліку і асаблівасцей адзення той жа дробнай засцяпковай шляхты з-пад Нясвіжа знаходзім і ў паэме «Школьныя часы»:

Між сялян да касцёла ціснецца роём
У самаробных капотах, але навейшага крою,
Старая шляхта з засценкаў, што ў сваім родзе мае
Слаўных канфедэратаў і ўдзельнікаў сеймаў.
Але па іх тварах і вопратцы зусім не пазнаў бы
Іх нядаўніх продкаў, якія грымелі па сеймах
і трыбуналах:

Твар страціў сваю энергічнасць, змізарнеў,
Калі хто вус носіць, і той долу спадае.
У адзенні відаць перайманне панам, новым модам,
Але шляхце яно не да твару, не падыходзіць кроём.
Цяжка пры дапамозе моды змяніць постаці і твары;
Цяжка бедным шляхцічам угнацца за модай.
Пераймаючы яе, да таго дайшлі з часам,
Што з іх і памяць продкаў, і мода смяюцца.
Часам убачыш у жанчын старое ўбранне —
Вялікі залацісты чапец, сукенку ў вялікія клеткі,
На чале старую шырокую стужку падраную,
А ў руках чэнстахоўскі алтарык.
Дзе ж той след старапольскіх жаночых убораў?
Знік даўно з засценкаў, яшчэ раней з памесцяў.
Праз вякі ў сарматак адбіралі рысы іх убораў
То каралева Людвіка, то Казіміра,
А потым чужыя ўплывы і свае капрызы,
Так што згінуў даўно іх убор нацыянальны.
Толькі часам мільгне, але вельмі рэдка
Стары дзядок з вусамі і канфедэраткай,
Які носіць чорную куртку, падпяразаную чорным

¹ L. Kondratowicz Poezje, т III, срап. 256

² «Kurjer Litewski», 1912, № 201.

пасам...¹

Тут Сыракомля яскрава паказаў адну з самых характэрных тэндэнцый у шляхецкім адзенні — схільнасць да пераймальніцтва, у выніку чаго нават цяжка вызначыць нацыянальную прыналежнасць шляхты. Гэтым самым Сыракомля рэзка крытыкуе сваіх «братоў у капоце», якія адарваліся ад зямлі і не дасталі неба. Тую ж крытыку сустракаем і ў «Біяграфіі Косача», дзе аўтар апісвае адзенне шляхціча, які едзе на святочны кірмаш у Сверхань. Гэты шляхціч «у сурдуце, смешнага сваёй прэтэнцыёзнасцю крою, з накрухмаленымі, як кардон, каўнерыкамі, з белай кісейнай хустай на шыі, з самалюбнай дурнотай на твары»².

Імкнучыся быць непадобнай да сялян, а з другога боку падкрэсліваючы сваю сацыяльную блізкасць да памешчыкаў, дробная шляхта пазбягала насіць адзенне шэрага колеру. Характэрным колерам адзення шляхты быў зялёны. Так, ваявода насіў «зялёную са срэбрам бекешу». Зялёным у шляхты быў і капялюш. Характэрным для шляхецкага адзення з'яўляўся лапсардак (капота), па якому і адрозніваў Сыракомля сялян ад шляхты. Паэт нават слова «шляхецкі» замяняў часам, як на адэкватнае, на «капатовы» («капатовая літаратура» ў сэнсе «шляхецкая літаратура»). Насіла шляхта таксама кубрак — куртку з грубага сукна, шык — высокую спічастую шапку з футры, часам кажух са скуры рысі.

Не прайшлі міма ўвагі Сыракомлі і некаторыя асаблівасці адзення былога радзівілаўскага войска. Так, ён адзначаў, што колер мундзіраў радзівілаўскіх салдат быў жоўты з чорным, за што дробных засцяпковых шляхцічаў, якія звычайна служылі ў гэтым войску, называлі «шэршнімі».

Адзенне шляхты, як паказана ў творчасці Ул. Сыракомлі, насіла ў цэлым пераходны характар паміж адзеннем сялян і адзеннем вышэйшых класаў феадальнага грамадства, да якіх, увесь час жывучы сярод сялянства, яна хінулася.

Калі пра адзенне сялян Сыракомля пісаў з вялікай павагай і пашаннай, пра адзенне шляхты — з гумарам і іроніяй, то пра вопратку багатых феодалаў з немалой дозай сарказму, а часам нават і нянавісці. Гэта відаць з тых жа «Школьных часоў», дзе, апісаўшы адзенне сялян і шляхты, аўтар прыступае да характарыстыкі паноў і іх вопраткі:

А як тут даць апісанне гэтых паноў грамады,
Што з ясных карэт высаюдаюць каля касцёла
І, швэргаючы чужаземнай мовай паціху,

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. III, срап. 340.

² «Gazeta Codzienna», 1861, №76.

Разганяюць з дарогі сялян і шляхту?
Гэтыя сукенкі з павуціны, стужкі,
што аж свецяцца,
Пёры, на якіх здаецца, на неба ўзяцяць,
Гэтую бель у твары, румянец, важнасць у паставе,—
Гэта ж у сне не прысніш, што тут бачыш на яве!¹

Нечуваную раскошу і багацце паноў падкрэслівае Ул. Сыракомля і ў сваёй «Жніўнай песні»:

На нашым пану ўбор златаліты,
На пані — перлы і аксаміты.
Служба — срабрыстыя носіць сярмягі.²

Яшчэ больш яскрава паказвае Ул. Сыракомля багацце паноў у «Гадавых святых на Літве»:

Ясныя крамы ледзве здолеюць
Даць ім убранне па густу.
Заўсёды прыгожыя літвінкі,
Але глянь, як ім гожа,
Калі імглістыя строі адзенуць,
Калі аздобяць іх брыльянтавымі запінкамі,
Калі ўпрыгожаць чароўныя шыі
У карункавыя павуціны!

Так, усё гэта прыгожа, сдвядражае паэт, але ж не трэба забываць, што

Цаной локця гэтай тканіны
Уся веска палатном бы акрылася.³

Ул. Сыракомля асуджае паноў яшчэ і за тое, што яны з пагардай адносяцца да народнага адзення, пераймаюць замежныя моды.

Паказ адзення розных класаў і саслоўяў беларускага грамадства перадрэформеннага перыяду, як і жылля, дапамагаў Сыракомлю ярчэй ускрыць супярэчнасці эпохі, даўно прагнілых феадальна-прыгонніцкіх парадкаў, якія параджалі нечуваных кантрасты ў матэрыяльным становішчы запрыгоненага сялянства і яго эксплуатацараў. Разам з тым, нягледзячы на прыгнёт, на нястачы, селянін ствараў сваё арыгінальнае адзенне, у якім праявіўся яго нацыянальны характар, яго багаты духоўны свет. Вышэйшыя ж паразітычныя класы і ў адзенні карысталіся толькі гатовымі, чужымі модамі, не ствараўшы нічога каштоўнага.

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. III, стр. 340.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. VI, стр. 246.

³ Там жа, т. VII, стр. 86

Ежа

Тое, як харчаваўся селянін-беларус, «карміцель Еўропы», таксама цікавіла паэта-дэмакрата. Асновай сялянскага харчавання ў перадрэформенны перыяд, як паказаў Ул. Сыракомля, быў цвёрды хлеб з жытняй мукі і мякіны. Значнае месца ў ежы займала таксама бульба, «вельмі карысная культура, што паўвека карміла і гарэлачным морам залівала нашу правінцыю»¹. Папулярнай, як відаць з твораў Сыракомлі, была ў сялян прасяная каша. Мясныя прадукты былі рэдкасцю на сялянскім стале, спажываліся яны часцей за ўсё на свята. Вельмі часта абед дарослага селяніна складалі «нішчымны крупнік і бульбін пара»². Важнай крыніцай харчавання, асабліва ў час голаду, былі рэкі і азёры з рыбай, лясы з ягадамі, грыбамі, дзічынай. Збіральніцтва было асабліва распаўсюджана на Палессі.

Харчаванне селяніна не з'яўлялася аднолькавым у розную пару года. Найбольш багатым яно было восенню, адразу пасля збору ўраджаю. Але дастатак у сялянскай хаце працягваўся не доўга. Аплаціўшы на «святога Міколу» падаткі, селянін «рэшткі гадавых збораў спажывае ў час святкавання божага нараджэння, якое цягнецца некалькі дзён». Пасля каляд пачынаецца «чаргаванне работ і голаду». Якраз у гэту пару, аж да новага ўраджаю, селянін жыве па сваіх прымаўках: «Часам з квасам, нарою — з вадою», «Сем посных пятніц на адным тыдні»³.

Вясновы голад быў для селяніна звычайнай з'явай. Сыракомля з уласцівым яму «суровым рэалізмам» паказвае гэты страшны, не залежны ад селяніна «звычай». Вось апісанне вясновага голаду, які бачыў паэт у Жукавым Барку, мяркуючы па даце верша, у 1851 годзе:

Ты ўжо звоніш, жаўраночку, я ару таксама.
Табе лёгка — заляці, брат, да нябеснай брамы,
Раскажы там аб ратаях, долі невясёлай:
Люд вясне не рад, бо ходзіць голад зноў па сёлах.

Чалавек прачнецца рана — рук крануць не ў сіле,
Песню спеў бы, толькі грудзі з голаду застылі.
Што там кліч вясны-красуні, ранак той чароўны,
Каі зноў і зноў па мёртвых звоніць звон царкоўны⁴.

Голад, ад якога гінулі дарослыя і дзеці, прымушаў селяніна прыніжацца перад ненавісным панам, які, пачуўшы крык «хлопскай

¹ Wł. Syrokomla. Wędrówki, стар. 219.

² Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 214.

³ Wł. Syrokomla. Wędrówki, стар. 228.

⁴ «Польмя», 1971, № 6, стар. 163.

чэрні»: «Хлеба, пане! Солі, пане!», уцякаў у горад «слухаць арфы гранне ў тракціры ці ў цукерні», ускладаючы ўсю віну за голад на саміх сялян: «Самі вінаваты, што голыя! Хлеб не ўрадзіў, соль — дарагая. Ці ж нельга есці без солі?»¹

Пасля такіх апісанняў Сыракомлем нястач і сялянскага голаду нельга здзіўляцца, што сярэдняя працягласць жыцця па Мінскай губерні ў сярэдзіне XIX ст. была ўсяго 27 з чвэрцю гадоў². Творы Сыракомлі — надзвычай яркая ілюстрацыя да гэтай лічбы.

Надзвычай кантрастным у параўнанні з сялянскім было харчаванне буйной шляхты. У той час, калі селянін паміраў з голаду, пан паміраў... ад абжорства. Такога пана паказаў Сыракомля ў сатырычным вершы «Эпітафія землеўласніку».

Шалеючы ад раскошы, буйная шляхта закуплівала дарагія прадукты харчавання за мяжой, асабліва розных гатункаў віны. «Калі б разліць усё віно, што ў тостах тут выпіта,— заўважае паэт у «Гадавых святых на Літве», гаворачы пра панскія забавы, — то можна б пусціцца віцінай да Круляўца спаўляць жыта!»³

Вядома, ежа паноў, якія аддавалі ёй шмат увагі, была і больш разнастайная, чым у сялян. Акрамя названых страў, папулярнымі ў шляхты, як паказаў Сыракомля, былі таксама смажаная ялавічына, шляхецкі боршчык з вэнджанай свіной грудзінкай, паляндвіца і інш. З пітва, акрамя піва, быў вельмі распаўсюджаны сярод шляхты мёд, які на працягу многіх гадоў адстойваўся ў склепе. Чым ён быў старэй, тым вышэй цаніўся. Адзін з персанажаў паэмы «Прыроджаны Ян Дэмбарог» з гонарам гаворыць, што яго мёд яшчэ «ад шведскіх войнаў Судэрмана векаваў у нашым лёху». Пра тое, якое месца займаў гэты напітак у быцце шляхты, за што ён цаніўся і калі ўжываўся, Сыракомля расказаў у вершы «Гісторыя шклянкі мёду»: «Стары мёд у шляхецкай хаце — святая штука, пане браце! Бо яго пілі калісьці для здароўя нашы прадзеды. Ну, а п'ючы, вядома ж, гаманілі, раскрывалі, адзін аднаму душу. Пры ім і наладжваліся, і разбураліся рады і саюзы. Мёд быў таварышам банкетаў, надаваў гарт сэрцу, рукам. У гэтым бутлі заімшэлым, у старым мёдзе прапрадзеда ёсць глыбокі сэнс!.. Бо гэта ж можа гадоў трыста вісеў у склепе на ланцугу...»⁴

Паказваючы рэзкія адрозненні ў ежы прыгонных сялян і паратычнай буйной шляхты, якая спажывала плён іх працы, Сыракомля

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 85.

² И. Зеленский. Минская губерния, ч. I. СПб, 1864, стр. 498.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 86.

⁴ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 48.

зноў-такі праводзіў думку аб глыбокіх супярэчнасцях у існуючым грамадстве, аб неабходнасці карэнных змен у сацыяльным ладзе.

Грамадскі і сямейны быт

Грамадскаму і сямейнаму быту беларусаў Ул. Сыракомля не прысвячаў асобных прац. Але гэты бок народнага жыцця таксама не мог не цікавіць паэта-дэмакрата. Пытанні грамадскага і сямейнага быту беларускага сялянства не раз закраналіся ім у некаторых даследаваннях, артыкулах, нарысах. Але найбольш значнае месца яны занялі ў мастацкай творчасці Сыракомлі. Паколькі паэт імкнуўся праўдзіва і рэалістычна паказаць жыццё сучаснага яму грамадства, паколькі асабліваю ўвагу ў гэтым паказе ён звяртаў на сялянства, вельмі часта робячы селяніна-беларуса галоўным героем як невялікіх паэтычных твораў, так і буйных паэм, гавэнд, аповесцей, грамадскі і сямейны быт беларускага народа арганічна ўваходзіў у гэтыя творы, становіўся іх фонам, іх неад'емнай часткай.

І грамадскі, і сямейны быт Сыракомля адлюстроўваў у непарыўнай сувязі з паказам сацыяльна-эканамічных умоў беларускага грамадства дарэформеннага перыяду. І гэта невыпадкова. Характар сямейных і ў асаблівасці грамадскіх звычаяў вызначаўся перш за ўсё сукупнасцю палітычных і сацыяльна-эканамічных умоў, у якіх развівалася грамадства. Асаблівасці феадальна-прыгонніцкай сістэмы з яе натуральнай гаспадаркай, прыгоннай залежнасцю сялян ад землеўладальнікаў, а таксама развіццё ўнутры гэтай сістэмы новых, капіталістычных адносін самым непасрэдным чынам адбіваліся на грамадскім і сямейным быце.

* * *

У творчасці Ул. Сыракомлі знайшлі свой адбітак усе асноўныя бакі грамадскага быту беларусаў — ад рэштак сельскай тэрытарыяльнай абшчыны да грамадскіх узаемаадносін перыяду крызісу феадалізму.

Як вядома, адным з істотнейшых перажыткаў беларускай вёскі дарэформеннага ды і паслярэформеннага перыяду былі рэшткі абшчынных адносін, нягледзячы на тое што «ў беларусаў абшчыннае землекарыстанне захавалася толькі ў асобных месцах (галоўным чынам ва ўсходніх абласцях) і значна слабей, чым у рускіх»¹. Ад абшчыннага ладу захаваліся, напрыклад, роля грамады як органа сельскага

¹ С. А. Токарев. Этнография народов СССР. М., 1958, стар. 81.

самакіравання, многія нормы звычайнага права, рэшткі працоўнай узаемадапамогі.

Сельская грамада лічылася асноўнай адміністрацыйнай адзінкай на сяле. Распарадчым органам грамады быў сельскі сход, на якім выбіралася свая адміністрацыя і ў першую чаргу стараста вёскі — воіт.

Пра ўсё гэта добрае ўяўленне даюць творы Сыракомлі. Так, выбранне новага воіта сельскай грамадой паслужыла асновай адной з лепшых гавэнд Сыракомлі «Жменя пшаніцы». У ёй паказана, якую вялікую ролю надавалі сяляне выбару «бацькі вёскі», бо без яго абавязкова рана ці позна пачаліся б «спрэчкі, калатэча, злосць, нягода». Але пры феадальным ладзе воіт не толькі адстойваў інтарэсы сялян, а, наадварот, вымушаны быў дапамагаць землеўласніку прыгнятаць іх. Так, на пытанне маладога пана-ліберала, як палепшыць жыццё сялян, воіт з «Вясковых палітыкаў» адказвае: «Будучы дзесяць гадоў воітам, ведаю, што ў нашай вёсцы не трэба паблажкі, але справядлівасці: вымагаць ад нас працы, даць нам досыць хлеба, а дзе варта пакараць, то і пакараць трэба»¹. Сыракомля падкрэслівае, што добры і справядлівы воіт — гэта вялікая рэдкасць. Так, справядлівы воіт Сцяпан са «Жмені пшаніцы» быў «адзіны ў той старонцы, і такім быў чалавекам, што не знойдзеце пад сонцам». Паэт гаворыць, што такі воіт, у якога б была адначасова і «з вёскай згода», і каб «пан не даў яму заганы» — з'ява «у свеце нечувана»². Звычайна праз воіта памешчык спаганяў з сялян падаткі, прымушаў выконваць паншчыну, а таксама іншыя павіннасці. Вельмі ярка паказана гэта ў кантаце «Год у песні», дзе сяляне адкрыта называюць ненавіснага ім воіта, які не дае ім адпачынку, «панскім слугой». Ігнаруючы даўнейшыя сялянскія звычай выбару воіта, памешчык, як правіла, навязваў на гэту пасаду сваю кандыдатуру, прытым з іншай вёскі, што мела немалаважнае значэнне, паколькі з чужым чалавекам селяніну значна цяжэй было вырашаць набаляльыя пытанні. У такім выпадку яму заставалася толькі ўспамінаць большыя лепшыя часы, калі «воіт з гэтай самай быў грамадкі».

Да перажыткаў абшчыннай арганізацыі адносіцца талака — звычай працоўнай узаемадапамогі сялян. Яе бытаванне на Беларусі таксама зафіксавана ў творах Сыракомлі, напрыклад, у творы «Святы Пётр». Але ў перыяд крызісу феадалізму гэты старажытны звычай прыгоннікі зноў-такі выкарыстоўвалі для ўзмацнення эксплуатацыі сялянства. Талака была адной з форм паншчыны. Акрамя таго, як сцвярджаюць даследчыкі прыгоннага права, у перадрэформенны

¹ Л. Kondratowicz. Poezje, t. V, стар. 161.

² Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 165.

перыяд сярод дадатковых павіннасцей прыгонных сялян «адно з першых месц займалі шарваркі, або будаўнічая павіннасць», якія не залічваліся за паншчыну, а «ішлі звыш яе»¹. Шарваркі, такім чынам, з'яўляліся дадатковай формай эксплуатацыі сялянства з боку прыгоннікаў. Гэта і падкрэслівае Сыракомля, выкрываючы прагавітасць памешчыкаў: «Пан хіліць пеністы келіх, варты трох дзён паншчыны хлопскай; спажывае ў адным паштэце заморскім чатыры дні пешых шарваркаў»².

Пашыранай з'явай грамадскага быту беларускага селяніна былі вячоркі — зборы моладзі для выканання той ці іншай дамашняй работы. Такія вячоркі Сыракомля апісаў, напрыклад, у паэме «Улас». З гэтага апісання можна даведацца, што на Палессі, напрыклад, дзяўчаты хадзілі на вячоркі прасці кудзелю, а хлопцы вязаць сеткі для рыбнай лоўлі. Як заўсёды, на вячорках абгаворваліся ўсе вясковыя навіны — дробныя падзеі вёскі або панскага двара, старыя забаўлялі моладзь «прадзедаўскімі казкамі». Ярка выражаны грамадскі характар мелі таксама народныя каляндарныя святы і абрады, а таксама святы, звязаныя з земляробчай працай (зажынкі, дажынкі, пачатак касьбы), якія таксама апісаны Сыракомлем.

Важнае месца ў жыцці селяніна мела карчма. Яна была адным з месц збору сялян, дзе рашаліся шмат якія грамадскія пытанні. Але з карчмой звязана было галоўным чынам п'янства.

Паказваючы п'янства, Сыракомля добра разумеў, што яно — параджэнне цяжкага, невыноснага жыцця селяніна, нястачы і бясхлебцы ў яго сям'і, яго бяспраўнага становішча. Гарэлка дапамагала яму хоць на момант забыць пра сваю незайздросную долю, і ён нёс у карчму апошнюю капейку. «Псіхалогію» п'янства раскрыў Сыракомля ў «Нядзелі».

Спекулюючы на сялянскай бядзе, на яго слабасці да гарэлкі, прыгоннікі павялічвалі колькасць бровараў, бо «вінакурства з'явілася адной з найважнейшых галін многіх памешчыцкіх гаспадарак... У пачатку 40-х гадоў у Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай губернях дзейнічала больш за 3 тыс. вінакурных заводаў. Яны выраблялі да 6,5 млн. вёдраў гарэлкі ў год. Даход ад продажу гарэлкі і спірту складаў 50-60,% усіх даходаў маёнтка, а часам і больш»³ Узбагачаючыся на вытворчасці гарэлкі, памешчыкі атручвалі і без таго невыноснае жыццё селяніна. З болем у сэрцы піша пра гэта Сыракомля ў

¹ Н. Н. Улащик. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии, стар. 353.

² Л. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стар. 79.

³ Гісторыя Беларускай ССР, т. 1, стар. 475.

сваіх «Гадавых святых», маючы карціну гарэлачнага промыслу і яго вынікаў:

Хоць мароз, ды сонца свеціць,
І навакол ніводнай хмары.
Але адна пляма псуе неба —
Гэта дым густы браварны.
Ён пры кожным двары панскім
Дзень і ноч клубамі валіць:
Для атруты,— жывы божа! —
Вараць пітво злага духа.
Для таго паляць плады зямлі,
Здабытыя ў поце працы,
Каб сталі бясплоднымі
Розум люду, сэрца люду...¹

І таму не дзіўна, што на зямлі кожнага памешчыка, кожнага арандатара, ва ўсіх вёсках і на дарогах можна было ўбачыць карчму. У адным з вершаў, гаворачы пра корчмы, Сыракомля ўсклікае: «Эх, на-вырастала іх столькі, што аж дзесяць на мілю»². І гэта зусім не паэтычная гіпербала. Тое, што карчма стала вельмі характэрнай адзнакай сялянскага быту, Сыракомля паказвае і ў сваіх нарысах і этнаграфічных замалёўках, далёкіх ад усялякіх гіпербал. Так, праезджаючы па дарозе з Міра да Нясвіжа, паэт, не паспеўшы ад'ехаць ад карчмы каля вёскі Семакова, зноў сустракае ў лесе «аж тры карчмы», якія «свецяць маляўніча завітнелымі саламянымі стрэхамі і напалову разваленымі сценамі». І паэт тут жа без іроніі выказвае свае адносіны да гэтых збудаванняў: «Прыгожы гэты ў сваім родзе прадмет пейзажу — але чаму ж мы «аздабляем» толькі такім спосабам нашы маляўнічыя краявіды?»³ Нават на Віленшчыне, якая не адзначалася асаблівымі «поспехамі» ў вытворчасці гарэлкі (першае месца ва ўсёй Расійскай імперыі належала Мінскай губерні⁴), Сыракомля ў сваіх строга дакументальных і дакладных «Экскурсіях па Літве» налічвае іх «на двух-мілёвай адлегласці не больш не менш, як 19»⁵. Пад'язджаючы да Нясвіжа, аўтар «Вандровак» зноў не можа ўтрымацца, каб не заўважыць, што «кожны акалічны дворык прыслаў на паштовую дарогу сваю карчму, бо гэта ж кожнаму з іх належыць частка кантрыбуцыі з траякоў селяніна, які вяртаецца з базара»⁶. У самім Нясвіжы паэт таксама бачыць «вянок корчмаў». Пра тое, што Сыракомля ніколькі не

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 84.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 246.

³ Wł. Syrokomla. Wędrowki, стр. 71.

⁴ И. Зеленский. Минская губерния, стр. 263.

⁵ Wł. Syrokomla. Wycieczki po Litwie, t. II, стр. 37.

⁶ Wł. Syrokomla. Wędrowki, стр. 74.

перабольшваў як у вершах, так і ў нарысах адносна вялікай колькасці на Беларусі корчмаў, сведчаць і афіцыйныя дакументы. Так, віцебскі генерал-губернатар у сваім рапарце міністру фінансаў яшчэ ў 1835 г. пісаў, што гэтых збудаванняў «на адной вярсце па некалькі»¹.

Памешчыкі і арандатары памешчыцкіх фальваркаў звычайна аддавалі корчмы ў арэнду розным асобам. Арандатар карчмы быў зацікаўлены як мага больш прадаць гарэлку, каб і заплаціць за арэнду, і сабе мець выручку. Селянін павінен быў наведваць карчму толькі свайго пана, яму забаранялася піць гарэлку ў іншым месцы. Гэта таксама знайшло адлюстраванне ў творах Сыракомлі, напрыклад, у тым жа вершы «Нядзеля». Калі арандатар мясцовай карчмы ўбачыў, што Янка ляжыць у рове, бо «ўпіўся, як бэля», не ў яго карчме, а ў горадзе, на рынку, ён залемантаваў: «Звёз капейку жывую, — гвалт, ратуйце, рабуюць! Ой, зладзюга апошні, — спіць сабе, не шманае: ты ж украў мае грошы — пан з мяне ж спаганяе: за арэнду гатоўкай выдай тысячу звонкіх ды кармі дзве кароўкі, дробных дзетак і жонку. Што ж, я грошы друкую? Гвалт, ратуйце, рабуюць! Ёсць і коз, і авечак дваццаць штук, дайце веры. Ёсць кантракт неаспрэчны на казённай паперы. Там усё па закону, разам з панам пісалі: хлопцы ўсе каб да скону толькі тут выпівалі. Ці ж з п'яных я ўтаргую? Гвалт, ратуйце, рабуюць!»²

Гэтыя радкі даюць надзвычай яркую карціну бессаромнай эксплуатацыі прыгоннага селяніна, даведзенага да апошняй крайнасці. Пра разарэнне сялян Міншчыны ў выніку спойвання іх карчмарамі піша, напрыклад, І. Зяленскі, прыводзячы красамоўныя лічбы³, але такога глыбокага і яскравага, як у Сыракомлі, паказу грабязжу сялян праз карчму і ўзаемаадносін паміж памешчыкам як уладальнікам карчмы, карчмаром-арандатарам і аб'ектам спойвання — селянінам — у эпоху феадалізму не знойдзеш нават у прафесіянальнага гісторыка быту.

Выкрываючы драпежніцкую сутнасць прыгоннікаў, Сыракомля паказаў, што памешчыкі даходзілі нават да прымусовага спойвання сялян, прапаганда цвярозасці ў іх расцэньвалася як бунт. Карчмар-арандатар Шлёма з драматычнага твора «Вясковыя палітыкі» прыходзіць да памешчыка са скаргай на млынара Янку, што той «сам не ходзіць у карчму, апраўдваецца, што поспіць, і да таго ж усю вёску навучае цвярозасці, бунтуе ўсю вёску, бунтуе і квіта!». І, схіліўшыся да вуха пана, карчмар дадае, што Янка, акрамя таго, «чытае кніжкі!», у якіх пішацца, што трэба ўстрымлівацца ад п'янства. У адказ на гэта

¹ Беларусія в эпоху феадалізма, т. III, Мінск, 1961, стар. 213.

² Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 137-138.

³ І. Зеленскі. Мінская губернія, ч. II, стар. 199.

разгневаны памешчык загадвае адлупцаваць Янку¹. І гэта зноў-такі не было мастацкай выдумкай паэта. Прымусовае спойванне сяян на Беларусі і Літве было жывой рэчаіснасцю перадрэфарменнага перыяду, яно нават знаходзіла сваё выражэнне ў афіцыйных дакументах улад. Адзін з такіх дакументаў прыводзіць у «Колоколе» А. Герцан. Гэта — загад віленскага грамадзянскага губернатара аб забароне таварыстваў цвярозасці, якія «прычыняюць шкоду казённым прыбыткам». Загад быў прыняты па указанню міністра фінансаў (такое ж указанне ён даў гродзенскаму і ковенскаму губернатарам). У сваім каментарыі да загада «Колокол» бязлітасна высмейвае гэта «п'янства, узведзенае ў праваслаўны і дзяржаўны абавязак»².

Асабліва каштоўным у літаратурнай спадчыне Сыракомлі з'яўляецца, на наш погляд, глыбокае адлюстраванне ўзаемаадносін паміж рознымі класамі і слямі феадальнага грамадства. Гэтыя ўзаемаадносіны былі адной з прычын удзелу сялянства ў масавых выступленнях супраць памешчыкаў, што праяўляліся ў форме бунтаў, паўстанняў.

Як сцвярджаюць даследчыкі грамадскага быту, да рэвалюцыі «грамадскія ўзаемаадносіны рэгуляваліся, з аднаго боку, дзяржаўным заканадаўствам, якое адлюстроўвала класавыя інтарэсы пануючых слаёў грамадства, а з другога — цэлай сістэмай народных прававых звычаяў, што на працягу тысячагоддзяў перадаваўся з пакалення ў пакаленне»³. Гэтыя народныя прававыя звычаі беларусаў шырока паказаны ў мастацкіх творах Сыракомлі. Так, адным з сюжэтных момантаў паэмы «Хадыка» з'яўляецца такі «пункт» маральнага кодэксу народа, па якому самым страшным злачынствам было забойства чалавека. Асочнік Хадыка, нягледзячы на тое што ён забіў свайго класавага ворага — пана лоўчага, усё ж, уцёкшы ў пушчу, ніяк не можа змірыцца з думкай, што ён забойца. Гэта ўнутраная барацьба, усведамленне сваёй віны і прывяла яго праз трыццаць гадоў да суда. Канечне, тут у нейкай ступені зноў праявілася блізкая Сыракомлю ідэя класавага салідарызму. Паэт быў яшчэ далёкі ад таго, каб заклікаць селяніна на ўзброеную вайну супраць прыгоннікаў. Але ж у дадзеным выпадку ён хацеў паказаць толькі адно: вернасць селяніна векавым маральным нормам, яго маральную стойкасць. Паэт-дэмакрат свядома акцэнтаваў увагу на тых момантах звычаёвага народнага права, якія гаварылі аб яго мудрасці, гуманнасці, высакародстве, аб высокіх маральных якасцях селяніна-беларуса.

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. V, стр. 145.

² Колокол. Выпуск второй. Лондон, 1859, стр. 364.

³ О. Ф. Кувеньова. Громадський побут українського селянства. Історико-этнографічний наррис. Київ, 1966, стр. 22.

Разам з тым Сыракомля не заплюшчваў вачэй і на адмоўныя бакі маральнага кодэксу народа. Так, ён не ўхвальвае норм паводзін, якія адбіліся ў асобных прыказках і прымаўках. Напрыклад, паэт выступае супраць маралі, якая выказана ў такіх прыказках: «І бога хвалі, і чорта не гняві», «Вазьмі, нябожа, што мне нягожа» і г. д. Характэрна, што Сыракомля не высмейвае народ за яго адмоўныя маральныя прынцыпы, якія суседнічаюць «са здаровай маральнасцю», а перш за ўсё шкадуе, што няма нікога, хто б «маладому пакаленню растлумачыў шкоднае насенне двудушнасці і фальшу, адмоўнасць эгаізму, крадзяжу, ашуканства і нізкага падлізвання»¹. Паэт хоча бачыць героя сваёй творчасці селяніна маральна чыстым, высакародным.

Паказ народных прававых звычаяў можна знайсці ў шмат якіх творах Сыракомлі, напрыклад, у гавэндах і паэмах «Крадзенае», «Улас», «Вясковыя палітыкі», «Дзічына», «Кавалак хлеба», «Прыроджаны Ян Дэмбарог» і інш. Адлюстроўваючы гэтыя звычаі, паэт яшчэ раз хацеў паказаць «здаровую маральнасць» народа.

Праўдзіва, без прыгладжвання паказана ў творах Сыракомлі драпежніцкая мараль памешчыкаў-прыгоннікаў. Па гэтай маралі зусім звычайным было для памешчыка трымаць у прыгоннай залежнасці селяніна, распараджацца ім, як сваёй уласнасцю. Прагрэсіўныя колы грамадства добра разумелі дзікунства, пачварнасць такога стану рэчаў, ад якога пахла эпохай варварства, сярэдневякоўя. Адзін з перадавых прадстаўнікоў рускай інтэлігенцыі першай палавіны XIX ст. В. Папугаеў пісаў, што прыгонніцтва — гэта «сорам нашага часу»².

Якраз так разумеў прыгонніцтва і Сыракомля. Вельмі ярка гаворыць пра гэта палымяны перш «Вызваленне сялян», напісаны па канкрэтнаму выпадку. Па «рэскрыпту» цара ў Вільні ў 1859 г. быў скліканы сход «літоўскіх» землеўласнікаў, якія павінны былі вырашыць пытанне аб добраахвотным вызваленні сялян. Сыракомля, які ўсёй сваёй творчасцю клікаў да гэтага, быў поўны надзей: «Хадзіў штодня глядзець я пад заставу, ці ў горад шляхты прыбыло багата». Цяпер, думаў ён, усе «ўбачаць неўзабаве, што нездарма шляхетнымі нас клічуць. І, можа, заўтра скажа з захапленнем Масква і Польшча, цэлая Еўропа, што мы, літвіны, згодай ды сумленнем прыгону ёрмы паскідалі з хлопа». Паэт, верачы, што шляхта, паны «зракуцца біча», перастануць, нарэшце, «прысвойваць душы», упершыню не стаў саромецца свайго шляхецкага паходжання, наадварот, у гэты момант ён быў горды, што яго род «ад літвіна», што ён шляхціч і мае герб з пячаткай.

¹ Wł. Syrokomla. Wędrowki, стр. 230.

² История СССР, т. IV. М., 1967, стр. 65.

Аднак надзеі паэта не спраўдзіліся: «шляхетнае» панства прагаласавала супраць скасавання прыгоннага права. Вось як рэагаваў на гэта Сыракомля: «Мой край няшчасны! Карону годнасці ў цябе сарвалі, твае айцы сваёй рукою ўласнай кайданы люду самі ўмацавалі. Гісторыя асудзіць да астатку апеку іх над людям і краінай. Мне брыдка Вільні, брыдка быць літвінам і ганьба мець васьм гэты герб з пячаткай!»¹ (Пер. М. Лужаніна).

Ад усведамлення свайго права трымаць у няволі селяніна ідзе і пагарда паноў да бедных і бяспраўных. Ды і як жа было не пагарджаць «хлопамі», каалі пан мог купіць ці прадаць іх, як жывёлу. Вельмі ярка выкрываецца панская мараль у «дзіцячай гавэндзе» «Лялька». Панская дачка расказвае ляльцы пра сваіх бацькоў, якія надта ж любяць жоўтыя і белыя грошы («яны іх так прагнуць, як збавы смяротнай»), бо за гэтыя грошы яны хочуць купіць «хлопаў вялікую вёску, каб сеялі жыта і грэчку», хлопаў, якім «загадаў бог з высокага неба панам здабываць харчаванне». Тата і мама, расказвае дзяўчынка, не любяць хлопаў, бо яны «брыдкія і брудныя», у іх «хлеб з лебядою, сярмягі падраныя, курныя хаты...» Тата «коні больш любіць, а мама дык шпіца. Сялян — хто аблае, хто кіем пацягне. Папраўдзе — і шкода і трэба дзівіцца: ўсе неслухі, мабыць, сяляне!»².

У паэме «Прыроджаны Ян Дэмбарог» Сыракомля прыводзіць такі характэрны прыклад адносін пана да «ніжэйшага» класа. Адноўчы пан — трокскі ваявода — паляваў на Палессі на качак. Шугалея, на якой ён плыў па возеры, перавярнулася, і пан, які не ўмеў плаваць, упаў у ваду. Яго чакала немінучая смерць, але тут адзін з мужыкоў-палешукоў кінуўся ў ваду і, ухапіўшы ваяводу за валасы, выцягнуў яго на бераг. Калі назаўтра пан ваявода, ачуняўшы, даведаўся, як быў выратаваны, ён ускіпеў: «Як гэта! Хамская рука пасмела мяне браць за чупрыну! Трокскага ваяводу! Пана!». І ён загадвае сваім слугам даць свайму выратавальніку сто бізуноў³.

За пагарду да сялян жорстка крытыкаваў Сыракомля і сваіх «братоў у капоце» — дробную засцянковую шляхту, якая пераймала ўсе звычкі і нормы грамадскіх паводзін у паноў. Як і памешчык, дробны шляхціч «сялян за бліжніх сваіх не прызнае, сорам яму з мужыкамі бавіцца разам, ганьба за стол яму сесці з аратым»⁴. «Бо мы хоць бедныя, — хваліцца жабрак, былы шляхціч, — але маем герб радавіты»⁵.

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 47.

² Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 104.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стар. 84.

⁴ Там жа, стар. 77.

⁵ Там жа, стар. 145.

Высмейваючы ганарлівасць дробнай шляхты, яе пыху, Сыракомля паказвае не такое ўжо і гераічнае яе паходжанне. Паколькі шляхта не мела сваіх уласных тытулаў, яна «брала тытулы бацькоў або дзядоў, прыплюсоўваючы канчатак -іч (-іц). Быў тут пан будаўнічыц, ключніковіч, мастаўнічыц, стражніковіч. Не трэба, аднак, думаць, што продкі іх сапраўды мелі павятовыя пасады. Была гэта радзівілаўская служба, а пасады яе ішлі з нясвіжскага замка. Адзін ведаў трохі мультарскую справу і пад вокам італьянскага архітэктара назіраў за рабочымі пры рамонце замкавай вежы — адсюль з грэшных вуснаў суседзяў і стаўся «панам будаўнічым». Другі замыкаў княжацкую піўную — вось табе і «ключнік». Трэці вартаваў мост, які будаваўся ў Альбе пры князю Каролію з выпадку прыезду караля Станіслава Аўгуста — вось і «мастаўнічы». Іншы пільнаваў зверыну ў лясках — ад таго «стражнік» і г. д.»¹ Яшчэ больш рэзка высмейваў Сыракомля выхваляльнае шляхты сваімі гербамі, якія быццам бы гаварылі аб старажытным паходжанні яе родаў, што само з'яўлялася ўжо, па яе меркаванню, вялікай перавагай над простым сялянствам. Абвяргаючы гэта, паэт паказваў, што якраз сялянскія прозвішчы «многа вякоў назад былі ўжо добра вядомыя ў сваёй ваколіцы, пакуль з'явіліся прозвішчы і гербы многіх магнатаў. Калі б люд наш лепей помніў сваё мінулае, калі б разумеў ідэю так званай гістарычнай арыстакратыі, як бы ён пасмяяўся з нашай пыхі, з таго, што мы ганарымся старажытным, трыста гадоў назад атрыманым гербам, ён, што тысячы гадоў налічвае ў сваёй генеалогіі. Наш селянін не піша і не чытае гісторыі, але верачы ў якое-небудзь няпэўнае паданне, з пагардай глядзіць на шляхецкую расу, інстынктам адчуваючы, што мы прыбылыцы адкульсьці, а ён — тутэйшы жыхар і гаспадар тутэйшай зямлі»². Тут надзвычай ярка выказана стаўленне паэта да паразітычных класаў грамадства, якія беззаконна лічацца гаспадарамі зямлі і сваіх падданных. Сыракомля паказаў, што селянін пачаў ужо ўсведамляць сваё сацыяльнае становішча, несправядлівасць адносінаў да яго памешчыкаў і шляхты, сваю маральную перавагу над прыгнятальнікамі. У п'янага Янкі з «Нядзелі» невыпадкова вырваліся з вуснаў адрасаваныя панам словы: «Набок, пане, я п'яны, еду я ў даматканай, ды без плям мая світка, сам пашыў, сам і выткаў, а пра вашае ўбранне, што ты скажаш, мой пане?» (У падрядковым перакладзе гэта гучыць так: «А пра вашу саету ці ж так сама скажаце?»)»³. Селянін, значыцца, добра ўжо бачыў, што чыстая «саета» пана далёка не «чыстая», бо ён здабыў яе не працай, а ў выніку свайго

¹ «Kurjer Litewski», 1912, № 201.

² ЦБ АН Літоўскай ССР, аддзел рукапісаў, ф. 9-414, с. 224.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, с. 244.

сацыяльнага становішча прыгнятальніка народа, крывасмока. Таму селянін адчувае не толькі нянавісьць да памешчыка як да свайго класавога ворага, а яшчэ не церпіць яго спосабу жыцця, не можа прыняць яго паразітычнай маралі. Вельмі характэрная ў гэтых адносінах гутарка «Вясковая школа». Сялянскім дзецям у школе плябан кажа: «Вы дзеці хлопаў, але праз кнігі з вас можа кожны стаць вельмі моцным або вяльможным». Вясковы хлопчык, ідучы са школы, пачаў марыць аб сваім будучым. Галоўнае, што ён можа не быць «хлопам», пазбавіцца патрэбы «ганяць на пасту, нага ды боса, хадзіць за сошкай з праклёнам лёсу. Як горкі старац, жыць аб скарынцы...» Кім жа яму стаць? Можа, аканомам? «Вусы, як венікі, адгадую, шапку сабе з кутасом куплю я і табакерку са срэбнай цыны! Коней чацвёрэ ўпрагу ў драбіны...» Вельмі заманліва быць аканомам. Але ж быць аканомам — значыць трэба будзе біць людзей. Не, разважае хлопчык, гэта брыдка. Але ж яму ўсё-такі вельмі хочацца «стаць чалавекам». І хлопчык вырашае: «Зраблюся панам... І служкі будуць, і грошай торба. Прыдбаю коней, брычкі на шынах і люльку доўгую, як галіна. А размаўляць пачну па-еўропску, а не па-польску і не па-хлопску!.. А прыйдзе маці ў адзенні зрэбным і будзе плакаць, што год ня хлебны, ці меншы брат заступіць дарогу: «Прашу, паночак, дай дапамогу!» У чырвань кінучь мяне іх твары, скажу, каб слугі прагналі ў карак...» Уявіўшы такім чынам сябе панам, хлопчык бачыць, што ён ніяк не можа прыняць такіх «тыповых» панскіх паводзін. «Ой, што вярзецца, — спахопліваецца хлопчык. — Дай сілы, неба, мне абагнацца ад дум ганебных. Браточак, маці... Чаго ж я варты, — як нелюдзь, думаў аб вас з пагардай... Хай аднагодкі мае за правіны гразёй абліюць мяне з каляіны. Благі занятак быць гордым панам: як бач паддаўся думкам паганым» (Пер. М. Лужаніна)¹. Іншымі словамі, мужык, які памірае ад голаду, ходзіць у лахманах і зрэбі, задыхаецца ад дыму ў курнай хаце, тым не менш не хоча стаць панам, мець светлыя палацы, раскошна апранацца, аб'ядацца замежнымі стравамі. Не хоча таму, што быць панам супярэчыць яго маралі. Мараль пана — гэта мараль «нелюдзя», яна чужая селяніну. Гэтым самым паэт выносіць тут жорсткі, але справядлівы прысуд прыгнятальнікам і эксплуатаатарам народа.

Ул. Сыракомля, такім чынам, усёй творчасцю паказваў несумяшчальнасць прыгонніцкай маралі з чалавечнасцю. А гэта яскрава гаварыла, што прыгоннае права зжыло сябе не толькі эканамічна, але і маральна. Таму непрымірымы вораг прыгонніцтва Ул. Сыракомля з усёй сілай свайго таленту абрушваўся на звярыныя маральныя прын-

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 216.

цышы эксплуатацарскіх класаў, супрацьпастаўляючы ім здаровую мараль народа. І ў гэтым паэт фактычна прыбліжаўся да рэвалюцыйнага дэмакратызму К. Каліноўскага з яго нянавісцю да гэтай гнілой і разбэшчанай касты — дваранства.

* * *

Пытанні сямейнага быту беларускага сялянства таксама не мог не закрануць у сваіх працах і мастацкіх творах заступнік народа Ул. Сыракомля. Праўда, дэталёвага даследавання складу і структуры сям'і феадальнай эпохі, сямейнай абраднасці паэт не рабіў. Яго больш цікавіў сацыяльна-эканамічны бок сямейнага жыцця селяніна, уплыў на традыцыйны ўклад сям'і феадальна-прыгонніцкіх адносін.

Рашаючы фактарам складвання асаблівасцей сямейнага быту з'яўлялася вялікая загрузанасць селяніна працай, ад якой залежалі як дабрабыт, так і наогул само існаванне сям'і. У перыяд крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін, калі эксплуатацыя сялянства была даведзена да крайнасці, селяніну, каб выжыць, неабходна было поўнасьцю аддавацца цяжкай працы. У працы былі заняты ўсе члены сям'і, нават дзеці і старыя, наколькі гэта было магчыма. Пад такім пунктам погляду і прасочвае Сыракомля ўсё жыццё беларускага селяніна — ад нараджэння да смерці — у сваіх «Вандроўках».

Вось сялянка нараджае дзіця. Нягледзячы на нястачы, на голад, як паказвае аўтар, нараджэнне чалавека — сапраўднае свята ў сялянскай сям'і, таму «радасць і пэўная ўрачыстасць спадарожнічаюць прыходу чалавека ў свет».

Праўдзіва і вобразна малюе паэт карціпу выхавання і догляду нованароджанага ў працоўнай сям'і: «Над дзіцячай калыскай будучага хлебабога не вельмі заседжваецца маці, занятая працай у хаце або ў полі. Галоўнае для яе накарміць дзіця, а забаўляць, калі плача, закаляхаць, каб спала — гэта ўжо абавязак старэйшага брата або сястрычкі. Саламяная калыска дзіцяці так прыстасавана, каб маці магла яе лёгка ўзяць на плечы, несці ў поле, дзе працуе, а калі дзіця ў такой калысцы, пакладзенай у цень жытняга снапа, заплача ад спёкі ці голаду, малы пястун ці пястунка спявае яму песеньку пра ката, які прынясе шаўковы пасак або смачны піражок, пра курэй, якія раяцца, чым бы яго пачаставаць»¹.

Калі мінецца першы год жыцця дзіцяці, маці перастае карміць яго грудзьмі, і малое ўжо «змушана дзяліць з усімі няхітрую хатнюю страву», а таксама і галадаць, як усе.

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 227-228.

Ужо ў самыя раннія гады жыцця сялянскі хлапчук ці дзяўчынка атрымлівае асновы разумення свету, узаемаадносін паміж людзьмі. Значную ролю ў выхаванні селяніна адыгрывае фальклор, жыццёвы вопыт старэйшых, светапогляд народа, яго мудрасць. Сыракомля паказвае, што ўжо ў ранні час у свядомасці дзяцей неўпрыкметку ўкараняецца класавае чужоё. Калі, напрыклад, дзеці капрызнічаюць, іх звычайна палохаюць воўкам, дзедам-жабраком, які іх можа «забраць у торбу», і нарэшце злосным панам. «Воўк, дзед і пан, — падкрэслівае Сыракомля, — гэта самыя страшныя прывіды, якія лётаюць над калыскай нашага селяніна, дапамагаючы яго дзіцячаму сну. І ў больш пазнейшы час не хутка пазбавіцца дзіця гэтых страхав; паглядзіце, як з крыкам кідаецца наўцёкі грамадка апранутай у брудныя кашулі дзетвары, калі паказваецца ў вёсцы жабрак або пан, як хаваецца ў хатах, зачыняючы вокны, ці ў суседніх каноплях».

Пара дзяцінства, паказвае Сыракомля, працягваецца ў селяніна нядоўга — гадоў да дзевяці. Да гэтага часу толькі і можа пазабаўляцца хлапчук ці дзяўчынка. Летам, напрыклад, калі бацькі працуюць у полі, яны «бегаюць самапас, лязячы ў суседскія сады і агароды, коўзаюцца ў гразі і пяску». Калі ж мінецца дзевяць гадоў, у вясковага хлопца пачынаецца працоўная дзейнасць, ён памагае маці глядзець малодшых дзяцей, ганяе на пашу валоў і коней, потым ідзе грэбці сена, бо ўжо ад гадоў дванаццаці лічыцца рабочай душой і фігуруе ў інвентары. Ён «у маладзейшым узросце, чым колішні рымлянін, атрымлівае права грамадзянства, якое праяўляецца ў адбыванні летніх талок, што завуць у некаторых месцах гвалтамі». З пятнаццаці гадоў пачынаецца ў селяніна «пара сталасці».

Коротка, але выразна малюе Сыракомля «пару кахання» селяніна. Гэтак жа, як і ў хлопца, у «русакосай дачкі сяла нараджаецца якісьці невыказны сум, у галаву прыходзяць чулівыя думкі; з'яўляецца ахвота ўпрыгожыць шыю шкляннымі пацеркамі, галоўку кветкай або чырвонай калінай і паглядзець на сябе ў вадзе». Больш глыбокаму знаёмству і збліжэнню паміж хлопцамі і дзяўчатамі садзейнічаюць праца на полі, нядзельныя вандроўкі да царквы «ва ўсёй раскошы ўбогага ўбрання», танцы ў карчме або ў памешчыцкім доме на дажынках, а таксама «шумныя зімовыя вечарніцы», дзе часта хлопцы з дзяўчатамі перакідваюцца жартамі, узаемнымі падражніваннемі, кплівымі песенькамі. Для большай паўнаты карціны Сыракомля прыводзіць урыўкі песень са зборніка Яна Чачота выдання 1846 года. Правамернасць гэтага паэт даказвае тым, што прадметам яго этнаграфічных даследаванняў з'яўляюцца амаль тыя ж самыя ваколіцы, у якіх збіраў свае песні Ян Чачот,— Мінскі, Навагрудскі паветы.

Гэта маладая пара, «пара пустаты», гаворыць Сыракомля, пралятае, як сон, надзвычай хутка, бо «наш селянін жыве занадта рэальным жыццём, каб доўгія гады паддавацца чарам кахання», ён — «перш за ўсё істота рабочая». Якраз таму яго жаніцтва з'яўляецца, як правіла, вынікам «гаспадарчых камбінацый, якія не маюць ніякіх сувязей з яго юначымі заляцаннямі».

Пры паказе сямейнага быту беларускага сялянства Сыракомля падкрэслівае, што цяжкія сацыяльныя ўмовы жыцця аказваюць рашаючы ўплыў на характар сялянскага шлюбу, заснаванага перш за ўсё на гаспадарчай выгодзе. Дзяўчына, якая выходзіць замуж, становіцца «хутчэй паланянкай, чым таварышам жыцця свайго мужа». Гэтым растлумачвае паэт і характар вясельных абрадаў беларусаў. «Дзіўныя тыя абрады! Муж нібы выкрадае жонку ад бацькоў, дзяўчына ўвесь час слепа робіць усё тое, што ёй гавораць то бацькі, то вясельныя шаферкі і сваці, то муж; становішча яе ў гэту найважнейшую хвіліну жыцця ўвесь час як паланянке і нявольніцы. Вязуць яе да шлюбу, убіраюць у чапец, загадваюць адбіваць дзесяткі разоў усім прысутным надакучлівыя паклоны, піць, спяваць, нават плакаць згодна з якімсьці адвечным традыцыйным абрадавым рытуалам, які, як святасць, сцерагуць старыя, перадаючы маладым». Для падмацавання гэтых думак Сыракомля прыводзіць урыўкі з беларускіх вясельных песень¹.

Умовы, пры якіх адбываецца жаніцтва ў сялян, і вясельныя абрады паказаны Сыракомлем таксама ў многіх мастацкіх творах. Пра заручыны, пра дзявочы вечар, пра апошні «кавалерскі» вечар, вянчанне можна прачытаць, напрыклад, у аповесці «Стары кавалер». Асобныя бакі вясельнай абраднасці адлюстраваліся ў мастацкіх творах «Кавалак хлеба», «Вынікі», «Чысты чацвер», «Разважлівая», «Магнаты і сірата», «Дзявочы вечар», «Не параўнаем ні з кім сарматак» і інш.

Матэрыяльнае становішча жаніха ці нявесты было рашаючым у жаніцтве. Калі малады хлопец не набыў пэўных сродкаў на першапачатковае ўтрыманне будучай сям'і або маладая дзяўчына не займела пасагу, аб жаніцтве не магло быць і гаворкі. На гэтай аснове здаралася нямагла трагедыя.

Праўдзіва паказаў Сыракомля становішча жанчыны ў сялянскай сям'і. Шмат месца гэтаму пытанню адведзена ў яго «Вандроўках». Пасля шлюбу маладая звычайна трапляе ў чужую сям'ю, дзе на яе нападае страшэнная туга і адзінота, яна адчувае сябе няшчаснай, бо «не прывязанасць, а выпадак быў прычынай замуства». Нездарма па-

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, срап. 229-233.

гэтаму «ў народных песнях можна знайсці мноства гарачых скарж жанчыны на сваё замужства».

Па-свойму мяняецца пасля жаніцьбы і жыццё мужчыны, які «адразу становіцца рэалістычным чалавекам». Коротка, але вельмі выразна акрэслівае Сыракомля гэты перыяд жыцця селяніна, што працягваецца аж да самай яго старасці: «Цяжкая праца, сціплае харчаванне і залішняя цяга да гарэлікі — вось увесь змест яго жыцця; памешчыцкі дом, бліжэйшае мястэчка, царква і карчма — вось адзіныя пункты, вакол якіх і круціцца ён душой і целама увесь свой поўдзень веку».

Цяжкімі жыццёвымі ўмовамі, бясконцай непасільнай працай растлумачвае Сыракомля і некаторую грубасць селяніна ў адносінах да членаў сваёй сям'і. Не заплюшчваючы вачэй на гэтыя адмоўныя бакі сялянскага быту, паэт палемізуе з тымі этнографамі і пісьменнікамі, якія за знешняй грубасцю і жорсткасцю селяніна не бачаць яго душы, чулай і высакароднай. Сапраўды, калі глядзець павярхоўна, то можна ўбачыць, што селянін сваіх дзяцей і жонку любіць гэтак жа, «як свайго каня або вала, і намнога меней, чым чарку, чым люльку, якую ў вольную хвіліну з якойсьці ўрачыстай паважнасцю на твары выкурвае, любіць, часам бязлітасна б'ючы прадмет сваёй прывязанасці... паводле прымаўкі: «Кахай, як душу — трасі, як грушу». Але гэта векавая звычка, перасцерагае паэт, не павінна служыць доказам нячуласці селяніна. Рабіць адсюль вывад «пра сэрца селяніна», з перакананасцю даводзіць паэт, «азначала б балюча яго пакрыўдзіць», бо «ён, дзіця прыроды, не прывычны да хлусні, сваю чуласць праяўляе ў дзіўных формах. О, ёсць глыбіня ў гэтых грудзях! Паглядзіце, як гэты паважны бацька сям'і, рэдка калі маючы вольную ад клопатаў галаву, бярэ на калені дзіця і ўрачыста садзіцца з ім на прызбе сваёй хаты; паглядзіце, колькі ёсць песень пра смутак мацеры аб сваім сыне, даўно забітым недзе на вайне (ён і «сокал», ён і «сонца», ён і «ўся яе ўцеха»); паглядзіце, які доўгі ціхі жаль, якая святая памяць пануе ў хаце па нябожчыку... ёсць, паўтараю, глыбіня пачуццяў у гэтых загарэлых, касцістых, пакрытых грубай і падранай сярмягай грудзях».

У гэтых словах — увесь Сыракомля. Такі падыход да паказу народнага жыцця назіраецца ва ўсёй мастацкай творчасці паэта. Пра гэта ён гаворыць і сам, заканчваючы свае разважання: «Малючы з натуры знешні выгляд нашага люду, мы вымушаны даць тут рысы грубаватыя, без іх ідэалізацыі. У другі раз, і неаднаразова, калі мы ў форме мастацкага твора пакажам вам яго сэрца, пабачыце, якая хаваецца сіла пачуццяў у гэтым дзікім на выгляд, але ўраўнаважаным

сэрцы»¹. Тут — ключ для разгадкі ўсёй творчасці Сыракомлі, у якой ён сьведома паказвае свету і ў першую чаргу прыгоннікам вялікае душэўнае хараство простага селяніна, запрэжанага ў варварскае ярмо прыгонніцтва,

З такой жа павагай, з разуменнем сутнасці сямейнага ўкладу селяніна малое Сыракомля і «зіму яго жыцця» — старасць, якая «настае досыць позна, бо ў гэтай працяглай барацьбе з працай і нястачамі селянін выпрацаваў у сабе моцнае фізічнае здароўе».

Вялікую ўвагу звяртаў Сыракомля і на такую з'яву сялянскага жыцця, як жабрацтва, якое было надзвычай распаўсюджана ў эпоху крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін з прычыны масавага разарэння сялян. Жабрацтва было вымушанай з'явай, жабракамі сяляне рабіліся толькі ў крайнім выпадку: калі сям'і ці асобным яе членам пагражала галодная смерць. Гэтым растлумачвалі прычыны жабрацтва прагрэсіўныя этнографы. Так, М. Нікіфароўскі павелічэнне колькасці жабракоў ставіў у прамую залежнасць ад таго, «галодная» ці «негалодная» была пара года і наколькі цяжкі быў год «у сельскагаспадарчых адносінах»². Таму жабрацтва народам ніколі не асуджалася. Наадварот, беларускае сялянства спачувала жабракам, якія ратаваліся ад галоднай смерці. Гэта не мог не заўважыць і Сыракомля: «А добрыя людзі ахвотна, з некаторай нават пашанай прымаюць старцоў... бо ва ўсёй Славяншчыне звычай жабрацтва ў старасці распаўсюджаны, і ніхто не зневажае ні саміх жабракоў, ні сям'ю, якая дала згоду на бадзяжніцтва сваіх бацькоў»³.

Адлюстраваліся ў творчасці Ул. Сыракомлі і асаблівасці пахавальных абрадаў беларусаў. Падрабязна апісаны яны, напрыклад, у творы «Пахаванне маладога аратага». У ім паказаны ўвесь пахавальны абрад селяніна, прытым асабліва ўвага звяртаецца на эмацыянальны бок абрада. Вось у яловай труне ляжыць труп маладога хлопца, маці, змяніўшыся ў твары, жаласна енчыць, б'е галавой аб труну. Моўчкі сядзяць на лаве чужыя людзі, якія ўздыхаюць пры чарцы. Тут жа звонар спявае з псалтыра. Затым даносіцца царкоўны звон, які азначае, што закончана капанне магілы. Прыходзіць ко́ндз з крыжам, і бацька памёршага ідзе запрагаць чорных валоў. Прыбіваюць века труны, выносяць яе і ставяць на воз, які прыцерушылі саломай. Працэсія з плачам жанчын, з жоўтымі грамніцамі адпраўляецца да могілак. З твора відаць добрае веданне аўтарам вясковых абрадаў: ён не прапускае нават дробных дэталей пахавання.

¹ Wl. Syrokomla. Wędrówki, стар. 233-236.

² Н. Я. Никифоровский. Очерки Витебской Белоруссии. Старцы. М, 1892, стар. 4.

³ Wl. Syrokomla. Wędrówki, стар. 238.

Разам з тым за знешнімі рытуаламі Сыракомля добра бачыць і сапраўдныя адносіны сям'і і вёскі да смерці чалавека, у дадзеным выпадку маладога сялянскага хлопца, аратага. Аўтар падкрэслівае, што жалоба сям'і, а больш за ўсё бацькі ўзрастае ад таго, што ён страціў не толькі сына, а яшчэ і аратага. Дарэчы, аўтар падкрэслівае, што на пахаванні «нават войт расчуліўся». І гэта не было выпадкова: страта маладога і здаровага прыгоннага была адчувальнай для памешчыцкай гаспадаркі, заснаванай на дармовай працы. Такім чынам, нават праз звычайны выпадак смерці чалавека таленавіты мастак змог ва ўсёй глыбіні ўскрыць характэрнейшыя супярэчнасці эпохі. Нездарма В. Кубацкі назваў «ідылію» Сыракомлі «Пахаванне маладога аратага» адным з першых прыкладаў «жорсткай дакладнасці ў паказе сялянскага быту, якой славіліся потым Жэромскі і Оркан»¹.

Пытанні сямейных узаемаадносін закранаў Сыракомля і ў апісаннях сваіх «экскурсій», у дарожных дзённіках, артыкулах «Мясцовага агляду», а таксама ў шматлікіх мастацкіх творах «Улас», «Вясковыя палітыкі», «Засценак Падкова», «Штогадовыя святы на Літве», «Нядзеля», «Янка-цвінтарнік» і інш. З асобных дэталей і малюнкаў, раскіданых па ўсіх гэтых творах, атрымліваецца ў цэлым праўдзівая карціна сямейных узаемаадносін беларускага сялянства эпохі крызісу феадалізму.

Духоўная культура

Духоўная культура беларусаў складвалася на працягу вякоў ва ўзаемадзеянні з культурамі суседніх народаў — рускага, украінскага, польскага, літоўскага. На яе характар істотны ўплыў аказалі прыродныя і ў першую чаргу сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця народа, У духоўнай культуры, як і ў матэрыяльнай, вельмі ярка праявіўся нацыянальны характар беларусаў. Ул. Сыракомля ў сваіх мастацкіх, публіцыстычных і навуковых творах закрануў шмат якія бакі духоўнай культуры беларусаў. Вераванні, абрады, асаблівасці вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа — усё гэта ў той ці іншай ступені можна знайсці ў літаратурнай спадчыне паэта, які імкнуўся паказаць багацце народнай культуры.

¹ Wl. Syrokomla Wybór poezji, 1957, стр. 85, 166

Вераванні

Жывучы адзін на адзін з прыродай, пастаянна сутыкаючыся з са-
мымі рознымі яе з'явамі, селянін імкнуўся нейкім чынам растлумачыць іх. У выніку ён на працягу вякоў выпрацоўваў свой уласны погляд на свет.

У часы Ул. Сыракомлі афіцыйнай рэлігіяй беларускай народнасці з'яўлялася хрысціянства, якое існавала галоўным чынам у двух формах: праваслаўя і каталіцызму.

Вядома, хрысціянства з'яўлялася сродкам адурманьвання народных мас і таму заўсёды падтрымлівалася афіцыйнымі ўладамі. Сыракомля паказаў, што хрысціянская рэлігія займала немалое месца ў жыцці беларусаў, якія амаль не ведалі адукацыі. Так, кожны селянін «любое сваё раздарожжа, любы помнік крыжыкамі значыць... Крыж на сваёй ніве ставіць убогі мужык, крыжам сваё імя непісьменны пазначае...»¹ Аднак набожнасць сялянства часта была толькі знешняй, унутрана селянін часта быў абыякавы як да каталіцызму, так і да праваслаўя. На абыякавасць народа да рэлігіі Сыракомля не аднойчы звяртаў увагу.

Нягледзячы на тое што хрысціянская рэлігія ўводзілася «зверху» і прымусовым парадкам, што па яе ўвядзенне былі патрачаны цэлыя стагоддзі інтэнсіўнай работы прапаведнікаў, язычніцкі светапогляд не быў выкаранены канчаткова. Як адзначаў А. Я. Багдановіч, «тое, што было выпрацавана самім народам шляхам натуральнага развіцця, што складае натуральную ступень у эвалюцыі яго поглядаў, як відаць, нялёгка паддаецца згладжванню і знішчэнню»².

Аб тым, што ў вераваннях і абрадах славян, у тым ліку беларускага народа захавалася нямала рэштак дахрысціянскага светапогляду, пераканальна паказалі яшчэ ў пачатку XIX ст. З. Даленга-Хадакоўскі, М. Чарноўская і інш. Свой уклад у пытанне аб бытаванні рэштак старажытнага светапогляду беларусаў унёс і Ул. Сыракомля, які, услед за З. Даленгам-Хадакоўскім, свярджваў, што пад сваёй «саламянай страхой» народ «захаваў яшчэ ў паданнях, казках, прымаўках, павер'ях і мове мноства перадхрысціянскага элементу»³. У сваім «Даследаванні над даўнімі крывічамі», адным з раздзелаў манаграфіі «Мінск», паэт таксама даводзіў, што пасля ўвядзення хрысціянства насельніцтва Беларусі доўгі час прытрымлівалася «ідалапаклонніцкай веры». Аўтар растлумачваў гэта тым, што беларускі люд «быў

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 38.

² А. Е. Богданович, Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. Гродна, 1895, стр. 12.

³ «Gazeta Warszawska», 1855, № 184.

занадта раскіданы, занадта жывы ён над таямнічымі чарамі веры сваіх бацькоў, каб вельмі спяшацца да касцёлаў і цэркваў, пабудаваных у гарадах князямі... Па крайняй меры, мы не знаходзім доказаў пашыранага хрышчэння Русі і Літвы (беларускага і літоўскага народа. — К. Ц.) да Ягайлы. Рэшткі даўнейшых язычніцкіх вераванняў, моцных яшчэ ў нашага люду, сведчаць, што неадудкаваны народ зусім не лёгка адракаецца веры сваіх дзядоў»¹.

Гэта «вера дзядоў», светапогляд, выпрацаваны самім народам у барацьбе за існаванне, а не штучна навязаны яму місіянерамі, больш за ўсё цікавілі Сыракомлю, нягледзячы на яго ўласную рэлігійнасць, прыналежнасць да каталіцкага веравызнання. У дахрысціянскіх вераваннях паэт перш за ўсё бачыў праяўленне духоўнага свету народа, яго багатай фантазіі. Духоўная культура беларускага народа была для Сыракомлі выдатнай крыніцай пазнання яго «прыроджанага характару».

З пункту погляду пазнання «прыроджанага характару» беларусаў і прыступае паэт да вывучэння іх дахрысціянскіх вераванняў, старажытнай міфалогіі народа. Свае вывады Сыракомля засноўваў пераважна на ўласных назіраннях. Апрача таго, ён карыстаўся этнаграфічным матэрыялам, які ёсць у «Слове аб палку Ігаравым», а таксама ў беларускіх народных песнях.

Характэрнай асаблівасцю вераванняў продкаў беларусаў Сыракомля лічыў «дуалізм», абазначаючы гэтым словам «адухаўленне сіл добра і зла». Па народных уяўленнях, крыніцай усяго добрага быў Бель бог, бацька сонца і святла, а злага і нядобрага — Чарнабог, або скарочана чорт, які знаходзіўся звычайна ў чорных лясах ці балотах. Да «дзяржавы» Чарнабога належаў і Пярун, бог грому. Дажбог азначаў тое ж самае, што і вышэйшая боская сіла або надзея. Багіня Доля (добры лёс) была ўнучкай Дажбога, Нядоля — праціўніцай Долі. Богам міру, парадку і ладу быў Лада. Светавід (Сыракомля не ўпэўнены, што гэты бог «крывіцкі») меў некалькі твараў, ён сімвалізаваў сабой сонца, якое ўсё бачыць, мудрасць, дух прароцтва, які добра ведае мінулае, сучаснае і будучае.

Аналізуючы гэту народную міфалогію, Сыракомля ікмнецца давесці, што яна «не перагружана выдумкамі, якіх нават не пазбегла калісьці ідалапаклоніцтва цывілізаваных грэкаў і рымлян», што ў беларускай міфалогіі «усюды відаць выдатная маральная і філасофская

¹ «Teka Wileńska», 1857, t. I, стр. 225.

думка, увасобленая для людю ў пэўных постацях, якія патрабуюць тлумачэння»¹.

Ад гэтай веры «даўніх крывічоў і дрыгавічоў» у сваіх язычніцкіх багоў ідзе, на думку Ул. Сыракомлі, і вера сучасных яму сялян у чараўніц, ведзьмаў, а таксама ў знахарства, у варажбітоў.

Рэшткамі язычніцтва лічыць Сыракомля таксама вераванні сялян, звязаныя з раслінамі, камянямі, птушкамі і г. д. Апісваючы гэтыя вераванні, паэт імкнецца паказаць праяўленне ў іх імкненняў народа, яго фантазіі, прыгажосці яго духоўнага свету. Пры гэтым кідаецца ў вочы глыбокае веданне паэтам духоўнай культуры беларусаў, усіх іх найбольш пашыраных вераванняў і перакананняў, увасобленых у істотах і прадметах прыроды. Так, Сыракомля заўважае, напрыклад, што крук лічыцца ў народзе прарокам бяды, паражэння, што ён — «страшны пасланец Чарнабога», зязюля «сваім таямнічым кукаваннем зрабілася варажбіткай гадоў і доли»; бусел «стаўся жаданым вестуном шчасця для хаты, на якой звіў сваё гнездо»; ластаўка — апякункай дома; пугач узяў на сябе страшнае прароцтва смерці; сарока цешыла людзей, прадказваючы ім гасцей; конь, «таварыш баёў славяніна», быў надзелены прароцкім духам адгадвання вынікаў гэтых баёў; ён, паводле песні, на магіле забітага рыцара стаіць з апушчанай у смутку галавой і пасылае вестку маці аб гібелі сына; сокал і голуб «зрабіліся якімісь бязмжоўнымі сімваламі пяшчоты». Гаворачы пра «дзяржаву раслін», Сыракомля сцвярджае, што тут менш адухоўленых прадметаў, але затое яны вызначаюцца не меншай «міфічнай чароўнасцю». Так, асіна была клятым дрэвам; убіць у хату асінавы калок — азначала наклікаць на яе хваробы і няшчасці; папараць мела здольнасць надзяляць чалавека скарбамі і ведамі; рута славілася як сімвал дзявоцтва; каліна, якая «так часта ўпамінаецца ў песнях народа, мела нейкае міфічнае значэнне»; явар, «не менш сімвалічны, быў дрэвам шчаслівейшым, чым каліна»; ігрушы, якія раслі па палях, і вялізныя камяні ўяўлялі сабой «прыстанак багоў», крыніцы і рэкі таксама мелі штосьці «святое», ім прыпісваліся лекавыя якасці і прарочы дух, што параджала нямала паданняў.

Выказваючы свае адносіны да гэтых народных вераванняў, Сыракомля сцвярджае, што ў іх ён бачыць не толькі забабоннасць народа, але, галоўнае, «цудоўную паэзію».

Правільна называе Сыракомля дахрысціянскімі і многія абрады, звязаныя з такімі народнымі святамі, як пачатак «язычніцкага года» — каляда, «замененая пры хрысціянстве ў свята божага нараджэння»;

¹ «Teka Wileńska», t. I, 1857, стр. 226.

купала — «летняе свята ў гонар невядомага нам бога, якое вядома тым, што людзі скакалі вечарам праз кастры, што ноч была поўная цудаў і дзіваў, а раніцай узыходзячае сонца гуляла ў жывых падскоках»; дзяды — «памінкі па нябожчыках»; дажынкi — «жніўнае свята» і г. д. У многіх з гэтых абрадаў можна ўбачыць сляды былых магiчных дзеянняў сялянства, бо ад іх жа, на яго думку, залежалі ўраджаі на палях, дастатак у хаце.

Паказваючы комплекс асноўных дахрысціянскіх вераванняў і абрадаў беларускага сялянства, Сыракомля сдвярджае, што яны «сталі непадзельнай часткай яго думкі і душы, што іх ні час, ні змена веры не маглі з яго выкараніць. Што мог, прыклеіў ён са старых вераванняў да дагматаў хрысціянства, а чаго не мог, у тое працягвае верыць, не зважаючы на сваю сённяшнюю рэлігію, верыць можа нават мацней, чым у самую гэту рэлігію»¹.

Глыбокае веданне вераванняў і абрадаў беларусаў дапамагала Ул. Сыракомлю ў яго паэтычнай творчасці, садзейнічала больш глыбокаму раскрыццю характараў яго герояў, іх духоўнага свету, паказу жыцця беларускага народа. З другога, боку, у мастацкіх творах паэт меў магчымасць яшчэ больш наглядна намаляваць гэтыя ж вераванні і абрады, паказаць іх ва ўзаемадзеянні з іншымі з'явамі быту сялян, удакладніць іх значэнне і ролю ў сялянскім жыцці. Напрыклад, прыведзенае вышэй вераванне сялян у тое, што бусел, які звіў на хаце гняздо, павінен прынесці шчасце жыхарам гэтай хаты, мы знаходзім і ў вершы «З уражанняў падарожжа па Палессю». Апісаўшы ў пачатку твора невыноснае жыццё селяніна, аўтар паведамляе, што ў гэтага селяніна з'явілася раптам надзея на лепшы лёс. Прычынай яе было, аказваецца, вось што:

Гняздо ж бусел бяспечна
На страсе пачаў класці —
Селянін верыць вечна,
Што яго ў гэтым шчасце.

Паэт добра разумее, што зусім не ад бусла трэба чакаць селяніну шчасця і лепшай долі. І ён, выказваючы свае адносіны да забабонаў, растлумачвае народу беспадстаўнасць яго прыкметы:

Не пляці гэтых божбаў...
Жывуць буслы пустынна,
Калі ж слухаць варожбаў,—
Шчасна й ваша краіна.

Гэтых буслоў на Палессі, растлумачвае паэт,— цэлыя «грамады». І ён з горкай іроніяй усклікае:

¹ «Teka Wileńska», t. I, 1857, стр. 230.

О, жывём мы шчасліва!..
Трудна хлеба век меці,
Глядзіць пусткаю ніва,
Пустка ў пуні і ў клеці..

Зводзімся забабонам,
Як бяду напаткаем,
Няма долі даўно нам,—
Варажбой памагаем.

Чалавеку бясконца
Шчасце ў прышласці сніцца,
Покі ж выгляне сонца,
Грызе вочы расіца.¹

(Пер. Я. Купалы)

Звычайнае народнае вераванне, такім чынам, дапамагло паэту намаляваць надзвычай яркую карціну сялянскай нядолі, цяжкага становішча запрыгоненага беларускага сялянства, якое, нягледзячы ні на што, упарта верыла ў надыход шчасця.

Пра плённае выкарыстанне паэтам народных вераванняў у мастацкіх творах нагляднае ўяўленне можна атрымаць таксама з паэмы «Улас», дзе вера, што крык пугача з'яўляецца прадвеснікам смерці, стала адным з кампанентаў сюжэта. Дробная палеская шляхта, якая ў вайне 1812 г. была на баку французаў, хавалася ў лясах ад казакаў. Адночы сярод ночы адзін са шляхцічаў пачуў крык пугача. Ён адразу ж адчуў, што «па ім прабеблі мурашкі». Каб адагнаць бяду, шляхціч стрэліў на крык, але пугач пераляцеў на другое дрэва і пачаў крычаць адтуль. «Дрэнная справа,— прашаптаў шляхціч...— накарквае, што заўтра спаць буду пад зямлёй». І сапраўды — праз нейкі момант шляхецкі лагер акружылі казакі. Пасля жорсткай бойкі ўся шляхта загінула. Крык пугача з'явіўся той мастацкай дэталю, якая дапамагла аўтару стварыць напружанасць дзеяння, намаляваць унутраны свет шляхты, адным словам стварыць адну з лепшых рэчаў — паэму «Улас», якую В. Кубацкі назваў «рэалістычнай аповесцю», дзе «пахвала мужыцкай праваты, сумленнасці, самаахвярнасці ідзе ў пары з крытыкай шляхецкай легкадумнасці і выгаднага, крыклівага патрыятызму»².

Плённае выкарыстанне ў творчасці Сыракомлі знайшлі самыя розныя вераванні сялян. Напрыклад, вера ва «ўрокі» надобрых вачэй, якая была вельмі распаўсюджаная сярод беларускага сялянства, вы-

¹ Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 17-18.

² Wł. Syrakomla. Wybór poezji, 1957, стар. 25.

карыстана ў «Кавалку хлеба». Шырокае распаўсюджанне на Беларусі мела таксама вера ў тое, што ў кожнага чалавека ў небе ёсць свая зорка, якая падае з яго смерцю. На аснове гэтага веравання Сыракомля стварыў цікавую гавэнду «Тры зоркі», дзе імкнуўся паказаць душэўнае характэрнае простага селяніна. Прыкладаў выкарыстання ў творах паэта вераванняў народа можна было б прывесці шмат. Вядома, Сыракомля разумеў іх як вынік неспрыяльных сацыяльна-эканамічных умоў жыцця селяніна, адсутнасці асветы. Разам з тым народныя вераванні былі для яго выдатнай крыніцай пазнання духоўнага свету селяніна, а таксама адным са сродкаў мастацкага адлюстравання сваёй эпохі, праўдзiвага наказу жыцця забiтага горам, ачмуранага забабонамі прыгоннага сялянства.

У творах Сыракомлі знайшлі таксама сваё месца ўсе асноўныя святочныя абрады беларусаў — калядныя, велікодныя, купальскія, юраўскія і г. д. Прытым паэт не проста даваў іх апісанне, а звязваў іх з жыццём, з яго праблемамі, праз іх ён імкнуўся яшчэ больш паказаць класавы антаганізм тагачаснага грамадства, сацыяльную несправядлівасць. Надзвычай ярка апісана, напрыклад, святкаванне на Беларусі каляд у «Гадавых святах на Літве». Аўтар паказвае, як святкаваліся каляды рознымі класамі і сацыяльнымі праслойкамі грамадства — сялянствам, памешчыкамі, дробнай шляхтай, гараджанамі. Сыракомля даводзіць, што святкаванне каляд было звязана з зімовым сонцастаяннем, з перамогай сонца над цемрай, а значыць, і з пачаткам новага сельскагаспадарчага года. Адсюль і радасць, надзея на шчаслівае і багатае лета.

Паказаўшы некаторыя асаблівасці святкавання каляд у горадзе, Сыракомля пачынае апісанне свята ў вёсцы. Найбольш цікавым было святкаванне каляд у сялян. Тут грыміць скрыпка, хоць і «расклееная і папсаваная». Грамада хлопцаў з усёй вёскі «ўторыць скрыпцы на ўсе грудзі». «Ад суседа да суседа», «ад акенца да акенца» водзяць хлопцы з песняю карагоды. Аж уся прырода, здаецца, «спявае пастуховыя песні». Пасля гэтага калядоўшчыкі заходзяць у памяшканне, куды збіраецца ўвесь люд — старыя, хлопцы, дзяўчаты. Пачынаецца выпіўка. «Старцы люлькі закурывлі, па доўгім кругу пайшла чарка». А скрыпач, схіліўшы над скрыпкай галаву, настройвае на новы лад свае струны, і хутка замест «святых», калядных песень пачуліся «свецкія». Загучала вясёлая «мяцеліца», якая ўцягнула ў свой вір і маладых, і старых. Невядома, колькі б часу яна віравала, калі б раптам не парвалася ў скрыпцы струна. Толькі пасля гэтага моладзь «змучаная і шчаслівая, садзіцца ў рад на лаве». Сыракомля падкрэслівае непасрэднасць, сапраўдную прыгажосць народных гулянак, дзе селянін хоць на мо-

мант можа забыць пра незаыздрасную долю, поўнасьцю аддаючыся весялоści.

«Не так гучна ў ціхім доме,— гаворыць далей паэт,— шляхта год свой пачынае». І аўтар дае яскравае апісанне святкавання каляд дробнай шляхтай, якая паспела страціць к сярэдзіне XIX ст. сваю былую славу і багацце. «Пры агні каля каміна, пры кубку мёду, віна, размаўляючы, падмацоўваецца як можа». Аўтар падкрэслівае зьбяднеласць шляхты: «Прашумела, нібы ў сне, яе лета весялоści; сваю мерку спахжыўшы раней чым трэба, вымушана пасціць...» Дробнай шляхце, як нікому больш, даводзіцца думаць аб будучым дні: як-ніяк на арандатарых — самая большая адказнасць за ўраджай. І ў гэтым, на думку Сыракомлі, адно з адрозненняў дробнай шляхты як ад паноў-землеўласнікаў, так і ад сялян: «Не думае пра заўтра пан багаты, бо на яго аруць тысячы плугоў; не думае пра заўтра селянін-араты, бо яго заўтра — на паншчыне. Таму і бесклапотныя нашы паны, бесклапотны селянін у сярмязе: калі дарвецца да гулянкi, то ўжо гуляе ва ўсю сілу». Толькі адзін шляхціч думае пра заўтра, ён «цяжкую ношу ўзяў на шыю». Таму і святкуе шляхціч каляды — пачатак новага сельскагаспадарчага года — стрымана, не так, як раней, калі шляхта мела большую вагу ў грамадстве. П'ючы самае таннае віно (пра венгерскае няма чаго і думаць, бо яно «падаражала»), сядзіць шляхта «павесіўшы смутныя галовы», і толькі час ад часу прамаўляе да суседа: «З новым годам! Шчасцем! Здароўем!» Толькі падпіўшы, ажыўляецца, расказвае гавэндy, успамінае старыя часы, «залатое сейміковае «вета»¹.

Такім чынам, нават у асабліва сцяж святочных абрадаў Сыракомля бачыў сацыяльна-эканамічную аснову. Паказваючы іх, ён ясней ускрываў узаемаадносіны паміж асноўнымі класамі грамадства, якое раздзіралася многімі супярэчнасцямі.

З гэтых жа паціцый і з сапраўдным веданнем справы паказвае Сыракомля і іншыя абрады, звязаныя з каляндарнымі святамі. Сярод іх — святкаванне на Беларусі масленіцы. Паэт дае апісанне масленічных абрадаў у горадзе. Як відаць, святкаванне масленіцы ўяўляла сабой масавыя гуляні гараджан і прыезджых з вёсак паноў, шляхты і больш заможных сялян. Праводзіўся той жа карнавал, што і на новы год, на каляды, наладжваліся тыя ж танцы пад скрыпку, цяклі ў багачоў тыя ж «рэкі віна». Свае прадстаўленні давалі перад людзьмі нават нямецкія акрабаты. Сыракомля падкрэслівае, што пабываць на такіх гулянках дазвалялі сабе толькі багатыя, бо селянін у гэты час ужо часцей за ўсё вымушаны быў «пасціць». Апісанні масленічных

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, сраp. 78.

абрадаў у вёсцы паэт не дае. І гэта можна зразумець: масленіца, як вядома, не мела сярод беларускіх сялян пашырэння. Разам з тым Сыракомля паказвае, што шляхта яе ўсё ж святкавала. Праўда, па-свойму, у выглядзе «куліга». Яна, як і на каляды, збіралася групамі і, пераапранаючыся, на некалькіх санях, запрэжаных коньмі, ездзіла ад маёнтка да маёнтка. Усё гэта суправаджалася выпіўкамі, смехам, шумам. І наўрад ці можна пагадзіцца тут з А. Кіркорам, які мяркуе, што «кулік, куліч» пераняла беларуская шляхта ў польскай¹. Такі звычай сустракаўся і ў рускага дваранства. Вельмі ярка апісаў яго, напрыклад, Л. Талстой у «Вайне і міры».

Падрабязна апісаў Сыракомля і такія каляндарныя народна-рэлігійныя святы, як вялікдзень, чысты чацвер і інш. Характэрным у гэтых апісаннях з'яўляецца тое, што паэт не проста падае паслядоўнасць пэўных рытуалаў таго ці іншага абрада, а імкнецца раскрыць праз іх унутраны свет чалавека, паказаць жыццё селяніна. Вось, як паказана ў паэме «Чысты чацвер», каля званіцы збіраюцца сяляне, каб «свае гадавыя і памылкі і болі выказаць ля кратак плябану», інакш кажучы, паспавадацца, «ачысціць душу». Але седзячы каля званіцы «на бервяне», яны не надта хваляюцца за свае душы, больш за ўсё іх турбуе тое, што ідзе вясна, а ўжо няма хлеба. Што ж датычыцца грахоў, то якія ў селяніна могуць быць грахі. «Адзін да пана абазваўся смялей, другі сваё жыта, можа, прадаў дорага, трэці ў карчме гуляў кожную нядзелю, або на братняй гаспадарцы сеў, або перакасіў мяжу суседу, або, калі летам дакучалі дажджы, ён, залішне клапацячыся пра копы ў стадоле, пасля шасцідзённага крывавага мазаля, выкарыстаў нядзелю — працаваў яшчэ...» Вось, гаворыць Сыракомля, і ўсе «грахі мужычага жыцця». І далейшыя словы пра плябана, які ўзяўся быць «айцом» для сялян і даваць ім «разграшэнне», гучаць іранічна. Нягледзячы на тое што «Чысты чацвер» быў, па словах В. Кубацкага, «тэматычна бадай найбольш рэлігійным творам Сыракомлі», усё ж ён выклікаў у кансерватараў тыпу Сяменскага «занепакоенасць», бо «героем гэтай рэлігійнай апісальнай паэмы быў народ! А гэта ў тагачасных умовах азначала рэвалюцыю»². Адсюль зразумелая тая крытыка, якой асыпалі паэта-дэмакрата не толькі памешчыкі-прыгоннікі, але і ксяндзы (цытату гэта з іх выказванняў у прэсе прыводзіць Л. Рагальскі ў сваім літаратурным аглядзе): «Ці разумее аўтар у гэтай навалі паспешлівай працы і віры воплескаў, якой дарогай ён ідзе і якія прагрэсы робіць? Нам здаецца, што не робіць ніякіх, толькі найгоршыя.

¹ Живописная Россия, т. III, 1882, стар. 250.

² Wl. Syrokomla. Wybór poezji, 1957, стар. 25.

Стыль яго робіцца ўсё больш занядбалым, усё менш правільным, не знойдзеш ужо ніводнай старонкі, на якой бы не было граматычных памылак (маюцца на ўвазе шматлікія беларусізмы, пра якія пісала крытыка.— К. Ц.), усюды відаць адсутнасць разважлівасці і належнай падрыхтоўкі. Але гэта ўсё дробязь у параўнанні з духам яго твораў. Дух гэты не супакоіўся, не палагоднеў, не пасур'ёзнеў, але наадварот робіцца больш зацятым. Раней кляймоў, ачарняў шляхту на зямлі, цяпер ужо і на неба яе не хоча дапусціць, гаворачы, што на небе мужыкі адны. Дагэтуль на духавенства паклёпнічаў, цяпер жа нават і на святыні алтара замахваецца?»¹

Гэта крытыка клерыкалаў пралівае святло на сапраўдныя адносіны Сыракомлі да рэлігіі. У многіх творах, як паэтычных, так і ў публіцыстыцы (напрыклад, у асобных артыкулах «Мясцовага агляду»), паэт выказваў сваю вернасць каталіцкаму веравызнанню, нават ухваляў дзейнасць прапаганды хрысціянскай рэлігіі, лічачы яе адным са сродкаў «палепшання» грамадства, у прыватнасці вышэйшых яго слаёў. Але на практыцы, у сваіх мастацкіх творах паэт часта ігнараваў рэлігійныя каноны, не спыняючыся перад крытыкай ксяндзоў, на першае месца ставячы інтарэсы самых бяднейшых слаёў грамадства. Гэтага і не маглі дараваць яму клерыкалы.

Адным з праяўленняў абыякавасці паэта да хрысціянскай рэлігіі была таксама яго цікавасць да язычніцкага, дахрысціянскага элемента ў светапоглядзе народа, элемента, у якім ён бачыў больш натуральнай прыгажосці, непасрэднасці, паэзіі, чым у штучных хрысціянскіх абрадах.

Малюючы ў сваіх творах вераванні, святочныя абрады і забабоны беларускага сялянства, шукаючы ў іх сляды дахрысціянскага светапогляду, Сыракомля зусім не ідэалізаваў далёкія язычніцкія часы, не захапляўся патрыярхальнымі асновамі, як гэта рабілі, напрыклад, славянафілы і прадстаўнікі міфалагічнай школы. Адаючы належнае фантазіі, кемлівасці народа, паэтычнасці яго душы, паэт разам з тым у гэтых павер'ях і забабонах бачыў адмоўны бок сялянскага жыцця, вучыў сяляніна, як відаць з верша «Уражання з падарожжа па Палессю», не верыцца у свае «варожбы». Але паэт ніколі не вінаваціў сяляніна ў забабоннасці. У гэтым ён абвінавачваў тыя сацыяльныя ўмовы, у якіх даводзілася жыць сяляніну і якія былі прычынай яго заняволення, «векавой цемнаты». Каб сялянін мог пазбавіцца цёмных бакоў свайго жыцця і развіць лепшыя бакі створанай ім у цесным узаемадзеянні з прыродай культуры, неабходна была перш за ўсё асвета. Пра

¹ «Gazeta Warszawska», 1857, № 105.

неабходнасць шырокай адукацыі народа паэт піша ў такіх творах, як «Вясковая школа», «Непісьменны», «Новы буквар». Сыракомля верыў, што асвета дапаможа селяніну вызваліцца як ад сацыяльнай няволі, так і ад звязанай з ёй цемнаты і забітасці.

Фальклор

У адносінах да беларускага фальклору Ул. Сыракомля стаяў на пазіцыях А. Міцкевіча, які, гаворачы пра беларусаў, сцвярджаў, што «ў іх казках і песнях ёсць усё»¹, і які поўнай мерай чэрпаў з крыніцы народнай творчасці тэмы, сюжэты і вобразы для сваіх балад, вершаў і паэм. Аб цікавасці і вялікай павазе Сыракомлі да вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа яскрава сведчыць, напрыклад, разгледжанае вышэй «Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў у Мінскай правінцыі», дзе паэт праявіў глыбокае веданне як мовы, так і паэзіі беларусаў, паказаў яе багацце і прыгажосць.

Гэтак жа, як паэты — прадстаўнікі ранняга рамантызму, Сыракомля шырока выкарыстоўваў у сваёй творчасці тэмы, матывы, вобразы, сюжэты беларускага фальклору. Пра гэта выразна выказаўся сам паэт у праграмным вершы «Вясковы лірнік», у якім паэт прызнаецца, што асновай яго творчасці з'яўляецца беларускі фальклор.

Пра творчае выкарыстанне Сыракомлем беларускага фальклору ёсць нямала сведчанняў як польскіх, так і рускіх і беларускіх даследчыкаў. Так, С. Здзярскі адзначаў, што «народная песня знайшла верны адбітак у творах Кандратовіча, пачутае ад простых людзей апавяданне не адзін раз служыла яму асновай для песні, было на працягу ўсяго яго жыцця пастаяннай крыніцай для яго твораў»². Вельмі многія вершы Сыракомлі — гэта не што іншае, як «творчае наследаванне і апрацоўка беларускіх песенных матываў»³. Польскі часопіс «Літва і Русь» у нататцы (без подпісу) «Народная паэзія ў творах Сыракомлі» адзначаў, што «для польскай літаратуры велізарнае значэнне мела паэзія беларускага народа, з яе не адзін раз чэрпаў тэмы для сваіх балад Міцкевіч, ведаў яе найвыдатна Сыракомля, які ў апрацоўцы дробных народных твораў быў непараўнальным майстрам»⁴.

Цікавасць Сыракомлі да народнай паэзіі была абумоўлена тымі ж прычынамі, што і яго цікавасць да народа наогул: паслядоўным дэма-

¹ Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматыя, стар. 63.

² S. Zdzarski. Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX wieku. W-wa, 1901, стар. 384.

³ С. Александрович. Лірнік вясковы. У кн.: Уладзіслаў Сыракомля. Выбраныя творы, стар. 6.

⁴ «Litwa i Ruś», 1912, № III, стар. 104.

кратызмам паэта, спачуваннем горкай долі народа, жаданнем вызваліць яго з ярма прыгону.

Ул. Сыракомля надаваў вялікае значэнне народнай творчасці. На яго думку, любы твор народнай паэзіі — гэта ключ да разгадкі Мінугага, матэрыял для ўзнаўлення гісторыі народа. Паэт лічыў, што кожны помнік матэрыяльнай ці духоўнай культуры народа заключае ў сабе «нейкую цікавую аповесць пра жыццё літвіна». Ён шкадуе, што безліч народных паданняў «кожны дзень забываецца». Вясковы лірнік падкрэслівае, што помнікі народнай культуры «гледзячы не бачыць, слухаючы не чуе» толькі той, «хто родным паведамленням не напаіў свой дух». Паэт зайздросціць Запарожжжу, якое мела сваіх «лірнікаў і гусяроў», іншым землякам, у якіх былі свае «барды», што пра кожны помнік мінугага на роднай зямлі адразу складалі песню і разносілі яе па свеце. «Чаму ж на нашых палях не з'явіцца такія?» — выказвае сваё шкадаванне паэт.

Надаючы вялікае значэнне вусна-паэтычнай творчасці народа як гістарычнаму помніку, Сыракомля ў артыкуле пра творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча заклікаў «збіраць для чыста гістарычных мэт легенды, якія маглі застацца з часоў перадхрысціянскай Славяншчыны» і пры дапамозе якіх можна б было адчыняць дзверы ў «мінулае, што сінее за смугою вякоў...»¹

Таму паэт як у сваіх «штодзённых зносінах з людзямі», так і ў падарожжах па краю не мінаў без увагі ніводнай пачутай ім песні, казкі, падання ці прыказкі народа, запісваючы іх або ў запісныя кніжкі, або проста «ў памяць». Сыракомля лічыў, што ў кожнай народнай легендзе, паданні ёсць доля праўды, таму выступаў супраць тых, хто «псуе» легенды.

У сваёй творчай практыцы Ул. Сыракомля карыстаўся творамі народнай паэзіі перш за ўсё для таго, каб праўдзіва паказаць «душу» народа, яго жыццё, гістарычны фон сваёй эпохі. У творах вясковага лірніка знайшлі творчае ўвасабленне самых розных жанраў беларускага фальклору: казкі, песні, паданні, легенды, замовы, прыказкі і прымаўкі. Асабліва віднае месца ў творчасці Сыракомлі займае народнае паданне. З ім звязана нараджэнне найважнейшай часткі яго спадчыны — гавэнд, якія побач з «сельскімі песнямі» паэта, па словах В. Касцялкоўскай, «блішчаць, як дарагія перлы ў скарбніцы нацыянальных мастацкіх каштоўнасцей»². Гавэнды Сыракомлі — гэта сюжэтнае вершаванае апавяданне аб нейкай падзеі, асноўным адроз-

¹ «Gazeta Warszawska», 1855, № 184.

² W. Z. Koscialkowska. Władysław Syrokomla. Wilno, 1881, с. 3.

неннем якога ад старашляхецкіх гавэнд быў дэмакратызм, тое, што галоўным героем твора становіўся ўжо не шляхціч, а, як заўважае Ф. Беяк, просты «беларускі селянін»¹. Тэмы і сюжэты для гавэнд браў Сыракомля, што пацвярджаюць і польскія даследчыкі, у прыватнасці той жа Ф. Беяк, «з народных аповяданняў і вераванняў»².

Адной з жамчужын паэзіі Сыракомлі з'яўляецца яго гавэнда, а лепш сказаць, паэма «Хадыка», якая праўдзіва адлюстравала асобныя моманты з жыцця палешукоў. «Хадыка» — гэта разгорнутае, паэтычна асэнсаванае народнае паданне пра асочніка Хадыку, які жыве на беразе Князь-возера і які пасля забойства пана лоўчага ўцёк у непраходную пушчу, дзе адзін на адзін з прыродай пражыве трыццаць гадоў. На лясной палянцы Хадыка развёў вялікую пасеку, якая дапамагла яму выжыць у адзіноце.

Аб тым, што асновай паэмы з'явілася народнае паданне, сведчыць сам аўтар у прыпісцы да першай публікацыі: «Гэта паданне я пачуў ад чалавека, сумленнасць якога з'яўляецца зарукай таго, што яно існуе ў сапраўднасці. Пачаліная пасека пад назвай Хадыка знаходзіцца, а правільней знаходзілася недзе сярод дзякавіцкіх лясоў. Гісторыя яе ўзнікнення такая ж, як мы тут апісалі. Не ведаючы падрабязна ўсёй мясцовасці, не магу з пэўнасцю сцвярджаць пра тапаграфічную дакладнасць. Часу паданне таксама не вызначае»³.

Урочышча Хадыка, як нам удалося ўстанавіць, сапраўды існуе на Палессі — у Нова-Цярушкаўскім сельсавеце Салігорскага раёна. Праўда, гэта не «сярод дзякавіцкіх лясоў», але блізка каля іх. Прытым урочышча Хадыка досыць блізка — за кіламетраў 15-20 — і ад вёскі Яськавічы, дзе прайшлі дзіцячыя гады паэта і дзе, напэўна ж, паданне было вядома.

Разгорнутым народным паданнем з'яўляецца і «гмінная гавэнда» «Пра заклітую скарбніцу». Аб гэтым сведчыць у тлумачэнні да яе В. Каратынскі: «Гэта легенда заснавана на народным паданні, прывязаным да руін мірскага замка»⁴. Пра тое, што паданне было не выдуманым, а пачута Сыракомлем у час шматлікіх наведванняў ім Міра, зусім недвухсэнсоўна сцвярджае сам паэт: «Гаворыць пра скарбніцу і стары, і малады, па ўсім краю паданне расходзіцца... Каб не загінула ў пазнейшым часе, я вырашыў яго захаваць, і так, як расказвалі добрыя людзі ў размовах, запісаў яго на паперы дакладна»⁵.

¹ Wł. Syrokomla. Wybór poezji, 1970, стр. XII.

² Там жа, стр. XXXIV.

³ «Athenaeum», 1848, т. 6, стр. 188.

⁴ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 189.

⁵ L. Kondratowicz. Poezje, t. I, стр. 189.

Няма ніякай падставы не верыць паэту. Наадварот, яго словы пацвярджае тое, што яшчэ і сёння вакол мірскага замка кружыць ня-мала легенд. Адну з іх, пра закліятую панну, якая ходзіць па сценах замка, расказала мне жыхарка Міра — пенсіянерка Аляксандра Мацвееўна Паўлоўская. П. Шпілеўскі, гаворачы пра вераванні насельніцтва Міншчыны, у тым ліку і мястэчак Мір, Нясвіж, таксама сцвярджае, што ён пачуў там многа «дзівос і цудаў аб князях заклітых і княжнах зачараваных, аб недаступных скарбах, якія ахоўваюць прывіды...»¹

На аснове беларускага падання напісана і гавэнда «Аб Заблоцкім і мыле», у якой расказваецца, як шляхціч Заблоцкі, паслухаўшы парады немца, вырашыў разбагацець на вырабе мыла з мяса валоў і на гандлі гэтым таварам і як у час перавозкі яго праз Дняпро праламаўся лёд, у выніку чаго ўсё мыла пайшло на дно. «Зарабіў, як Заблоцкі на мыле». Гэта прымаўка і звязанае з ёй паданне шырока распаўсюджана на Беларусі. Варыянт падання, у аснове якога ляжыць той жа сюжэт пра страту Заблоцкім мыла па дарозе на рынак, даводзілася нам чуць, у прыватнасці, у в. Залужжа Старадарожскага раёна. Сыракомля мог яго чуць у Міры або ў ваколіцах: прымаўка пра Заблоцкага і мыла і цяпер тут бытуе, Жыхар Міра Міхаіл Антонавіч Крупко (1912 г. нар.), назваўшы яе, выказаў меркаванне, што яна ўзнікла на аснове здарэння, якое адбылося з адным з мірскіх гандляроў Заблоцкіх: іх прозвішча здаўна вядома ў Міры. У гавэндзе, заснаванай на паданні пра Заблоцкага і мыла, Сыракомля імкнуўся выкрыць сляпое пераймальніцтва шляхты, яе невуцтва, няўвагу да звычайў і традыцый сваёй зямлі.

Шляхецкую пыху, пагарду шляхты ў адносінах да сялян і, наадварот, нізкапаклонніцтва перад «яснымі панамі» добра паказаў паэт і ў гавэндзе «Пан Марка ў пекле», напісанай на аснове народнага падання пра Марку. Адзін з варыянтаў падання пад назвай «Пякельны Марка» зафіксаваў П. Шэйн². Сыракомля ў гавэндзе «Пан Марка ў пекле» творча і вельмі арыгінальна падышоў да сюжэта пра Марку, які трапіў у пекла. Яго Марка — гэта ганарлівы шляхціч, што на зямлі не хацеў знацца не толькі з «хлопамі», але і са сваімі «братамі» па класу — шляхтай. Ён хінуўся толькі да паноў. У выніку ў пекле яго чакала страшная кара: ад яго адварнуліся не толькі паны, якім ён прыслужваў, не толькі яго «браты ў капоце», але і «хлопы». Марка застаўся

¹ П. Шпилевский. Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях. «Пантеон», 1853, X, кн. 7, стар. 40.

² П. Шейн. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, т. II. СПб, 1893, стар. 376-380.

адзін — і гэта была найстрашнейшая кара. Твор, такім чынам, мае таксама выразны дэмакратычны характар.

Такое ж творчае ўвасабленне атрымала ў Сыракомлі і паданне пра Авідавы ці Авідушавы ўзвышшы на Палессі. Згодна з паданнем, назвы ўзвышшаў паходзяць ад імя рымскага паэта-выгнанніка Авідзія Назона (I ст. да н. э.), які быцам бы памёр сярод палескіх балот. Паданне і сёння бытуе на Палессі. Яго, напрыклад, чуў каля Кажан-Гарадка пісьменнік В. Вольскі¹. Ул. Сыракомля выкарыстаў гэта паданне ў гавэндзе «Авідзій на Палессі», напісанай у адказ на сваю высылку і дамашні арышт за ўдзел у варшаўскіх маніфестацыях 1861 г.

Добры плён прыносіла Сыракомлю выкарыстанне ў творах сюжэтаў і матываў беларускіх народных казак. Яскравы прыклад гэтаму — антышляхецкая гавэнда «Дакументы». Бабка Люлька, якая жыла «на вёсцы, у хаце аратага», расказвае дзецям старое паданне. Леў некалі меў «каралеўскія правы», мядзведзь быў баронам, воўк графам, ліс камергерам, а ўсе іншыя звяры складалі «стан рыцарскай шляхты». Аднойчы мядзведзь прапанаваў добра схваць «дыпламы» — дакументы аб шляхецкім паходжанні звяроў. Ніхто са звяроў не хацеў пільнаваць іх. Тады воўк выказаўся за тое, каб скласці дакументы ў сабачай будцы. Сабака спачатку згадзіўся вартаваць, але пасля перадаў іх кату. Той склаў увесь архіў у кутку хаты і забыўся пра яго. Паперы трапілі на вока мышам, і яны «ўзялі на востры зубок сярэдневяковую лаціну». А тут прыйшоў загад: усім звярам павесіць «на лоб, на шую» пасведчанні аб іх шляхецкім паходжанні. Звяры кінуліся да сабакі па дакументы. Сабака — адразу да ката. Паглядзелі, а ад папер засталіся груды смецця. У выніку ўсе звяры з жонкамі і дзецьмі «пайшлі ў аклад падатковы». З той пары «пёс з вольнага рэзідэнта пайшоў да чалавека ў няволю, застаўся прыкаваным да ланцуга». Усе іншыя звяры, пазбаўшыся шляхецтва, таксама трапілі пад «уладу і варту чалавека».

Такім чынам, здавалася б, звычайная казка пра жывёл ператварылася пад майстэрскім пяром паэта ў твор, напоўнены вялікім сацыяльным зместам. Сыракомля адлюстравалі тут зусім рэальныя падзеі. Пасля падзелаў Польшчы царскі ўрад выдаў распараджэнне, па якому шляхта павінна была прадставіць дакументы для пацверджання яе шляхецкага паходжання, што выклікала ў Беларусі і Літве вялікае незадавальненне, бо гэтыя дакументы не так лёгка было адшукаць. У гавэндзе паэт з едкай іроніяй высмейвае як ганарлівую шляхту, так і педарэчныя пастановы царскага ўрада.

¹ «Малодосць», 1970, № 10, стар. 73.

Казкі з падобным сюжэтам (сабака страчвае свае правы праз ката і мышэй) зафіксавапы ў розных месцах Беларусі. У зборніку «Казкі пра жывёл і чарадзейныя казкі» (1970) прыводзяцца аж тры варыянты гэтага сюжэта — з Магілёўшчыны, Гродзеншчыны і Барысаўскага павета Мінскай губерні. І Сыракомля, які ўсё жыццё пражыў сярод беларускага насельніцтва, неаднаразова чуў казку, пра што сведчыць вялікая блізкасць сюжэта гавэнды да сюжэта беларускіх народных казак пра «сабачыя паперы». Няма ніякіх падстаў сцвярджаць, як робіць Л. Бараг, што гэты сюжэт паэтычна апрацаваў Ул. Сыракомля ў Польшчы¹.

Шырока выкарыстоўваў Сыракомля беларускія прымаўкі, прыказкі, фразеалагізмы. Сярод іх, напрыклад, сустракаем такія: «На Мацея зіма пацее», «І вуж не пралезе паміж місак і талерак» («Штогадовыя святы на Літве»), «Хто позна ходзіць, той сам сабе шкодзіць» («Стары кавалер»), «Бадай цябе качкі стапталі» (Пісьмо да А. Плуга), «Да пары збан ваду носіць» («Уражанні пілігрыма») і г. д. Асобныя прымаўкі і прыказкі давалі паэту штуршок да напісання буйных мастацкіх твораў. Напрыклад, прымаўка «Выскачыў, як Піліп з канпель» дапамагла Сыракомлю стварыць адзін з самых моцных яго твораў — «Фрагменты пра Піліпа з Канпель». У планах паэта было таксама напісаць твор на аснове прымаўкі «Не адзін Гаўрыла ў Полацку»².

Надзвычай багаты плён дало Сыракомлю выкарыстанне беларускіх народных песень. У адных выпадках ён проста рабіў іх паэтычную апрацоўку, у другіх — браў з іх для сваіх твораў пэўныя матывы, вобразы, сюжэты, тэмы. Сыракомля праўдзіва ўвасобіў у сваёй паэзіі дух народнай творчасці, яе матывы, якія сталі матывамі і яго твораў, што яшчэ раз гаворыць аб непарыўнай блізкасці паэта да народа.

Асноўным матывам народнай творчасці беларусаў эпохі феадалізму было, як вядома, адмаўленне феадальна-прыгонніцкіх парадкаў, паншчыны, якія рабілі жыццё сяляніна невыносным. Гэта вельмі добра разумеў Сыракомля. Так, робячы параўнанне «характару» народнай паэзіі Навагрудчыны, Барысаўшчыны і Піншчыны, заўважаючы тонкія адценні яе ў розных паветах Беларусі, паэт разам з тым прыходзіць да вываду, што, нягледзячы на гэтыя адрозненні, «ад Беразіны да Ясельды і Піны — з поўначы на поўдзень, ад Немана да Беразіны — з захаду на ўсход правінцыі, пра якую мова... змест песні... што ні кажыце — адзін! Бо адны ўмовы быту ў людзей. Гэта стогн прыгонных на памешчыцкім загоне»³.

¹ Л. Бараг, Беларуская казка. Мінск, 1969, стар. 140.

² J. I. Kraszewski. Wybór pism, Oddział X, стар. 836.

³ «Gazeta Warszawska», 1856, № 139.

У пацверджанне гэтай думкі аўтар прыводзіць урыўкі беларускіх народных песень — з Барысаўшчыны («Камарочкі мае, не кусайце вы мяне, а кусайце паноў, што не пускаюць дамоў»), з Навагрудчыны («Да ў нашага пана да надобрая слава: пры месяцу жыта жалі, пры зорах копы клалі. Цёмна ў полі, цёмна, бадай таму цямней было, хто да хаты не пушчае да на поляю нас трымае»), з Піншчыны («Жніце, жнейкі, жніце, самі сябе не пазніце...»).

Гэты асноўны матыў народнай паэзіі часоў прыгону (нянавісць селяніна да паноў, якія гоняць яго на паншчыну) можна адшукаць у многіх творах Сыракомлі. Так, у кантаце «Год у песні» да музыкі С. Манюшкі паэт, праўдзіва паказваючы цяжкую паднявольную працу сялян, піша:

Сонца, з нябеснай гледзячы далі,
Горача жнеям галовы паліць;
Калечаць іх рукі вострыя черні,
Войт падганяе іх неміласэрна.

Дзяўчаты спяваюць свае сумныя песні пра тое, што «дрэнна ішла работа, перашкаджала слота», што шкода ім сваіх маладых рук, «шкода на спёцы аблічча». На ўсё гэта войт за кожным разам паўтарае адзін і той жа вокліч: «А досыць гэтых песень, досыць, бо я вам інакш падпяю!»

Узорам паэтычнай апрацоўкі народнай песні можа служыць верш Сыракомлі, які так і называецца — «Народная песенька». Пра тое, як маці атруціла разам з нялюбай нявесткай свайго любімага сына. У падзагалоўку твора аўтар зазначыў, што гэта песня «з ваколіц Вільні». В. Каратынскі ў сваіх заўвагах сцвярджае, што «гэта — дакладнае паўтарэнне асновы народнай песні, вядомай ва ўсёй Літве (г. зн. Беларусі,— К. Ц), не толькі ў ваколіцах Вільні»¹. І сапраўды, сюжэт дадзенай баладнай песні вельмі распаўсюджаны на Беларусі. Напрыклад, Р. Шырма прыводзіць адразу чатыры яе варыянты², а фалькларыстка Л. Салавей, па яе вуснаму сведчанню, налічыла больш 70 варыянтаў гэтай народнай балады, якая бытвала і бытуе на Беларусі.

У аснову верша Сыракомлі «Жніўная песня» таксама пакладзена беларуская народная песня, якую чуў паэт, жывучы ў Залучы. Пра гэта сведчыць В. Каратынскі: «Гэта — наследванне народнай песні з ваколіц Міра, якую аўтар далучыў да пісьма ў «Газету Варшавску»³. Сюжэт песні просты: жнеі зжалі панскае жыта і ідуць да памешчыка спраўляць дажынкi, пры гэтым успамінаюць пра сваю працу: «Эй,

¹ L. Kondratowicz. Poezje, t. VII, стр. 320.

² Р. Шырма. Беларускія народныя песні, т. 1. Мінск, 1959, стр. 277, 279, 281, 285.

³ L. Kondratowicz. Poezje, t. VI, стр. 246.

была ў нас вайна адкрытая, войска пшаніцы і войска жыта! Жнеі сярпамі рэзалі шчасліва і не астаўся колас на панскай ніве. Пойдзем жа пасля вайны да пана: у яго будзе чэсць нам аддана». Народныя песні з такім сюжэтам маюцца ў запісах беларускіх фалькларыстаў¹.

З крыніц вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа ўзяты і твор Сыракомлі «Доля (Варыянт з літоўскай песні)», пра што зноўтакі сведчыць В. Каратынскі: «Доля» — гэта перапрацоўка яшчэ ў Залучы напісанага варыянту народнай песні². З той жа, з народнай крыніцы і «Крук» (літоўская песенька), варыянты якой ёсць у запісах беларускіх фалькларыстаў. Слова «літоўская» не павінна тут бянтэжыць: як паказана вышэй, яно часцей за ўсё разумелася Сыракомлем як «беларуская».

Прыкладаў апрацоўкі і наследавання паэтам беларускіх народных песень можна было б прывесці шмат. Асобныя з заснаваных на беларускім фальклору вершаў Сыракомлі не зусім можна называць апрацоўкамі беларускіх народных песень. Блізкасць іх да арыгіналу, захаванасць усіх асаблівасцей народнай песні дазваляюць гаварыць аб некаторых з іх як аб звычайных перакладах народных песень, такіх, якія рабіў, напрыклад, Я. Чачот у сваіх першых зборніках.

Песенная творчасць беларусаў наогул аказала вельмі вялікі ўплыў на паэзію Сыракомлі. Матывы, вобразы, характэрныя словазвароты беларускіх народных песень яскрава адчуваюцца ў многіх творах паэта.

Народныя песні, гэтак жа, як і паданні, вераванні, прымаўкі, часам падказвалі Сыракомлю сюжэт ці тэму для таго ці іншага твора. Так, па меркаванню газеты «Тыгоднік ілюстраваны» вядомая гавэнда, ці паэма Ул. Сыракомлі «Янка-цвітарнік», з'яўляецца «мастацкім развіццём наднёманскай народнай песні», якая і прыводзіцца рэдакцыяй у доказ свайго сцверджання:

Яліна мая зялёная!
Старана мая радзоная!
Трудна цябе прызабыціся,
Уночы сплочы, а ўдзень ходзячы,
З салавейкам гаворачы:
— Салавейка, ты мой брацечка!
Ці не бываў на маёй старане?
Ці не плача там радзіна па мне?
— Плача, плача, заліваецца,
Горкім жалем разрываецца.³

Шырокае выкарыстанне ў творчасці беларускага фальклору яшчэ раз гаворыць аб блізасці Сыракомлі да беларускага народа, аб вялікай павазе паэта да яго культуры.

¹ Беларускі фальклор. Хрэстаматыя, стар. 154.

² L. Kondratowicz. Poezje, t. VI, стар. 388.

³ «Tygodnik ilustrowany», 1887, № 251, стар. 266.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Павышаная цікавасць інтэлігенцыі да народнага жыцця, выкліканая ростам грамадска-палітычнага руху, накіраванага на сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне народа ў першай палавіне XIX ст., з'явілася добрым штуршком да развіцця беларускай этнаграфіі.

У шэрагу піянераў беларускай этнаграфіі (З. Даленга-Хадакоўскі, Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, Р. Падбярэзскі, А. Рьпінскі, Я. Тышкевіч, Р. Зянькевіч, І. Грыгаровіч, І. Насовіч, П. Шпілеўскі і інш.) адно з пачэсных месц займае выдатны польска-беларускі паэт Ул. Сыракомля.

Жывучы ў гушчы беларускага народа, паэт добра ведаў жыццё, быт, фальклор, мову беларусаў. Вясковы лірнік, імкнучыся быць выразнікам народных дум і імкненняў, свядома прысвячаў «літвінам» — сваім «братам у капоце» і «братам у сярмязе» — усю творчасць.

Ул. Сыракомля пакінуў значную этнаграфічную спадчыну. У этнаграфічных працах і мастацкіх творах ён паказаў усе асноўныя бакі быту і культуры беларусаў перыяду крызісу феадальна-прыгонніцкай сістэмы.

Перш за ўсё ў спадчыне Сыракомлі знайшлі адлюстраванне асаблівасці вытворчай дзейнасці і матэрыяльнай культуры беларусаў, найменш распрацаванага раздзела тагачаснай беларускай этнаграфіі. Асноўнай задачай, якую ставіў перад сабой Ул. Сыракомля ў адлюстраванні матэрыяльнага быту беларускага сялянства, быў паказ цяжкага эканамічнага становішча хлебараба, выкрыццё нечуванай эксплуатацыі яго з боку памешчыкаў-прыгоннікаў.

З творчасці Сыракомлі можна добра ўявіць асаблівасці грамадскага і сямейнага быту беларускага сялянства дарэформеннага перыяду. Вельмі каштоўным у спадчыне Ул. Сыракомлі з'яўляецца, на наш погляд, глыбокі паказ класавых узаемаадносін феадальнага грамадства. Тым больш, што такіх яркіх прыкладаў адносін паміж сялянствам і дробнай шляхтай, сялянамі і памешчыкамі, дробнай шляхтай і памешчыкамі, якія даў Сыракомля, няма ні ў аднаго з тагачасных прафесійных этнографіаў. Гэта ж можна сказаць і аб паказе ў творчасці Сыракомлі ролі карчмы ў грамадскім жыцці перадрэформеннай вёскі, драпежніцкай маралі прыгоннікаў і г. д.

Шырокае адлюстраванне атрымала ў творчасці Сыракомлі духоўная культура беларускага народа — вераванні, абрады, асаблівасці вусна-паэтычнай творчасці. У сваіх даследаваннях Ул. Сыракомля ўпершыню прывёў у стройную сістэму старажытную міфалогію беларусаў, рэшткі якой ён бачыў у сучасных яму звычаях і песнях сялян. Ён імкнуўся растлумачыць значэнне тых ці іншых абрадаў беларуса-

селяніна, паказаць сувязь іх з прыродай і сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі жыцця. Значную цікавасць маюць даследаванні Сыракомлі ў галіне беларускага фальклору, у якіх ён правільна паказаў яго найбольш характэрныя рысы.

Глыбокае веданне духоўнай культуры беларусаў самым дабратворным чынам адбілася на мастацкай творчасці Ул. Сыракомлі. На аснове вераванняў, абрадаў, вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа ім былі напісаны найбольш значныя мастацкія творы.

Адлюстроўваючы духоўную культуру беларусаў, Сыракомля ўвесь час як бы палемізуе з апалагетамі прыгонніцтва, якія з пагардай ставіліся да беларускага селяніна, няздольнага, на іх думку, жыць без свайго пана, без бізуна эканомы. Выкрываючы гэтых «алекуноў» народа, паэт, наадварот, імкнецца паказаць высакароднасць беларуса-селяніна, хараство яго духоўнага свету, кемлівасць, таленавітасць, больш таго, вясковы лірнік увесь час падкрэслівае маральную і нават культурную перавагу гэтых простых заняволеных сялян над сваімі прыгнятальнікамі, нікчэмнымі і беднымі духоўна.

У галіне беларускай этнаграфіі паэт выступіў у той час, калі толькі распачыналася этнаграфічнае вывучэнне Беларусі. Сыракомля імкнуўся паказаць багацце створанай на працягу вякоў народнай культуры беларусаў. Прытым вялікую ўвагу ён звяртаў якраз на тыя бакі быту і культуры беларускага народа, якія не траплялі ў поле зроку тагачасных этнографаў. Таму шырока пададзеныя ў спадчыне Ул. Сыракомлі этнаграфічныя звесткі ўяўляюць для нас вялікую каштоўнасць. Яны дапамагаюць узнавіць праўдзівую карціну жыцця і быту беларускага народа перыяду крызісу феадальна-прыгонніцкай сістэмы.

© OCR: Камунікат.org, 2013

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2013

© PDF: Камунікат.org, 2013

ЗМЕСТ

Народжаныя неспакойнай эпохай (*Замест прадмовы*)

Уладзіслаў Сыракомля і Беларусь

Дзіцячыя і юнацкія гады

Залуча (1844-1852)

Вільня і Барэйкаўшчына (1852-1860)

Апошнія гады жыцця (1861-1862)

Уладзіслаў Сыракомля — пясняр Беларусі

Адлюстраванне быту і культуры беларусаў

Гаспадарка і матэрыяльная культура

Гаспадарка

Жыллё

Адзенне

Ежа

Грамадскі і сямейны быт

Духоўная культура

Вераванні

Фальклор

Заклучэнне